VLASTIVĚDA MORAVSKÁ.

II.

MÍSTOPIS MORAVY.

REDAKCE:

Frant. A. Slavík a Dr. Frant. Kameníček, hlavní redaktoři. — Vydávání spoluřídí: Dr. Frant. Dvorský a Josef Hladík. — Odborní redaktoři: Frant. Bartoš, Rud. Dvořák, Vít. Houdek Fr. J. Rypáček, Tom. Šílený, Dr. Frant. Šujan.

Vydává Musejní spolek v Brně.

Díl IV. místopisu.

JIHLAVSKÝ KRAJ.

Rediguji Fr. J. Rypáček a Fr. A. Slavík.

BÍTEŠSKÝ OKRES

Čís. 3.

V BRNĚ 1900.

Nákladem Musejního spolku. — Tiskem mor. akciové knihtiskárny v Brně.

VLASTIVĚDA MORAVSKÁ.

II. Místopis.

BÍTEŠSKÝ OKRES.

Napsali

P. Ladislav Zavadil,
farář v Osovské Bítišce,
a
Jan Tiray,
ředitel měšťanské školy v Telči.

Vydává Musejní spolek v Brně.

V BRNĚ, 1900.

Nákladem Musejního spolku. — Tiskem mor. akciové knihtiskárny v Brně

I. Všeobecný pohled.

1. Přehled zeměpisný a přírodovědecký.

Poloha.

Okres Bítešský, patřící k okresnímu hejtmanství Meziříčskému, prostírá se severozápadně hlavního města Brna mezi 49⁰ $11^2/_3$' a 49⁰ $24^1/_3$' s. š. a mezi 33⁰ 46' a 34⁰ 6' v. d. f. Hraničí se soudními okresy: na severu s Bystřickým, na severovýchodě s Tišnovským, na jihovýchodě s Brněnským a Ivančickým, na jihu s Náměstským a na západě s Meziříčským. Podoba jeho na mapě jest dosti pravidelná; sever a jih jsou zaokrouhleny, jen od severozápadu zabíhají území Rudské a od jihovýchodu Domášovské jako klíny do okresu. Nejsevernější osada jest Nová Ves u Heřmanova, nejjižnější Zbraslav; nejzápadnější Lhotka a nejvýchodnější Javůrek. Sídlo okresní, město Bíteš, leží zeměpisně téměř uprostřed okresu.

Horopis. Povaha půdy.

Okres, jako vůbec severozápadní Morava, jest zosobněním hornaté vysočiny. Jestiť nejvýchodnějším výběžkem Českomoravské vypnuliny, a to části, jež slove „Žďárské hory“ a prostírá se mezi Jihlavkou a Svratkou. Průměrná výška okresu nad hladinou mořskou jest asi 530 m; nejvyšším bodem v okrese jest „Svatá hora“ u Heřmanova (Hermannschlag) (673 m), nejnižším dvůr u Zhoře Zálesné 416 m.

Nejznámější výšiny jsou:

Svatá hora u Heřmanova 673 m, Křiby (u Heřmanova) 616, Holinka (u Milešína) 598 a Horka (u Březí) 533; u Lhotky jest Bačatka 581 m; Dufort (u Bítišky Osovské) 562 m, Skřivánčí (u Bíteše) 545, Chocholáč (u Nebštycha) 514 a Křib (u Bíteše) 497; Koní hora u Holubí Zhoře 526 m; Václavův Křib u Radňovsi, Zelená hora (u Zálesné Zhoře) 504, Hradisko (u Zbraslavě) 434.*)

Jádrem půdním patří okres celkem k útvaru prahornímu, toliko na jihovýchodním konci potkáváme se s útvarem permským. Hlavním kamenem v okrese jest rula, z níž také zvětráním nejvíce utvořila se ornice písčitě hlinitá. Ornice za hojného horka jest dobrá, za sucha špatná. Druhým kamenem prahorním, menší měrou zastoupeným, jest žula, hlavně severně Bíteše, nechybí ani ostrůvky hadcové; na př. u Katova, Lhotky a Nové Vsi. Mezi Přibyslavicemi a Domášovem rozkládají se vrstvy břidlic hlinitých (fyllitů). Na několika místech v okrese pokryty jsou prahory nánosem diluviálním (hlinou cihlářskou a jílem).

Konečně buďtež jmenována naleziště znamenitějších nerostů (jež kdy v okrese byly nalezeny): u Bíteše tuha ve svoru; u Heřmanova slídové koule i ploské hlízy, až 10 cm, v nichž uvnitř jest anthofyllit, těživec (baryt), čárkovec (grammatit) a leštěnec (galenit); u Hlubokého ocelek; u Javůrka tuha, hlinobarvec (bol), stříbro, hnědel čili hnědá ruda železná (limonit), manganit, psilomelan, burel (pyrolusit) a kyz plavý (tetraëdrit); u Křoví hnědel (limonit) a tuha ve svoru; u Přibyslavic hlinovec tvárlivý (argillin), tuha, hnědel (limonit), manganit, burel (pyrolusit), lesklá ruda železná (stilpnosiderit), vzácný turgit; u Radoškova a u Zhoře Zálesné hnědel.

Vodopis.

Okres nemá řek; tekoucí zde vody mohou býti nazvány toliko potoky. Oblastí náleží celý k moři Černému, pořičím pak skoro celý k Svratce; toliko jižní dva cípy patří k Oslavě. Hlavní říčkou v okrese jest Bitiška, která se pramení z rybníkův Ořechovských bezprostředně za hranicemi na západě a teče směrem jihovýchodním (jen za Bíteší, opustivši okres obrací se

*) Srov. Vlastivěda Moravská: „Přírodní poměry Moravy“, str. 143—145.

na malou vzdálenost severovýchodně). Na ní jsou: Bítiška, Nebštych, Bíteš a Křoví. Za Radoškovem na východním cípě okresu tvoří přirozenou hranici jeho skoro celým dolním tokem svým. Žene 16 mlýnů, z nichž 13 jest v okrese. Jako přítok přijímá z prava potok Radoškovský (jenž žene 1 mlýn) a z leva potok Křovský, výtok z rybníkův Osovských (žene 2 mlýny). Značnější potok jest též Halda, vyvěrá u Milešína a teče několika rybníky, pak osadami Borovníkem a Nihovem a vlévá se u Lubného do Libochůvky, s ní do Loučky a do Svratky. Na jih teče Bílá Voda do Bobravy a s ní do Svratky.

K Oslavě odvádějí vody z okresu: potok Čikovský s Jasinkou (od Holubí Zhoře) a Chvojnice (z lesů mezi Koškovem a Ludvíkovem).

Severní polovice okresu jest dosti plna rybníkův. Má jich kolem 25, větších i malých. V jižní polovici jest toliko jeden, a to Hadr u Bíteše, který znenáhla se vysušuje. Skoro všecky rybníky patří panství Osovskému. Největší jsou: Dolňák (u Vlkového), Štěpnice (nad Osovým).

Shrneme-li všecko, co o útvaru půdním v okrese bylo řečeno, jeví se tento obraz: rozsáhlá kotlina, v níž uprostřed jest Bíteš, tak že se země vyvyšuje na všechny strany, jen na severovýchodě zůstává v stejné výši, až u hranic okresu i na té straně klesne.

Zvířena a květena.

Domácí zvířena čtyřnohá i domácí ptactvo chovají se v okrese jako jinde; okres patří mezi okresy, jež vykazují značné bohatství zvěři čtyřnohé i pernaté. Průměrně střeleno bývá v celém okrese 30—40 srnců, 2—3 tisíce zajíců, 80—100 bažantů, 1000—1200 koroptví, 30—50 křepelek, 20—30 sluk, 20—40 divokých holubův a 5—10 divokých kachen. Ze škodné zvěři jsou v okrese lišky, tchoři, kuny a veverky (u velikém množství). Zhusta objevuje se tu i výr, jestřáb, sova, zřídka sokol, krahujec, lelek, volavka a jespák. Z obojživelníků jsou zde: žába hnědá a zelená, kuňka ohnivá, ropucha, rosnička, mlok a čolci; z plazů ještěrka, slepýš, úžovka a zřídka zmije. Zvláštních druhů hmyzu kromě známých polních a lesních druhů škodlivých tu není. Roku 1865 zastřelen v Koškovském lese vlk.

Květenou patří okres k pásmu předhorskému (dle rozdělení ve Formánkově „Květeně Moravy a Slezska", z níž jakožto nejlepší jsou vybrány tyto údaje). Ze stromů jsou význačnými: jedle, smrk, borovice, modřín, buk, klen, javor a jeřáb; ze štěpných třešeň, jabloň a hrušeň, ale jen v otužilejších druzích. Z ostatních rostlin jsou význačny a skorem po celém okrese rozšířeny: kapradí (Aspidium), plavuň (Lycopodium), bařička (Triglochin), zevar (Sparganium), ostřice (Carex), sítina (Juncus), rdesno (Polygonum), jestřábník (Hieracium), pupava (Carlina), hořký jetel (Menyanthes), hořec (Gentiana), divizna (Verbascum), kejklířka (Mimulus luteus) [na Moravě nová], všivec (Pedicularis), penízek (Lysimachia), borůvka (Vaccinium), pryskyřník (Ranunculus), oměj (Aconitum), stulík (Nuphar), tolije (Parnassia), fialka (Viola), hvozdík (Dianthus), třezalka (Hypericum), netýkavka (Impatiens), vrbovka (Epilobium), lomikamen (Saxifraga), ostružiník (Rubus), jetel (Trifolium), kozinec (Astragalus).

Podnebí. Krajinný ráz okresu.

Okres tvoří málo vyhloubenou kotlinu, ale celkem jsa hornatou vysočinou, má podnebí drsné, a to tím více, jelikož polohou svou není nikde chráněn souvislými horami proti severu. Toliko Zbraslav jest poněkud níže nežli její okolí a na severu jest chráněna lesy. Zima bývá dosti dlouhá a tuhá, a skoro vždy hojně sněhu; léto nemívá mnoho prudkého ani žhoucího vedra (pro množství lesův jehličnatých), jaro nastává as o 14 dní později nežli v rovinách jižně Brna, za to jeseň bývá krásná dosti dlouho. Vlastní známkou vysočiny na Bítešsku jsou chladné noci i v létě. Prostřední teplota roční jest + 5° R. Prostřední květní doba stromová připadá do druhé polovice května; prostřední čas žní do první polovice srpna.

Větrové vějí krajinou tak často, že jest málo dní do roka úplně bezvětrných. Nejčastější vítr bývá severozápadní, častý severní a západní. Střední stav tlakoměru jest 715 mm. Dešťův vykazuje krajina nemnoho, za to mnoho a častých mlh. Bouřky ani krupobití neškodívají okresu příliš mnoho; neboť táhnou obyčejně po jižní anebo severní hranici jeho, držíce se nad spoustami lesův, tak že střed okresu zůstává obyčejně bez pohrom.

Celkem tvoří okres krajinu (na Moravě) zvanou horskou, oku lahodící, s velikým množstvím lesův za léta i zimy zelených, v jižní polovině dosti úrodnou, a hlavně velmi zdravou s horským a čistým vzduchem.

---

2. Osazování krajiny.

Jakkoli v obvodě okresu nebyla nalezena ani pohřebiště pohanská ani vlastně hradiska, přece lze souditi, že dávno před rokem 1200 chudě zalidněny byly aspoň některé kotlinky krajiny Bítešské. Zejména Bíteš sama již trvala s dědinami staroslovanskými, a to Janovicemi, Přibyslavicemi a Krevlicemi v nejbližším sousedství, i s dědinami jmen neméně starodávných, totiž s Otěchleby a Loučkami, připomenutými r. 1146.*)

Zalidnění krajiny dosti hornaté a pro širé lesy méně přívětivé dělo se velmi zvolna.

Zeměpánové, kteří přímo byli majetníci půdy rozlehlého úkrají od Brna ke hradu Veveří, Domášovu, Křižanovu atd., pomalu pouštěli celé újezdy, popluží a lány šlechticům, klášterům, kostelům, až teprve zvyk XIII. stol., osazovati totiž zeměpanské statky osadníky z Němec volanými, změnil i tvářnost okolí Bítešského. Vedle „Heinreichsa“ (tak Němci brzy po r. 1200 do Bíteše přistěhovalí přezvali město Bíteš) vznikla osada „Newstyft“ (Neustift, Novosady, dnešní Nebštych) a „Dietrichsdorf“ (nynější Křoví); přičiněním řádu německých rytířův, jimž klášter v Bíteši založen, dědina „Pfaffendorf“ = Mnichov (nynější Nihov) a „Hermannschlag“ (nynější Heřmanov).

Již již vznikají i šlechtické statky „pánů“ (z Lipé na Bíteši, Osovských na Osovém) a drobné dvorce nižší šlechty, „zemanů, vládyk, dvořákův“. Od polovice XIV. stol. uvádějí se v deskách zemských četné zápisy o nich, zejména o dvorech v Krevlicích a v Bezděkově, kde jest nynější Enkenfurt). Osady se jmény topickými: Březí, Březky, Borovník, Javůrek, Rozseč lze rovněž

---

*) Kníže Vratislav Brněnský t. r. daroval klášteru Rajhradskému „Újezd Domášovský“ sahající po dědinu Loučky a potok Bítišku.

pokládati za staré, a také jsou o nich zmínky v listinách a spisech XIV. a XV. stol. Také osady se jménem „Újezd“ již od XI. stol., se jménem Lhota, Lhotka vyskytují se koncem věku XII. Jména obě pojí se ke způsobu a k řádům tehdejšího osazování.

Válka husitská smetla s povrchu zemského i zde některé osady. Zmizeli němečtí osadníci z Heinreichsa = Bíteše a všeho okolí (se zaniklým klášterem Bítešským konec byl učiněn vládě řádu německých rytířův); osady staré u Bíteše: Loučky (mezi B. a Křovím), Přibyslavice*) (mezi B. a Jestřabím), mlýn „Kamenný“ (u Křoví), snad i dvorec Krevlice a ještě jiné osady a samoty zašly navždy; některé zašlé časem vystavěny opět, na př. Stanoviště a Ondrušky.

Válkou třicetiletou vymizely poslední zbytky četných rodů zemanských; poli jejich zaokrouhlovaly se (od XIV. stol.) tvořící se velkostatky rodův panských. Tak zmizela u Bíteše dědina Otěchleby (mezi Nebštychem a Jestřabím) a dvůr Bezděkov (nynější Enkenfurt).

Pouze jediný panský rod sídlel v obvodě nynějšího okresu na hradě Osovém, pánové Osovští, erbu „zavinuté střely“ (odřivous). Od r. 1797 pak také Osové přestalo býti sídlem zvláštních pánův; patříť od toho roku k panství Náměstskému. (Nyní teprve bydlí na Osovém mladý hrabě Karel Haugwitz.)

Za nové osady v okrese, když ruch osazovací vycházeti počal popudem vládním od vrchnosti, lze považovati tyto:

Enkenfurt, založený r. 1732 Václavem Adrianem hrabětem Enkenvoirtem na Náměšti (jehož jméno také má) na místě zašlého dvora vládyckého Bezděkova; Ludvíkov a Jindřichov, založené Karlem Vilémem hrabětem Haugwitzem na Náměšti uprostřed lesův roku 1780; Otmarov, založený Rajhradským proboštem Othmarem Konradem rozdělením poplužního dvora Přibyslavického r. 1786; Jáchymov, založený Jáchymem rytířem Stettenhofenem na Budišově na vykáceném lese r. 1802.

*) Nikoli dnešní Přibyslavice.

3. Obyvatelstvo.

Poměry poddanské.

Když poměry poddanské r. 1848 byly zrušeny, podával okres Bítešský tento obraz obcí,*) jak patřily k jednotlivým panstvím:

I. Fideikommissní hrabství Náměstské: Bíteš, Březka, Březky, Čikov, Enkenfurt, Heřmanov, Jestřabí, Jindřichov, Koškov, Krokočín, Křoví, Lhotka, Ludvíkov, Nebštych, Nihov, Záblatí.

II. Allodní panství Osovské: Bítiška, Borovník, Březí, Křenářov, Milešín, Ondrušky, Osové, Rozseč, Vidonín, Vlkové.

III. Allodní panství Kuřímské: Katov, Křižinkov, Pánov.

IV. Klášter Rajhradský: Hluboké, Otmarov, Přibyslavice, Radoškov.

V. Allodní panství Rosické: Březina, Újezd, Zbraslav (půl), Zhoř Zálesná.

VI. Allodní panství Starobrněnské: Stanoviště, Zbraslav (půl).

VII. Allodní panství Budišovské: Jáchymov, Zhoř Holubí.

VIII. Allodní panství Veverské: Javůrek.

IX. Allodní panství Moravecké: Radňoves, Nová Ves u Heřmanova.

Jaké byly poměry poddanské u jednotlivých panství, lze viděti z tabulek níže položených. Celkem můžeme říci, že po celou dobu nevolnictví vrchnosti s poddanými v okrese zacházely dosti dobře; zvláště chválí se vrchnosti Osovská, Starobrněnská a nejvíce klášter Rajhradský. Toliko hrabata z Werdenberka na Náměšti po celé skoro stol. XVII. sužovali (hlavně Bíteš) stále novými daněmi a dávkami, které vymáhali většinou násilně, vězením, ano i trestáním, takže Bítešané až na císaře Leopolda I. několikráte prosebně se obraceli a vyhráli při svou skutečně.

*) Blahoňov, Prosatín, Svatoslav a Nová Ves Kuřimská byly nejnověji z okresu vyloučeny.

Na panství Náměstském.

Osada	Platy	Dávky naturální	Robota jízdná	Robota pěší	Robotné zvláštní druhy	Bez roboty	Desátky
Bíteš	Pivní, vinné, mýtné atd.	.	.	.	.	Celé město	Za desátek faráři 600 zl. a kaplanu 100 zl.
Březka Lhotka	.	.	Pololáníci 3 dni týdně; 1. polovice čtvrtláníků $1^1/_2$ dne týdně.	Pololáníci 13 dní ročně; 2. polovice čtvrtláníků 2 dni týdně.	.	Rychta ve Březce	Faráři ze všech polí a ze všeho obilí.
Březky Nihov	.	.	Kdykoliv bylo potřebí.	Po celý týden chodil na robotu 1 muž a v sobotu vždy 2.	.	.	Faráři v Osovské Bítišce.
Čikov	Po 2 zl. za desátek ze tří tratí.	.	Pololáníci 3 dni týdně od sv. Jana do sv. Václava.	Pololáníci 1 den týdně od sv. Jana do sv. Václava.	.	6 pololáníků se vykoupilo před r. 1848.	24 mand. žita, 13 mand. pšenice, 19 mand. ovsa faráři.
Enkenfurt	.	.	.	Každý v obci 20 dní ročně.	.	.	Faráři ze všeho obilí a ze všech polí.
Heřmanov	20 zl. ročně	.	Pololaníci 3 dni týdně „Janské“; čtvrtláníci polovici.	Pololáníci 1 den týdně „Janské“.	.	.	Faráři ze všech polí žitných, řepných a lněných.

Na panství Náměstském.

Osada	Platy	Dávky naturální	Robota jízdná	Robota pěší	Robotné zvláštní druhy	Bez roboty	Desátky
Jestřabí	.	.	.	.	.	Celá vesnice.	Vrchnosti.
Jindřichov, Ludvíkov	Každý dům 31 grošů čtvrtročně.	.	.	.	.	.	Vrchnosti.
Koškov (Košíkov)	.	.	.	Kdykoliv bylo potřebí, každý $2^1/_2$ dne týdně ruční práce.	.	.	Fařáři.
Křoví	.	Z každého gruntu na podzim 1 pár kuřat do Náměště.	Pololáníci 3 dni týdně: čtvrtláníci polovici.	Z každého gruntu od sv. Jana do sv. Václava 1 sekáč na týden do Náměště; domkáři 13 dní s jara.	Chtěl-li se podruh ženiti, konal několik dní pěší roboty do roka.	.	Fařáři ve Velké Bíteši.
Krokočín, Nebštych, Záblatí	.	.	Pololáníci 3 dni týdně „Janské"; čtvrtláníci polovici.	Pololáníci 1 den týdně „Janské"; čtvrtláníci polovici; domkáři 20 dní ročně.	.	.	Vrchnosti 70 měřic žita a 80 ovsa.

Na panství Osovském.

Osada	Platy	Dávky naturální	Robota jizdná	Robota pěší	Robotné zvláštní druhy	Bez roboty	Desátky
Borovník, Březí, Křenářov, Vlkové	.	.	Celoláníci 3 dni týdně, pololáníci $1^1/_2$ dne týdně.	Celoláníci 2 dni týdně a ostatní 1 den týdně.	.	Svobodníci ve Březí a domkáři ve Vlkovém.	Faráři v Osovské Bítišce a Borovník do Heřmanova.
Osovská Bítiška	Familianti ročně: 5 zl. z domkův a $6^3/_4$ kr. ze zahrádek.	.	Celoláníci a dva pololáníci 2 dni týdně.	Ostatní pololáníci 2 dni týdně; čtvrtláníci $1^1/_2$ dne týdně; domkáři 25 a podruzi 13 dní ročně.	Mlýn musil řezati vrchnosti klády za malý poplatek.	Horní hospoda a kovárna.	Z některých tratí faráři z obilí a z řípy.
Milešín	.	.	7 pololáníků $1^1/_2$ dne týdně	anebo 3 dni týdně. Č 1., 3. a 11. jen 2 dni týdně.	.	Rychta.	Z polovice pozemků z žita a z ovsa faráři.
Ondrušky, Rozseč	.	.	Pololáníci 3 dni týdně, ostatní polovici.	Pololáníci 2 dni týdně; ostatní polovici.	.	.	Rozseč faráři v Heřmanově.
Vidonín	.	Z lánu v květnu 2 kopy smržů.	Z lánu první týden 2 dni, druhý týden 1 den.	Chalupníci 13 dní ročně.	.	.	Faráři.

Na panstvích ostatních.

Panství	Osada	Platy	Dávky naturální	Robota jízdná	Robota pěší	Robotné zvláštní druhy	Bez roboty	Desátky
Kuřím.	Katov	Z lánu 5 zl. ročně.	.	Z lánu 8 sáhů dříví do Kuříma.	.	Z lánu 20 sáhů dříví v lese.	.	Faráři.
	Křižinkov	Z lánu 5 zl. ročně.	.	Z lánu 5 sáhů dříví do Kuříma a 5 klad k pile.	.	Z lánu 10 sáhů dříví v lese.	.	Faráři.
	Pánov	.	.	.	.	.	Jakožto dvůr byl bez roboty.	.
Klášter Rajhrad.	Hluboké, Radoškov	.	Desátek ze všech polí a ze všeho obilí.	.	Z gruntu 10 sáhů dříví v lese.	Panství Veveří $5^1/_2$ měřic ovsa ročně.	.	.
	Přibyslavice, Otmarov	Z gruntu 5 zl. ročně.	Desátek ze všeho obilí a všech polí.	Dle potřeby ve dvoře v Domášově orati.	Familianti v Otmarově dle potřeby.	Z gruntu 15 sáhů dříví v lese.	.	.
Rosice.	Březina, Újezd, $^1/_2$ Zbraslav, Zhoř Zálesná	.	.	Z pololánu 3 dni týdně od sv. Jana do sv. Václava.	Z pololánu 1 den týdně od sv. Jana do sv. Václava.	.	.	Faráři.

Na panstvích ostatních.

Panství	Osada	Platy	Dávky naturální	Robota jízdná	Robota pěší	Robotné zvláštní druhy	Bez roboty	Desátky
Staré Brno.	Stanoviště, $^1/_2$ Zbraslav	.	.	.	Stanoviště: 12 sáhů dříví udělati v lesích.	Zbraslav: V čas nutné potřeby 90 dní ročně.	Robota cís. Josefem II. zrušena.	Faráři.
Budišov.	Zhoř Holubí, Jáchymov	Familianti roční činži.	.	Celoláníci 3 dni týdně; pololáníci $1^1/_2$ dne týdně	Celoláníci 13 dní ročně; pololáníci $6^1/_2$ dne ročně; chalupníci 2 dni týdně.	Z 2 gruntů konány za 14 dní roční roboty: 2 cesty do Vídně.	Svobodníci; 2 grunty se vykoupily před r. 1848.	.
Veveří.	Javůrek	18 zl. 11 kr	.	Z jednoho gruntu $2^1/_2$ dne týdně po celý rok.	10 domkářů 26 dní, 16 domkářů a podruzi 13 dní ročně.	.	.	Faráři a vrchnosti.
Moravec.	Radňoves, Nová Ves	.	Z lánu 24 vajec a 4 kuřata	Z lánu 3 dni týdně. Sedláci $2^1/_2$ dne týdně.	Z lánu 13 dní v roce; taktéž chalupníci.	Podruh, chtěl-li se ženiti, několik dní pěší roboty ročně. Ve čtvrtek oprava cest.	.	Faráři.
	Městu V. Biteši sedláci Janovičti	Sváželi obilí do stodol a vozili zrní na sýpku. Vyváželi hnůj z ovčíren, rozváželi obecní ryby. Dováželi z Třebíče sůl. Domkáři pracovali na polích a lukách						
	Pánovu, mlýn Pánovský	Mlel zdarma všecko.						Katov odváděl jakýsi desátek.

Život lidu vůbec.

Okres nejvíce obývají Horáci (tak říkáme obyvatelům na západní části Moravy). Nářečí zdejší neliší se již mnoho od mluvy v království Českém; ježto však zdejší kraj jest nejposlednějším výběžkem Českomoravské vypnuliny, na níž přebývají horalé, přibírá mnoho tvrdosti, kterou se vyznačuje mluva kolem Brna. Právě také pro tuto příčinu vymizel z okresu téměř docela bývalý kroj*) národní (dlouhý kabát šosatý, modrá vesta s lesklými kovovými knoflíky, koženice a vysoké boty; — krátké sukně, úzké šněrovačky a veliký šátek na hlavu), tak že jen v severní části okresu u starých lidí lze jej spatřiti; nejvíce ještě nalezneme bělavé ovčí kožichy, na zádech barevně vyšívané (v Bítišce). Vesnice liší se od dolských tím, že nemají obyčejně velkých ani pravidelných návsí, že jsou založeny skoro vždy v několik ulic, že usedlosti nikde nesouvisejí, nýbrž každá o sobě aspoň zahrádkou jest oddělena, a že konečně mnoho domů stavěno se štíty na ulici anebo na náves. Uspořádání jednotlivých statků jest obyčejné.

Okres jest skoro výhradně rolnický. Co do zvláštních obyčejův a národních písní ukazujeme k patřičným sbírkám Sušilově a Bartošově, jen zmínky zasluhuje, že skoro každý hospodář dobře pozoruje dni od 25. prosince do 6. ledna, aby věděl, jaká bude povětrnost každý měsíc příštího roku, a že v předvečer sv. Tří Králů důkladně vykropuje celý svůj statek vodou svěcenou, právě z kostela donesenou. Neobyčejným úkazem živoucího života lidu v okolí Bítešském jest kontinuita pověrečného ducha, jaká zjištěna býti může za půl čtvrtého století. Zachovánať jest kniha o prostonárodním léčení, jejíž původ v Bíteši z r. 1560 (Čas. Mat. Mor. a Čes. Lid. 1897), a v ní samá pověra. — „Čarodějský“ soud v Bíteši r. 1571—76 vynesl na světlo spoustu kousků čarodějských a kouzelných. Kronikář Bítešský Daniel Kloss kolem r. 1650 píše paměti opětně o pověrách i recepty pověrečné. V soudních zápiscích z let 1730 jsou opět poznámky o čarování, a kostelníkům v B. v době r. 1770 nařízena zvláštní přísaha „aby kostelních věcí k pověrečným činům nedávali“. V modlitebních knížkách a v domácích zápiscích z první polovice tohoto věku jest pověrečných rad roztodivných

*) Bítešanům říkali venkované už v XVII. stol. „kabátníci“, a lidem z Bítišky říkali měšťané „vornáti“ (dle kožichu s kvítky).

dosti. A dnes? Pověr a pranostik bezčetných v okolí dosud (zaříkávání nemocí, zahánění mračen atd.).

S bolestí jest se přiznati, že okres Bítešský jest počátkem velikého úkrají moravského, odkud chudší městská děvčata skoro napořád a selská velikým počtem a každým rokem odcházejí na službu, hlavně do Vídně, a odkudž i synkové hromadně na řemesla, také nejvíce do Vídně, se odebírají, čímž okresu ubývá mnoho zdatné síly.

---

4. Živnosti lidu.

Na první místo, jak již praveno, jest v okrese postaviti zemědělství, jakožto hlavní zaměstnání a výživu lidu. Celkem však dlužno říci, že podmínky, za kterých jest tu rolničiti, nejsou právě příznivé. Půda orná má ve většině okresu polohu nerovnou, svahovitou, takže každým velkým deštěm velmi mnoho orné půdy bývá odplaveno; dále jest půda orná buď písčitá (ze žuly) anebo příliš hlinitá (z ruly), takže dílem brzy vysychá, dílem bývá mokrá; konečně jest krajina severu otevřena a tím i studená. Toliko kolem Bíteše, Březky, Čikova, Zbraslavě a Zhoře Holubí lze nalézti lepší pole.

Nejdůležitější částí zemědělství jest pěstování polních plodin (a chování hovězího dobytka). Pěstují se nejvíce oves — na prodej, hodně žita — na domácí spotřebu, dosti ječmene — i na prodej. Pšenice pěstuje se pouze v několika osadách, a to jen výjimečně několika hospodáři. Z luštěnin nejvíce hrách a černá čočka, méně bílá čočka a vikev. Z okopanin v míře nejrozsáhlejší brambory — na prodej, dosti řípy obecné a méně buráku. Z pícních rostlin jetel bílý a červený a směska. Z průmyslových rostlin pěstuje se někde len. Až do nedávna byl v oblibě nejvíce osevní postup trojstranný s úhorem. Dokud se úhor neoséval a dokud bylo dosti pastvin, vyhovoval tento způsob ještě dosti zdejším poměrům; ale když ubylo pastvin, a úhory počaly se osévati, neosvědčoval se již, a proto, ač ne všude, přece již ve velmi mnohých obcích pěstují rolníci plodiny polní postupem čtyřstranným. Chybou však vždycky zůstane, že ještě převážná část rolnictva pěstuje poměrně velmi mnoho obilí na úkor pícních rostlin; neboť obilí se zpeně-

žuje nízko, kdežto dobytek dobře krmený přinášel by mnohem větší užitek. Průměrný asi výtěžek polí na 1 hektaru půdy orné v okrese jest tento: žita 15 hl, ovsa 25 hl, ječmene 18 hl, hrachu 12 hl, čočky 10 hl, brambor 90 q, řípy 200 q, jetele (suchého) 30 q, lnu 30 q a 5 q vláken.

Louky v okrese nejsou dosti rozsáhlé, a ještě k tomu posud bohužel málo pěstovány. Zavodňování a odvodňování, ač skoro všude by bylo snadné, jest ještě v plénkách, vláčení koná se velmi zřídka, a hnojení skoro není ani známo. Výtěžek sena a otavy průměrně na 1 ha jest asi 25 q, což dokazuje nejlépe zanedbanost luční.

Pastvin vykazuje se ještě dosti, ale většinou jsou to neplodné svahy a stráně, poskytující hubené pastvy ovcím a málo kdy dobytku hovězímu.

Zahrady jsou nejtemnější stránkou v okrese; mnohé nejsou nic jiného než pastviště dobytku. Však nebývalo vždycky tak; staří výměnkáři vypravují o hojnosti ovoce, jakého poskytovaly zdejší zahrady, ploty pak a mapa katastrální dokazují, jak rozlehlé bývaly všude zahrady. Jen některé obce v jižní části, hlavně Jestřabí, tvoří čestnou výjimku.

Lesy tvoří velkou část okresu, jehož jsou pravou ozdobou a bohatstvím. Kromě obecních lesů Bítešských a lesů některých obcí a hospodářův, náležejí velkostatkům a jsou vesměs všechny (i obecní Bítešské) vzorně spravovány. K Náměšti (resp. Osové) patří: revíry Březky 689·14 ha, Koškov 990·57, Čikov 411·29 ha, Rohy 773·98 ha, celkem 2864·98 ha. K Rosicům (resp. Veveří): revíry Újezd 722·39 ha, Zhoř Zálesná 403·40 ha, Javůrek 734·88 ha, celkem 1860·67 ha. Ku klášteru Rajhradskému revíry: Hluboké 521·44 ha a Přibyslavice 389·25 ha, celkem 910·69 ha. K Starému Brnu revír Zbraslav 362·47 ha. Úhrnem 5998·81 ha lesů, což s obecními lesy ve výměře 904·62 ha, jakož i s privátním majetkem asi 115 ha činí dohromady zalesněnou plochu v okrese 7018·43 ha.

Co pak se týče hospodářství polního u velkostatků, jsou všecky dvory v okrese (od Náměště, resp. Osového: Krevlice, Osové a Třídvory, od Rosic Zhoř Zálesná) pronajaty, nájemci pak každý je vzdělávají svým způsobem.

Kromě pěstování polních plodin nejvíce chová se dobytek, a to hovězí. Zdravotní stav jeho jest poměrně velmi dobrý za

srovnání s jinými okresy na Moravě, a hodí se proto k odchovávání mladého dobytka na trh. Bohužel že v mnohých obcích přílišné spoléhání na pastvu, nedostatek krmiva na zimu, nerozumné odstavování a nepřiměřené krmení v mládí, vadí ještě většímu rozvoji. Dobytek jest plemene domácího, ale vytrvalého.

Chov koní jest celkem nepatrný, toliko Čikov a Zhoř Holubí činí výjimku. Koně jsou původu domácího a celkem velmi zanedbáni, jmenovitě v obcích, kde se provozuje povoznictví; také u koní jest nedostatek (ale zde mnohdy úmyslný) krmiva na zimu osudným.

Ovce vymizely téměř docela, jen tu a tam vyskytují se jako zbytek z časů minulých.

Dobytek vepřový nepěstuje se v takovém počtu, aby vyhovoval domácí spotřebě, ačkoliv by to bylo velmi snadno. Spíše uherský dobytek draho se kupuje, a to ještě s nebezpečenstvím dobytčí nákazy.

O včelaření v okrese lze říci, že byť pokrok se nestal, přece ve vesnicích zachovává se jakž takž na výši. Med ovšem sbíraný nejvíce z luk a z jehličnatých lesů nemá lahodnosti jako s květů stromových, za to ale více vůně a síly léčivé.

Průmysl hospodářský není v okrese značný. V Bíteši jest pivovar, na Osovém lihopalna a škrobárna a v Heřmanově lihopalna. Polní plodiny a dobytek prodávají se na trzích (nejvíce v Bíteši). Co do průmyslu ostatního, není značný, toliko uvésti sluší v Bíteši koželužnu (parní), barvírnu a malou tkadlcovnu. Řemesel jest velmi mnoho v Bíteši, jakožto městě starém a středu celého širého okolí. Řemeslníci zabývají se zároveň i polním hospodářstvím. Obchod dosti čilý vede se s plodinami hospodářskými a pak surovými potravinami (výhradně do Brna).

V nejnovějším čase pozorovati lze trochu obrat k lepšímu, zvláště působením okresního hospodářského spolku v Bíteši, jenž nezištně a obětovně stará se o povznesení zemědělství v okrese.

---

5. Duchovní správa. Školství.

Krajina brzy po příchodě sv. věrověstův přijala víru Kristovu; neboť stará cesta do Čech, po níž asi sv. Methoděj se ubíral, vedla krajinou Bítešskou, jak dokazují kostelík sv. Klimenta

v blízké Jasenici a kříž Cyrillomethodějský zvaný mezi Bítešı a Jestřabím. Ostatně i Bítešsko sdílelo s ostatní Moravou bouře a převraty náboženské. Dnes jest okres téměř úplně katolický.

V administrativním ohledě patřil do dioecese Olomucké, pak, když zřízeno v Brně biskupství, do Brněnské, a náležel do polovice minulého století skoro celý k děkanství Meziříčskému. Dnes náleží k děkanstvím třem: Meziříčskému (3 farnosti), Náměstskému (2), Rosickému (1).

Farností obsahuje deset, a to 6 se sídlem v okrese a 4 mimo něj; ony jsou: Bíteš, O. Bítiška, Zbraslav, Heřmanov, Březí a Křoví; tyto: Tasov, Domášov, Jinošov a Svatoslav. Ze všech leží zúplna v okrese toliko Bíteš, Březí a Křoví, z ostatních některé obce náležejí k okresům cizím. Z farností jsou nové Březí a Křoví, zřízené vyloučením z Bítišky a z Bíteše r. 1785 a r. 1788; zanikla farnost Košíkovská (nyní filiálkou).

Školství učinilo pokrok nepopíratelný. V roce 1852 bylo v okrese 10 škol se 13 třídami a 14 učiteli; r. 1872 již 12 škol se 17 třídami a 17 učiteli; r. 1892 pak 17 škol s 31 třídami a 33 učiteli. Budovy školní jsou v posledních 20 letech nově vystavěny anebo aspoň přestavěny a pomůckami učebními dobře opatřeny.

---

6. Zdravotnictví.

1. Ze středověku můžeme zaznamenati pouze jedinou zprávu, že již roku 1410 měla Bíteš svou vlastní „lázeň“. Když pak lázeň zanikla za války třicetileté, rozkázal Jan Filip hrabě Werdenberk, aby na panství jeho ustanoveni byli 2 lazebníci, z nichž jeden sídlel v Bíteši. Co za středověku slulo „špitálem“, nebyla nemocnice, nýbrž chudobinec aneb chorobinec. Tak již před r. 1400 byl v Bíteši špitál, kde staré městky měly slušný byt a zaopatření; trvá podnes. Od polovice minulého století sídlel v Bíteši vždycky zkoušený lazebník, v tomto století pak jeden neb dva ranhojiči.

Teprve když se zařizovaly zdravotní obvody, zřízeny jsou i v našem okrese: nejprve město Bíteš samo o sobě, pak obvody

venkovské: Bíteš—Tasov a Osovská Bítiška. Některé obce pak přiděleny jsou obvodům do Křižanova a Veverské Bítišky. Mimo to od r. 1893 zřízeno jest v Bíteši místo zvěrolékařské. Také jest v Bíteši od let 1870 lékárna.

Co se týče zdravotních poměrů v okrese, převládá zde jako v krajině už poněkud horské a hodně zalesněné velmi zdravý vzduch. Severovýchodní část okresu, zvláště obce Katov, Radoškov a Hluboké lze považovati za nejnezdravější; čím dále na západ, tím zdravějším jeví se okres. Dle tabulky II. o pohybu obyvatelstva jest viděti, že všeobecně počet narození převyšuje počet úmrtí průměrně as o 40; toliko r. 1892 jest počet úmrtí o 230 větší nežli narození; ježto však v počtu úmrtí jest skoro třetina dětí z nalezince Vídeňského, nejeví se poměr ten příliš velikým, ačkoliv ten rok počet úmrtí bez nalezenců rovná se téměř počtu narozených.

Počet úmrtí nemocmi nakažlivými (nepočítaje v to tuberkulosy) za pravidelných poměrů má roční průměr 20. Velmi časté jsou v okrese zápalné nemoci dychadel. Cholerou r. 1866 zemřelo ve 34 obcích 314 lidí (140 muž. a 174 žen.); 13 obcí: Křenářov, Ondrušky, Nihov, Vidonín, Katov, Pánov, Hluboké, Újezd, Březina, Ludvíkov, Krokočín a Jestřabí zůstaly ušetřeny.

Zařízení zdravotní v okrese jest dosti uspokojivé; poměrně nejlepší je mají obce Bíteš, Javůrek, Čikov a Holubí Zhoř. — Konečně zmíniti se dlužno o tom, že o prvním odvodě r. 1898 bylo z 334 brancův uznáno 138 schopnými.

---

7. Spojovací prostředky.

Již v městské knize Bítešské s počátku XV. stol. uvádí se „dy Landstrass gen Bruenn“, jinak „Brunnerstrass“, důkaz to, že již od pradávna zdejší krajina silnicí s Brnem byla spojena. Však teprve v XVIII. stol. počaly se silnice stavěti tak, jak nyní, a tu r. 1751—1760 vystavěna Bíteší říšská silnice z Brna do Prahy. Počátkem roku 1820 stavěny byly znenáhla i ostatní, dříve vrchnostenské, nyní okresní silnice. Nyní jsou v okrese silnice tyto: 1. Říšská silnice Brněnsko-Jihlavská, na níž leží: Hluboké (1/4 hod.),

Přibyslavice s Otmarovem, Bíteš, Nebštych, Enkenfurt a Jáchymov. Po ní jde obchod do Brna, a jezdí pošta z Velkého Meziříčí jednou denně. 2. Okresní silnice Bítešsko-Rosická, na níž leží: Bíteš, Koškov, Ludvíkov, Březina a Zbraslav (¼ hod.). Tato prostředkuje poštovní spojení okresního města s Brnem a Vídní k železniční stanici Zástavce (Božímu Požehnání), třikrát denně. 3. Bítešsko-Náměstská. 4. Bítešsko-Křižanovská, na níž leží Bíteš, Osovská Bítiška a Záblatí. Jest to dráha obchodní z kraje Žďárského do Brna, a jezdí po ní pošta do Meziříčí, jednou denně. 5. Meziříčsko-Tišnovská (odbočuje od říšské silnice u Křeptova), na níž leží Záblatí, Osovská Bítiška, Vlkové, Křoví (¼ hod.), Křižinkov (¼ hod.), Pánov (¼ hod.). Jest to dráha vápenného obchodu z Lažan a z Maršova do krajin severozápadních. 6. Bítešsko-Třebíčská (odbočuje od říšské silnice u Nebštycha), na níž leží Bíteš, Nebštych, Březka (¼ hod.) a Zhoř Holubí. 7. Nedostavěná z Křižanova do Žďárce, na níž leží Heřmanov a Vidonín (¼ hod.); až po hranice okresní jest dokončena. 8. Spojovací silnice Bítešsko-Tišnovská na okresní silnici č. 5., jde z Bíteše na Křoví, kdež se pak připojí. 9. Cípem okresním jde spojovací silnice Tasovsko-Jinošovská, na níž leží Čikov.

Mýta erární jsou v okrese pouze 2, obě v Bíteši; pocházejí s počátku stol. XV., kdež jest o nich zpráva v zápisech městských. Bíteš jest také sídlem silničního výboru okresního.

Pošty měl okres již hned s počátku zřízení jejich. Již od r. 1750 projížděli tudy jízdní poslové poštovní do Jihlavy a do Prahy. Dne 23. května 1784 zřízen pak v Bíteši poštovní úřad, a od r. 1790 jezdilo se již docela pravidelně mezi Brnem a Prahou ve vozích poštovních. Od r. 1820 počala se mimo obyčejnou provozovati jízda rychlá. R. 1854 pak uvádí se ponejprv „Mallepost“, která jezdila na trati Brno—Benešov (u Prahy) až po 30. červen 1886, kdy otevřeno železniční spojení Brna s Jihlavou. Od let 1860 pak byla Bíteš též spojena poštovními vozy se Zástavkou (Božím Požehnáním) a s Meziříčím. Od r. 1886—1893 jezdila pošta do Náměště n./O. Nyní prostředkují spojení Bíteše se světem: trojnásobná poštovní jízda do Zástavky k vlaku železničnímu a zpět a poštovní jízda do Meziříčí a zpět přes Osovskou Bítišku.

R. 1885 zřízena pak v Bíteši telegrafní stanice. Mimo to jde Bíteší telefon z Brna do Prahy. R. 1869 zřízen druhý poštovní úřad v Osovské Bítišce, a r. 1893 třetí ve Zbraslavi. Některé obce náležejí v okrese k cizím poštovním úřadům. Na zimní měsíce (1./11.—31./3.) zřízen nový poštovní posel mezi Osovskou Bítiškou a Bíteší (péčí okres. hospodářského spolku).

Zvláštní konsortium pracuje o to, aby okres Bítešský měl železnici, vedoucí z Kuřima přes Veveří Bítišku, Lažánky, Bíteš, Osovskou Bítišku, Křižanov a Bobrovou do Nového Města.

---

8. Ostatní všeobecná zařízení.

Vytknouti zde sluší peněžní ústavy v okrese, totiž Občanskou záložnu (s neobmezeným ručením) a Spořitelnu s Úvěrní pokladnou, obě v Bíteši, Raiffeisenovy záložny v Osovské Bítišce a ve Křoví, kontribučenské fondy v Osovské Bítišce a v Heřmanově. Dále jsou v okrese 4 četnické stanice: v Bíteši (3 muži), ve Březí (2 muži), ve Zbraslavi (1 muž). Konečně jest v okrese 9 dobrovolných hasičských sborů: 1. v Bíteši (34 mužů), 2. v Osovské Bítišce (30 mužů), 3. v Křoví, 4. v Heřmanově, 5. v Březí, 6. v Radňovsi, 7. v Nihově, 8. v Hlubokém a 9. v Čikově.

---

9. Přehled statistický.

Okres zabírá 43 osady, které tvoří 31 politických obcí rozdělených v 10 farností a ve 21 obvodů školních. Město jest jedno: Bíteš, městečko jedno: Osovská Bítiška, ostatní pak jsou vesnice. Zámky jsou dva, a to oba nové: Osové (koncem XVII. stol. vystavěné) a Hluboké (s konce XVIII. stol.). O bývalém hradě Rysově jest řeč u Nové Vsi u Heřmanova.

Obvody farní.

1. Bíteš, 3390 duší: Bíteš, Enkenfurt, Jestřabí, Koškov (filiálka), Nebštych, Otmarov, Přibyslavice.

2. Osovská Bítiška, 1808 duší: Bítiška Osovská, Jáchymov, Křenářov, Osové, Vlkové, Záblatí.

3. Zbraslav, 2033 duší: Březina, Ludvíkov, Stanoviště, Újezd, Zbraslav, Zhoř Zálesná.

4. Heřmanov, 1341 duší: Heřmanov, Milešín, Nová Ves, Radňoves, Vidonín.

5. Březí, 1443 duší: Borovník, Březí, Březky, Nihov, Ondrušky, Rozseč.

6. Křoví, 958 duší: Křižinkov, Křoví.

I. Tasov: Březka, Čikov, Lhotka, Zhoř Holubí.
II. Domášov: Hluboké, Javůrek.
III. Jinošov: Jindřichov, Krokočín.
IV. Svatoslav: Katov, Pánov, Radoškov.

Obvody školní.

1. Velká Bíteš, 6 tříd; Bíteš Velká, Jestřabí, Jindřichov, Koškov, Nebštych.

2. Osovská Bítiška, 5 tříd; Bítiška Osovská, Enkenfurt, Jáchymov, Křenářov, Osové, Vlkové, Záblatí.

3. Zbraslav, 3 třídy; Březina, Zbraslav, Zhoř Zálesná.
4. Radoškov, 1 třída; Radoškov.
5. Heřmanov, 2 třídy; Heřmanov, Milešín, Nová Ves.
6. Březí, 2 třídy; Borovník, Březí, Ondrušky, Rozseč.
7. Březky, 1 třída; Březky (Březké).
8. Katov, 2 třídy; Katov, Křižinkov.
9. Křoví, 2 třídy; Křoví.
10. Stanoviště, 1 třída; Ludvíkov, Stanoviště.
11. Zhoř Holubí, 1 třída; Březka, Zhoř Holubí.
12. Přibyslavice, 2 třídy; Otmarov, Přibyslavice.
13. Radňoves, 1 třída; Radňoves, Vidonín.
14. Čikov, 1 třída; Čikov.
15. Hluboké, 1 třída; Hluboké.
16. Javůrek, 1 třída; Javůrek.
17. Nihov, 1 třída; Nihov.

18. Újezd, 1 třída; Újezd.
19. Krokočín, 1 třída; Krokočín.

I. Tasov, 3 třídy; Lhotka.
II. Svatoslav, 2 třídy; Pánov.

Obvody zdravotní.

1. Velká Bíteš, město: Bíteš Velká.

2. Venkov, Velká Bíteš—Tasov: Březina, Březka, Čikov, Enkenfurt, Hluboké, Jáchymov, Jestřabí, Jindřichov, Katov, Koškov, Krokočín, Křižinkov, Křoví, Lhotka, Ludvíkov, Nebštych, Otmarov, Pánov, Přibyslavice, Radoškov, Stanoviště, Újezd, Zbraslav, Zhoř Holubí, Zhoř Zálesná.

3. Osovská Bítiška: Bítiška Osovská, Borovník, Březí, Březky, Křenářov, Milešín, Nihov, Ondrušky, Osové, Rozseč, Vidonín, Vlkové, Záblatí.

I. Křižanov: Heřmanov, Nová Ves, Radňoves.

II. Veverská Bítiška: Javůrek.

Obvody poštovní.

1. Velká Bíteš*): Bíteš Velká, Březka, Březky, Enkenfurt, Jestřabí, Jindřichov, Katov, Koškov, Křoví, Křižinkov, Nebštych, Nihov, Otmarov, Pánov, Přibyslavice, Radoškov, Vlkové.

2. Osovská Bítiška: Bítiška Osovská, Borovník, Březí, Jáchymov, Křenářov, Ondrušky, Osové, Rozseč, Záblatí.

3. Zbraslav: Březina, Krokočín, Ludvíkov, Stanoviště, Újezd, Zbraslav, Zhoř Zálesná.

I. Křižanov: Heřmanov, Milešín, Nová Ves.
II. Domášov: Hluboké, Javůrek.
III. Žďárec: Radňoves, Vidonín.
IV. Tasov: Čikov, Lhotka, Zhoř Holubí.

---

*) Telegrafem jest většina z obcí těchto přidělena k B., ale lze na všecky obce vůbec do B. telegrafovati, a odtud se telegrammy vypravují do obcí.

Statistika politická.

Běž. čís.	Politická obec	Rozloha v jitrech a čtver. sáh.	Počet domů	Obyvatelů			Náboženství			Národnost	
				muž.	žen.	dohr.	kat.	evang.	žid.	čes.	něm.
1	Bíteš	2841 . 844	269	1032	1090	2122	2086	2	34	2066	56
2	Bítiška O. : Bítiška O.	1168 . 298	110	312	324	636	625	.	11	627	9
	Osové	623 . 1550	12	37	43	80	62	,	18	60	20
3	Borovník : Borovník	472 . 809	21	86	82	168	168		.	168	.
	Rozseč	350 . 815	26	84	96	180	180	.	.	180	.
4	Březí : Březí . .	987 . 673	54	210	213	423	423		.	423	.
	Ondrušky	102 . 647	14	34	42	76	76	.	.	76	.
5	Březka : Březka	687 . 558	25	71	73	144	144	.	.	144	.
	Jestřabí	474 . 149	12	41	50	91	72	19	.	91	.
	Jindřichov	1189 . 1340	22	109	100	209	209	.	.	209	.
6	Březky (Březké)	·1212 . 378	41	144	161	305	305	.	.	301	4
7	Čikov	1680 . 1331	47	158	175	333	333		.	333	.
8	Enkenfurt . . .	380 . 687	21	71	84	155	155	.		155	.
9	Heřmanov .	936 . 161	41	173	189	362	354	.	8	354	8
10	Hluboké . . .	863 . 610	31	111	114	225	225	.	.	220	5
11	Javůrek	1785 . 610	71	226	243	469	469	.	.	469	.
12	Katov	522 . 604	38	129	139	268	268	.	.	268	.
13	Koškov : Koškov	939 . 1182	39	126	124	250	250	.	.	250	.
	(Košíkov) Ludvíkov	457 . 547	15	30	48	78	78	.	.	78	.
14	Krokočín . . .	752 . 1326	29	138	138	276	274	.	2	274	2
15	Křenářov . . .	1562 . 699	45	150	137	287	287	.	.	287	.
16	Křižinkov : Křižinkov	502 . 1482	60	178	196	374	368	.	6	368	6
	Pánov	345 320	9	42	46	88	88		.	88	.
17	Křoví	1225 . 978	72	260	315	575	575	.	.	575	.
18	Milešín . . .	509 . 326	33	120	125	245	245	.		245	.
19	Nebštych . .	635 . 1447	30	98	97	195	195	.	.	195	.
20	Nihov . . .	855 . 784	37	141	150	291	290	1	.	291	.
21	Nová Ves . .	722 . 441	30	127	141	268	268	.	.	268	.
22	Přibysl. : Otmarov	950 . 191	25	82	76	158	158	.		158	
	Přibysl.		56	204	215	419	405	.	14	402	17
23	Radňoves . .	474 . 1056	28	105	112	217	216	1	.	217	
24	Radoškov . . .	521 . 797	50	197	192	389	389	.	.	389	.
25	Stanoviště : Stanov.	693 . 872	61	174	197	371	364	.	7	371	.
	Zhoř Zál.	929 . 331	23	92	82	174	174	.		174	
26	Újezd .	1893 . 581	58	208	212	420	417	.	3	417	3
27	Vidonín . .	565 . 1220	30	127	122	249	249	.	.	249	.
28	Vlkové	989 . 377	58	177	216	393	393	.	.	393	.
29	Záblatí .	718 . 106	36	131	134	265	265	.	.	265	
30	Zbraslav : Březina	1554 . 52	9	36	43	79	74	.	5	74	5
	Zbraslav		118	450	461	911	893	.	18	892	19
31	Zhoř Hol. : Lhotka	288 . 564	12	37	30	67	67	.	.	67	
	Jáchymov	1061 . 60	24	75	72	147	147	.	.	147	.
	Zhoř Hol.		39	118	140	258	258	.	.	258	.
	Součet*) . .	35434 . 1245	1881	6651	7037	13690	13541	23	126	13536	154

*) Ovšem, že jako každá statistika jest pohybliva, tak i tato.

Statistika pohybu obyvatelstva I.

Běž. čís.	Politická obec	Počet domů r. 1790	r. 1840	r. 1890	Počet obyvatelstva r. 1790	r. 1840 muž.	žen.	dohr.	r. 1890 muž.	žen.	dohr.
1	Bíteš Velká . .	243	258	269	1180	764	838	1602	1032	1090	2122
2	Bítiška Os.: Bítiška Os.	70	98	110	436	284	322	606	312	324	636
	Osové .	13	12	12	85	44	43	87	37	43	80
3	Borovník: Borovník .	13	17	21	119	77	73	150	86	82	168
	Rozseč . .	12	23	26	96	72	80	160	84	96	180
4	Březí: Březí	32	52	54	286	191	189	380	210	213	423
	Ondrušky . . .	9	13	14	62	45	60	105	34	42	76
5	Březka: Březka . . .	20	21	25	112	63	60	123	71	73	144
	Jestřabí . . .	5	11	12	33	43	45	88	41	50	91
	Jindřichov .	22	22	22	144	61	81	142	109	100	209
6	Březky	25	36	41	196	117	141	258	144	161	305
7	Čikov	31	35	47	218	98	118	216	158	175	333
8	Enkenfurt	16	18	21	128	68	78	146	71	84	155
9	Heřmanov	29	37	41	236	143	144	287	173	189	362
10	Hluboké	21	23	31	149	86	100	186	111	114	225
11	Javůrek	54	66	71	318	215	210	425	226	243	469
12	Katov	20	26	38	102	77	79	156	129	139	268
13	Koškov: Koškov . . .	31	36	39	207	108	145	253	126	124	250
	Ludvíkov . .	13	13	15	66	36	36	72	30	48	78
14	Krokočín	19	27	29	139	106	111	217	138	138	276
15	Křenářov	25	34	45	175	123	142	265	150	137	287
16	Křižinkov: Křižinkov .	43	54	60	222	151	167	318	178	196	374
	Pánov . .	1	1	9	44	30	32	62	42	46	88
17	Křoví	37	46	72	261	213	214	427	260	315	575
18	Milešín	16	20	33	132	65	79	144	120	125	245
19	Nebštych	16	24	30	116	75	88	163	98	97	195
20	Nihov	16	24	37	141	98	100	198	141	150	291
21	Nová Ves	16	26	30	157	120	113	233	127	141	268
22	Přibyslavice: Otmarov	8	14	25	41	55	51	106	82	76	158
	Přibyslavice	25	39	56	146	119	129	248	204	215	419
23	Radňoves	14	25	28	116	86	93	179	105	112	217
24	Radoškov	25	31	50	164	88	109	197	197	192	389
25	Stanoviště: Stanoviště	32	35	61	190	117	139	256	174	197	371
	Zhoř Zál.	15	17	23	99	49	65	114	92	82	174
26	Újezd . . .	25	33	58	156	109	131	240	208	212	420
27	Vidonín	16	20	30	127	94	89	183	127	122	249
28	Vlkové	33	46	58	232	156	158	314	177	216	393
29	Záblatí	27	27	36	179	102	100	202	131	134	265
30	Zbraslav: Březina . .	5	6	6	32	18	19	37	36	43	79
	Zbraslav .	62	75	118	427	278	288	566	450	461	911
31	Zhoř Hol.: Lhotka . .	8	12	12	60	34	41	75	37	30	67
	Jáchymov		24	24	.	61	57	118	75	72	147
	Zhoř Hol.	25	35	39	181	103	126	229	118	140	258
	Součet .	1188	1512	1881	8010	4942	5483	10425	6651	7037	13690

Statistika pohybu obyvatelstva II.

Běž. čís.	Farnost	Sňatky				Narození								Úmrtí							
		r. 1790	r. 1840	r. 1890	r. 1892	r. 1790		r. 1840		r. 1890		r. 1892		r. 1790		r. 1840		r. 1890		r. 1892	
						muž.	žen.	muž.	žen.	muž.	žen.	muž.	žen.	muž.	žen.	muž.	žen.	muž.	žen.	muž.	žen.
						41		62		74		56		47		40		75		83	
1	Město Bíteš o sobě	10	10	9	16	18	23	32	32	37	37	33	23	23	24	19	21	36	39	48	35
						32		57		49		48		16		33		36		69	
2	Ostatní osady farnosti Bítešské .	2	8	4	6	12	20	25	32	31	18	23	25	7	9	18	15	18	18	34	35
						56		66		77		76		49		59		58		59	
3	Farnost: Os. Bítiška	19	20	13	15	27	29	31	35	44	33	32	44	19	30	23	36	29	29	28	31
						45		57		87		79		64		49		51		66	
4	„ Zbraslav .	10	8	12	11	19	26	32	25	39	48	41	38	24	40	25	24	24	27	26	40
						33		50		51		39		24		28		61		104	
5	„ Heřmanov	10	6	8	10	17	16	27	23	25	26	17	22	14	10	16	12	26	35	63	41
						52		51		69		46		32		29		61		88	
6	„ Březi . .	9	3	9	11	25	27	28	23	37	32	30	16	19	13	18	11	34	27	53	35
						31		31		40		36		13		16		28		76	
7	„ Křoví . .	.	4	3	6	17	14	15	16	17	23	15	21	9	4	8	8	18	10	41	35
						28		31		28		21		22		36		37		21	
8	V obcích z farnosti Tasovské	8	1	7	10	13	15	20	11	16	12	9	12	9	13	23	13	20	17	12	9
						25		27		26		25		24		20		28		23	
9	„ Domášovské	4	5	4	4	15	10	13	14	10	16	11	14	14	10	10	10	13	15	13	10
						23		14		18		16		12		10		19		19	
10	„ Jinošovské	3	8	2	3	7	16	8	6	9	9	7	9	7	5	7	3	7	12	8	11
	Součet . .	75	73	71	92	366		446		519		442		303		320		454		608*	

*) Veliká úmrtnost v některých farnostech způsobena jest množstvím nalezenců z Vídně.

Statistika školská.

Běž. čís.	Farnost	Jméno školy	R. 1850 bylo tříd	R. 1850 bylo žactva chl. | děv.	R. 1870 bylo tříd	R. 1870 bylo žactva	chl.	děv.	R. 1890 bylo tříd	R. 1890 bylo žactva	chl.	děv.	Roku 18 1/3 98 bylo	chl.	děv.
1	Bíteš	Velká Bíteš .	2	352	3	398	198	200	6	482	231	251	481	235	246
2		Přibyslavice .	1	69	1	81	40	41	1	111	50	61	118	52	66
3	Osovská Bítiška	Osovská Bítiška	1	211	2	223	109	114	4	405	212	193	410	208	202
4	Zbraslav	Zbraslav . .			2	154	92	62	3	240	120	120	207	97	110
5		Újezd	2	191					1	93	38	55	79	37	42
6		Stanoviště . .			1	50	20	30	1	101	53	48	94	56	38
7	Heřmanov	Heřmanov .	1	141	1	174	93	81	2	162	83	79	175	89	86
8		Radňoves . .							1	70	36	34	70	33	37
9	Svatoslav	Svatoslav*) .	1	188	2	278	138	140	2	210	110	100	193†)	97	96
10		Katov							2	109	59	60	124	61	63
11	Březí	Březí . . .	1	132	1	145	74	71	2	193	99	94	189	89	100
12		Nihov	1	31	1	34	18	16	1	37	23	14	52	28	24
13	Křoví	Křoví . . .	1	83	1	118	56	62	1	99	53	46	108††)	58	50
14	Tasov	Čikov	1	51	1	55	28	27	1	69	33	36	57	33	24
15		Zhoř Holubí	1	52	1	61	30	31	1	71	24	47	70	25	45
16		Tasov pro osadu Lhotku . . .	2	8	2	2	.	2	3	9	4	5	14	8	6
			Škola Domášovská												
17	Domášov	Hluboké . .	2	98	2	133	72	61	1	44	22	22	46	18	28
18		Javůrek							1	100	45	55	108	52	56
19	Deblín .	Jestřabí, pro osady**) Blahoňov, Nová Ves Kuřímská .	1	13	1	12	6	6	1	44	21	23	48	23	25
			Škola v Jinošově							r. 1894			1/3 1897		
20	Jinošov	Krokočín . . .	1	25	1	46	20	26	1	42	22	20	52	32	20
		Součet . .	19	1645	23	1984			36	2691			2795		

*) Nyní z okresu vyloučena. **) Z okresu vyloučeny. †) Vyškolením Katova a Prosatína. ††) Vyškolením Křižinkova.

Statistika živnostnická.

Kolik bylo živností a řemesel v obcích každé farnosti	Hospody, nál.	Lihopalny a p.	Octárny	Škrobárny	Kupci	Kramáři a vikt.	Pekaři	Řezníci	Zelináři	Cukráři a pern.	Obuvníci	Krejčí	Kloboučníci	Stávkaři	Koželuhové	Holiči	Obchody střižné	Kováři	Zámečníci	Klempíři	Tesaři (mistři)	Koláři	Truhláři	Bednáři	Soustružníci	Zátkáři	Sedláři	Jircháři	Barvíři	Knihaři	Hrnčíři	Hodináři	Řezbáři a malíři	Zedníci (mistři)	Hadrníci	Pokrývači	Skleníři	Cihláři	Kominíci	Rybáři	Pohodní
Město Biteš o sobě .	12	4	1		7	3	5	8	3	3	19	9	2	3	3	2	3	3	4	2	2	3	10	2	.	.	3	1	1	1	5	2	1	1	2	.	1	1	1	.	1
Ostatní obce farnosti Bítešské	7	.	.	.	.	2	.	.	.	.	2	4	.		.	.	.	2	.		.	1	1		.	.	.	.		.	.	.	.	1	.	.	.	.		.	.
Farnost Os. Bítiška	8	2	.	1	.	5	2	2			3	5	.	.				4				4	2		.	.	.	.	.		.	.	1	2	.	.		1	.	1	.
Zbraslav .	11	3	.	.	1	9	.	5			8	4	.	.	.	.		4	.	.	.	1	5	.			.	.	.		.	.	.		.	.	1	1	.	.	.
Heřmanov	10	1	.		.	5	.	2			5	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	1		1	1	2	.	.	.	.	.	.	.				.		.	.	.
Březí .	6	1	.	.		5		1	.	.	5	3		.	.	.	.	4	.	.	.	1	2	1		.	.				.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	1
Křovi . .	5	.	.	.		3		.		.	.	1	.		.		.	3	.	.		1	.	.		.	.		.		.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
V obcích z far. Tasovské	3		.	.	.						4	.		.	.	.		5		.	.	.	2	.	.		.	.			.	.	.		.	.					.
Domášovské	4	2	.	.		3	.	.			4	.	.	.	.	.		1	.	.	.	1	2					.	.			.		.	.	1	.	.		.	
Jinošovské	2	.	.		.	2		.		.	1	1		.	.	.	.	.			.	.	.		.	.		.	.			.	.		.		.			.	.
Součet . .	68	13	1	1	8	37	7	18	3	3	51	27	2	3	3	2	3	27	4	2	2	13	24	4	1	2	3	1	1	1	5	2	3	4	2	1	2	3	1	1	2

Úhrnem 361 závodů živnostnických.

Statistika hospodářská I.

Běž. čís.	Vzdálenost od okr. v km.	Politická obec	celé lány	pololány	čtvrtlány	1/8 lánu	familie	domky	chalupy	mlýny
1	.	Bíteš Velká . . . měšťanů:	33;	sousedů: 145; domkářů: 74; čtvrtníků: 13*)						4
2	6^0	Bítiška Osov.: Bítiška Os.	1	14	28		19	39	2	1
	8^0	Osové .	.	.			.		.	
3	12^3	Borovník: Borovník . . .	3	8	1	2	1	5	.	1
	10^5	Rozseč . . .		11		2	.	11	1	
4	10^0	Březí: Březí	3	19	.	.		14	6	.
	11^5	Ondrušky	.	.	6		.	8	.	.
5	5^0	Březka: Březka . . .	.	6	4	3	.	10	2	.
	3^8	Jestřabí	5		3			2	1	
	4^3	Jindřichov . . .	.	.		21	.	.	1	
6	5^0	Březky	.	.	25	2	.	14	.	2
7	8^5	Čikov	1	18	5	.	.	19	.	.
8	4^0	Enkenfurt	1	1	2	9	.	5	1	.
9	12^5	Heřmanov	1	15	.		.	21	1	.
10	6^5	Hluboké	.	.	11	3	.	16	.	1
11	15^0	Javůrek	.	.	19	2	.	39	.	.
12	7^0	Katov		13	1	1	.	13		.
13	2^5	Koškov: Koškov	.	.	.	8		29	.	.
	4^5	Ludvíkov . . .	.		.	.	13		.	.
14	5^2	Krokočín	.	13		.	.	15	.	.
15	8^5	Křenářov	2	18	3		.	21	.	.
16	6^0	Křižinkov: Křižinkov . .	.	9	3	15	.	10	.	.
	7^0	Pánov	1		.	4	.		.	1
17	4^5	Křoví	.	24	10	6	.	34	.	1
18	12^0	Milešín	.	14	.	.	.	15	.	.
19	3^0	Nebštych	.	10	6	.	.	12	.	.
20	8^5	Nihov	.	7	13	.	.	15	.	2
21	14^5	Nová Ves	10	.	.	.		21	4	.
22	3^5	Přibyslavice: Otmarov .	.		2	3	6	29	21	1
	3^5	Přibyslavice	.	7	11	1	1	33	28	1
23	15^0	Radňoves	10	.	.	.	.	16	.	.
24	7^0	Radoškov	1	.	15	1	.	25	.	1
25	9^0	Stanoviště: Stanoviště . .	1	14	2	1	.	32		.
	$8^{\prime}$	Zhoř Zálesná	.	5	1	.	.	14	.	
26	10^5	Újezd	1	16	.	.	.	37	.	2
27	14^4	Vidonín	5	9	1	.	.	15	.	1
28	4^5	Vlkové	2	24	6	.	.	21	.	1
29	6^5	Záblatí	.	.	24	1		7	.	1
30	9^5	Zbraslav: Březina . .	.		.	1		5	.	.
	10^0	Zbraslav . .	5	23	7	11	.	49		1
31	9^5	Zhoř Holubí: Lhotka . .	.	6	.	1	.	5	.	.
	5^0	Jáchymov .	.	.	.	.	20	.	4	.
	6^0	Zhoř Holubí	1	6	5	.	.	15	.	.
		Součet . .	54	310	214	98	60	591	72	22

*) Bývalých poddaných ze vsi Janovic.

Statistika hospodářská II.

Běž. čís.	Polit. obec	Koní	Hovězího dobytka	Koz	Vepř. dobytka	Včelstev	Běž. čís.	Polit. obec	Koní	Hovězího dobytka	Koz	Vepř. dobytka	Včelstev
1	Bíteš Vel.	84	450	54	172	77	17	Milešín .	9	96	10	82	17
2	Bítiška O.	61	317	45	136	18	18	Nebštych	28	97	3	51	
3	Březí*) .	70	340	31	231	104	19	Nihov . .	27	125	6	118	33
4	Březka .	26	190	14	114	33	20	Nová Ves	20	105	7	44	15
5	Březky .	38	162	10	85	22	21	Přibyslavice	16	101	44	45	25
6	Čikov . .	59	229	11	101	13	22	Radňoves	15	76	22	27	.
7	Enkenfurt	9	58	6	20	3	23	Radoškov	11	82	40	39	6
8	Heřmanov	22	146	21	61	31	24	Stanoviště	50	289	8	118	32
9	Hluboké	21	102	5	52	13	25	Újezd .	41	203	3	93	19
10	Javůrek .	44	287	25	150	31	26	Vidonín .	15	81	25	27	2
11	Katov . .	27	128	7	90	12	27	Vlkové .	12	137	7	41	8
12	Koškov .	9	63	29	38	11	28	Záblatí .	22	132	4	44	7
13	Krokočín	24	80	35	25	8	29	Zbraslav	82	397	40	189	51
14	Křenářov	19	131	9	105	13	30	Zhoř Hol.*	66	286	25	76	78
15	Křižinkov	23	161	18	71	8		Součet	1004	5224	491	2578	713†
16	Křoví . .	54	173	27	133	23							

*) Nyní dvě polit. obce Borovník a Březí.

†) Dobrá třetina včel, ne-li více, zahynula v zimě r. 1891—2. — R. 1840 bylo dobytka v osadách Bítešského okresu: koní přes 700, hovězího přes 2000, ovec přes 1500 a včelstev na 300 (bez dobytka panského).

II. Jednotlivé obce.

Bíteš.

(269 domů, 2122 obyv., gen. B—e, lok. v B—i.)

Jméno a poloha.

Kdy a kým město Velká Bíteš bylo založeno, není známo. Nevěříme-li zprávám kronikáře Hájka, který připomíná Bíteše k r. 799 a 960, vykládaje, že jí dobyli Čechové vpádem na Moravu, přece téměř s jistotou můžeme tvrditi, že jest B. osada velmi stará, ba k nejstarším v zemi počítaná. Důkazem toho jest, že když r. 1240 první hodnověrné listinné svědectví*) mluví o B., byla to již osada velmi značná, měla svůj kostel i faru, což zajisté předpokládá delší trvání; dalším důkazem pak jest okolnost, že v blízké Jasenici jsou zmíněný již kostelík sv. Klimenta a blíže B. kříž zvaný Cyrillomethodějský, což opět osvědčuje velmi časné přijetí křesťanství ve zdejší krajině (tedy také obydlené). Staré ústní podání, posud v okolí zachované, vypravuje, že B. před věky bývala větší než nyní, že v dávnověkosti zde byla svedena veliká bitva, že B. po ní ztroskotána, a dnešní část toliko zbytkem zůstala. R. 1146 uvádí se také potok Bítiška. Byla asi již tenkráte B. osadou obydlenou, a to velmi četně.

Co se týče jména samého, jsou dva tvary: Byteš a Bíteš. Tvaru tohoto užíváno za středověku v listinách a pod. nejčastěji; tvaru onoho nejvíce za stol. XVI. a XVII. Tvaru Bíteš sluší dáti

---

*) Listina krále Václava I., kterou panenskému klášteru řádu cisterciáckého v Tišnově daruje patronát kostela farního v B.

přednost (viz také Bítov na Dyji). Ať jest tomu jakkoliv, jest původní jméno ryze slovanského původu. Němci nazývali naše město během XIII.—XV. a porůznu ještě v XVI. stol. Heinrichs, patrně bezpochyby dle jména markraběte Vladislava Jindřicha († 1222), bratra krále Přemysla I. Otakara. Bylať Bíteš majetkem zeměpanským. Přívlastek „Velká" již od XV. stol. B. dávali, ne-li dříve, na rozdíl od Bítišek Osovské i Veverské.*)

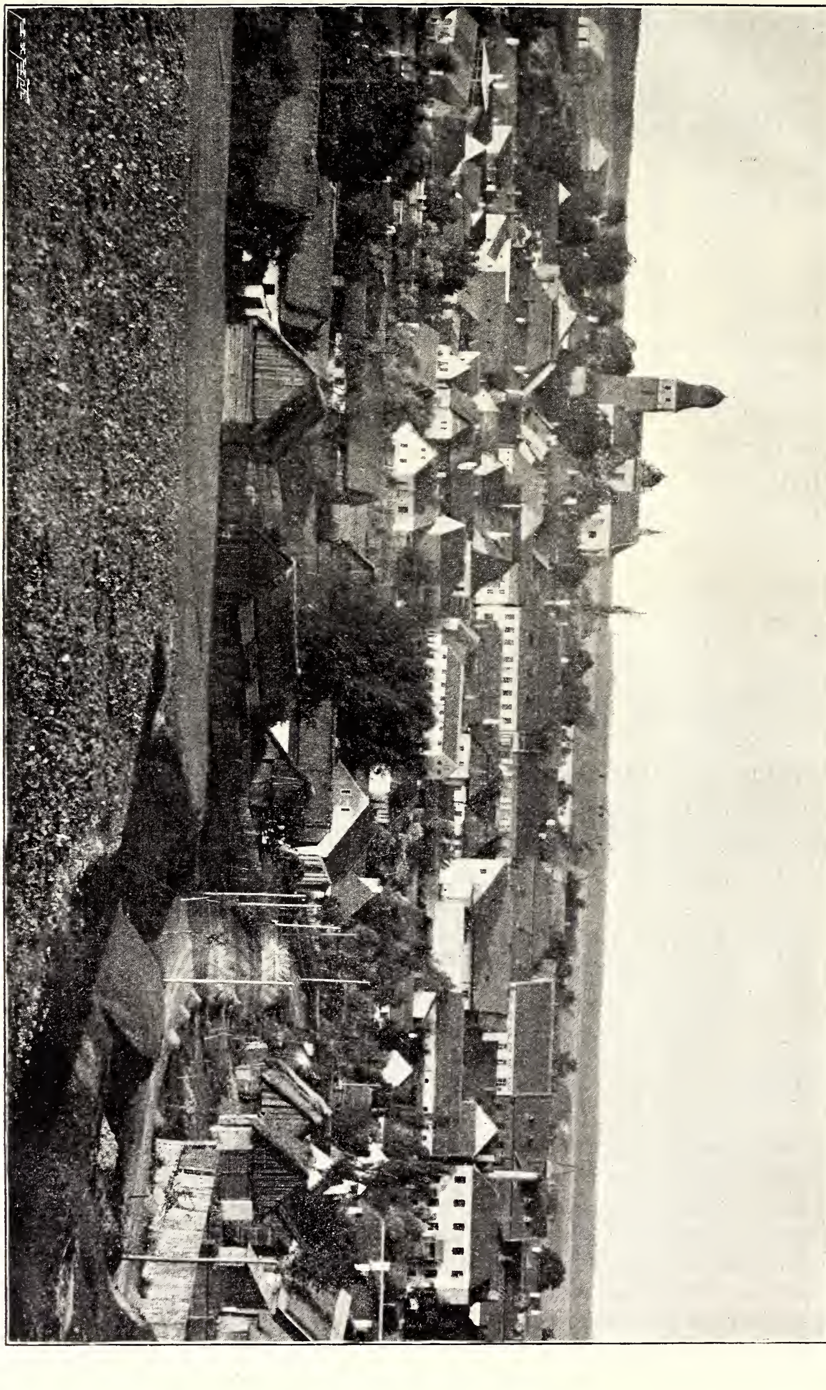
B. leží na jihovýchodním cípě hejtmanství Meziříčského, a to na svahu mírného pahorku, který vyvstává z údolí, potokem Bítiškou ovlažovaného, směrem od jihu na sever. Na vrcholi pahorku stojí kostel s dvěma věžemi a hradbami otočený, jenž vévodí celému okolí, pod ním o něco níže, kde pahorek tvoří rovinu, leží náměstí; celé pak město ostatní jest rozloženo kolem těchto středů na z., j. a v., tak že kdo přichází po silnici Náměstské (od jihu), přehlédne celé město. B. leží 496 m nad hladinou mořskou, v šírém okolí svém rozsáhlými lesy jsouc obklopena.

Popis města.

Středem města jest dosti prostranné náměstí, obyčejně jen město aneb rynk zvané, kdež mezi domy namnoze jednopatrovými jest radnice, v níž jest okresní soud a berní úřad, pak pošta a telegraf, obecní dům a měšťanský pivovar. Z náměstí vedou vzhůru ke kostelu dvě ulice: Kostelní na západním, Hrnčířská na východním konci, ona rovně vzhůru, tato obloukem a končí se před kostelem malým prostranstvím, jež v nejnovějším čase bylo ohrazeno a stromovím posázeno. Toto všecko dohromady i s kostelem činí vlastní čili vnitřní město o 83 budovách, které bylo od XIV. stol. hradbami otočeno a až posud zbytkem hradeb a valů jest uzavřeno.**)

*) Psávalo se: Bites, Bitess, Bytes, Bytess, Byteš, Bietes, Bietesche, Bittesch, Vitis, Visis, Witis, Wittesch, Wittisch. — Heinrichs, Henrichs, Hanrichs, Heynrichs, Heynreichs, Heinriches.

**) Pozorujíce stavbu a založení města, shledáváme v B. město starého původu, tak jak předkové naši města od XIII. stol. zakládali. Z rozlehlého náměstí ulice, dvě opačným směrem (Lánice a Růžová ulice, o nichž později), dvě v pravém úhlu (Kostelní a Hrnčířská) vycházející, — celek uzavřený hradbami, do nichž dvě hlavní brány na obou koncích města, a jiné menší branky čili fortny na jiných dvou stranách, byly prolomeny, — na straně k vodě (potoku Bítišce) blíže jedné fortny lázeň, — celý tento popis starých měst našich srovnává se i s popisem B.

Obraz 1. Město Bíteš.

Do města vedly tři hlavní brány, od západu, východu a severu. Od západu byla to „Horní brána", mezi č. 21. a 65., za starodávna „Lánická brána", v stol. XVII. a XVIII. zvaná „Vrabčí brána". Pro snadný přístup k městu se strany této byla tato brána zvláště způsobena k obraně, a již r. 1414 čteme, že v těchto místech stávala městská hlídka, „Statwart". Byla podobna nevysoké, ale mohutné věži, při níž na vnější straně zdvihací most vedl přes příkop, zde tak jako kolem celého města hluboce vykopaný; před branou příkop byl vyzděn a užší. Vrátný městský bydlel ve světnici, ku bráně přistavěné, a jest pravdě podobno, že část domu č. 21. (do předu vyčnívající tmavá, veliká světnice) sloužila účelu tomu od XVII. stol., kdy naposled tato brána nově byla vystavěna. Shořelať r. 1646 a 1690. Tehda nad vysokou, jehlancovitou střechou (šindelem krytou) byla jiná, menší plechová stříška, na níž, jakož i po stranách zdí brány samé stály na okrasu plechové makovičky. R. 1704 zřízena střecha baňovitá. Nad vraty byl vymalován znak městský a vrchnostenský.*)

Od východu vedla do města „Dolní čili Brněnská brána" mezi č. 1. a 135. Výstavností svou podobala se docela „Horní bráně"; r. 1704 vystavěna před starou velkou branou, do náměstí jiná menší. Kromě znaku městského byl na ní téhož roku vymalován obraz Nejsvět. Trojice. V obou branách zřízeny zvláštní dvéře po obou stranách pro pěší.**)

Stávaly do r. 1840. Na severu byla brána podobná.

Celé město vnitřní bylo od XIV. stol. obtočeno hradbami. Spojovaly obě jmenované brány na jižní straně, zatáčejíce se v mírný oblouk, tak že všechny domy na této straně náměstí, č. 1.—21., dotýkaly se jich svými dvorci, ano z části na samých hradbách byly stavěny a činily díl jejich. Ještě podnes lze sledovati zbytky těchto zdí, které však v těchto místech nebývaly tak vysoké a silné jako na straně severní a západní. Bylať zde B. přírodou již opevněna. Tam totiž, kde teče nyní potok, bývaly před časy močály, oddělujíce město od dědiny Janovic a od osamocené části B., jíž nyní říkají „Ve zmole" a „Za loukami";

*) V prvním poschodí brány této bydlel ve stol. XVI. a XVII. městský lazebník.

**) Popis bran udělán dle „Obecních účtů" hlavně z r. 1704.

rybník pak „Hadr“ zvaný dosahoval až hradeb městských.*) V těchto jižních hradbách bývaly tři malé branky, a to mezi č. 2.—3., č. 10.—11. a č. 19.—20. Z branky mezi č. 10.—11. udělána z města dosavadní malá ulička.

V místech domů č. 19. a 20. stávala za starodávna lázeň, mezi níž a sousedním domem vedla ulička (r. 1414 „Gassleyn“) ku brance zvané „lázeňské“. Valy pod těmito hradbami jmenovány dolní a špitálský, poněvadž příkop vedoucí od Horní brány za dům č. 21. byl skutečně pod špitálem; neboť městský špitál býval od stol. XV.—XVIII. v domě č. 21.

Druhá polovice hradeb obklopovala město na severu, a vedly hradby zase od obou bran souběžně s ulicemi Kostelní a Hrnčířskou vzhůru ke kostelu a končily se zvláštním, samostatným kruhem hradeb, jimiž kostel jest otočen, číně takto sám o sobě pevnost. Místa, kde končily se tyto hradby, připojujíce se ke hradbám samostatné tvrze kostelní, jsou posud zřetelná na výběžku zdi před domem č. 193. V těchže místech mezi č. 116. a č. 193. stávala třetí brána městská (na severu) „Kostelní“, zbořená 1878. Tyto hradby severní dosud jsou viditelny v troskách svých na zahradách domů č. 64. a 68.; vedly od kostela šikmo přes nynější zahradu farní a domu č. 70. Část hradeb severních, vedoucích na východě od Dolní brány vzhůru, zachovaly se skorem v celé délce své; jsouť zahrady domů č. 118.—127. v Hrnčířské ulici jimi ohrazeny; arciť jsou to jen zbytky někdejších vysokých a pevných zdí. Také zachovaly se v těchto místech a pak za zahradou farní hluboké valy.**)

Z veřejných budov na městě na prvním místě uvésti sluší r a d n i c i.***) Jest to budova jednopatrová, má uprostřed

---

*) Cesta k Janovicům založena byla na pevných náspech; pěším zřízeny byly dlouhé lávky na dřevěných kozách. Byla to silnice zvaná „Brněnská“, ale šla z Janovic na „Psí horu“ a podél kapličky P. Marie, rybníka Silnického (nyní vysušeného) a lesa Klečan až k Přibyslavicům, kdež teprve přešla na nynější cestu do Brna. Nynější silnice mezi B. a Přibyslavicemi vede v místech, kde v stol. XVII. byla „Stezka Přibyslavská“.

**) Až po dnes říká se tamním polím: „Za valy“, „Na valech“.

***) Stůjž zde také popis radnice, jak vypadala do r. 1886. Byla to budova jednopatrová, nepravidelná, vnitř samý kout a schod, jako každá stavba starodávní. V průčelí vystupoval na dvou sloupcích klenutý arkýř (zde též „žundr“ zvaný), na němž vně vymalován znak městský. Pod znakem rok 1827 znamenal dobu poslední opravy. Opatřena byla radnice dosti vysokou

vížku s hodinami, a nad hlavní branou z kamene vytesaný znak městský: v pravo český lev v modrém poli, v levo polovice šachované moravské orlice v poli zlatém. Vystavěna byla r. 1886 hlavně za účelem, aby obec měla kam dáti okresní soud, kdyby byl povolen. R. 1891 vystavěny ostatní budovy a žaláře na místě starého obecního vězení ve dvoře radnice. R. 1414 byl na místě radnice ještě soukromý dům souseda Bauernfeinda. Když pak r. 1892 byl zřízen zdejší okresní soud, byl dán do

Obraz 2. Znak a stará pečet města Bíteše.

radnice i s berním úřadem a s pozemkovou knihou. Mimo úřadovnu obecní chová se zde také bohatý městský archiv, až po r. 1787 bývalým zdejším učitelem Janem Tirayem vzorně spořádaný a rozdělený na deset oddělení. Nejznamenitější jsou tato:

Odd. I. chová nejstarší pergamenové listiny, počtem 34: List o rychtářství B. z r. 1396; privilegium „městského práva“ z r. 1408 a 1410; o rychtě dědičné z r. 1417 a 1427;

štíhlou věží, na níž byly hodiny. Základy pocházely z let 1480. Jelikož radnice skoro vždy vyhořela s městem, nebylo lze původní stavbu rozeznati od přístavkův.

kupní smlouvy obecních statkův Louček a Janovic z r. 1455 a 1490, 1504, 1505 a 1508; smlouva s Tasovem o pravomoci soudní z r. 1571; různá ztvrzení městských práv; potvrzení jarmarků Ferdinandem I. z r. 1560; list na právo nákladní z r. 1580 atd.

Odd. II. zabírá městské knihy, počtem 40: „Městskou knihu“ z r. 1414; Český překlad zákonníka Jana Brněnského z téhož času: knihu smolnou z r. 1556; registra sirotčí z r. 1566; knihu kšaftovní z r. 1574; knihu svatebních smluv z r. 1576; registra rychtářská z r. 1585; knihy ortelní z l. 1588 a 1626; knihy rychtářské; inventář pozůstalostí z r. 1595 atd.

Mimo to chovají se v tomto oddělení: Missál Olomucký z r. 1499, Žaltář z r. 1500 a veliké rukopisné Graduale, několika stkvostnými iniciálkami ozdobené, z XV. stol.

Odd. V. má korespondence obecní z let 1408—1787: 2 tisíce čísel o 24 svazcích. Nejznamenitější jsou listy: císaře Maximiliana II. z r. 1571 a Rudolfa II. z r. 1603 o rozbrojích náboženských; pak na 30 listů Karla Staršího ze Žerotína na Náměšti; konečně listy generála švédského Österlinga z Jihlavy a Raduita de Souches z Brna.

Odd. VIII. chová akta hrdelního soudu Bítešského. Mimo to chová se na radnici gotický kalich a monstrance z XV. stol.

V domě č. 88. (vedle radnice) jest poštovní a telegrafní úřad. Mezi těmi dvěma budovami jest nepatrná ulička zvaná „V krámích“, a má pouze dvě chalupy. Před časy bývalo toto prostranství mnohem větší a zahrnovalo v sobě ještě zahrady, nyní zde položené; byl to „dobytčí trh“ (r. 1414 Fichmark). Domky zde počítány byly sice do obvodu náměstského, ale majetníci neměli práva nákladního. — Dům č. 83. (největší v B.) byl do r. 1427 dědičnou rychtou, a majetník jeho rychtářem městským. Dům č. 135. jest tím památný, že zde v druhé polovici XVI. stol. bydleli kazatelé vyznání bratrského. — Dům č. 5. jest „obecní dům“. Až do let 1440 bývaly zde masné krámy, od toho času pak (až do r. 1580) vystavěn zde byl „dům velký“, který patřil pánům na Klečanech (zemanský statek u Přibyslavic). Od r. 1580—1636 byl „domem panským“, a zřízena zde r. 1598 modlitebna českých bratří. Téhož roku darován městu a více než 100 let byl kasárnami: byloť tu vojsko během XVII. a XVIII. stol.

Uprostřed náměstí stojí socha sv. Jana Nep. z r. 1720. Na rohu náměstí a Kostelní ulice (č. 67.) jest městský pivovar, majetek pravovarečných měšťanů z náměstí. Pokud každý z nákladníků ve vlastním domě vařil pivo, stávaly na místě tom tři menší domky. Počátkem XVII. stol. vystavěn tu jeden veliký dům, jenž r. 1620 městu byl prodán Valentinem Augustinem Schönbachem. R. 1685 zřízen pak zde pivovar, kterýž posledně r. 1850 a 1865 byl vystavěn a zařízen, jak jest nyní.

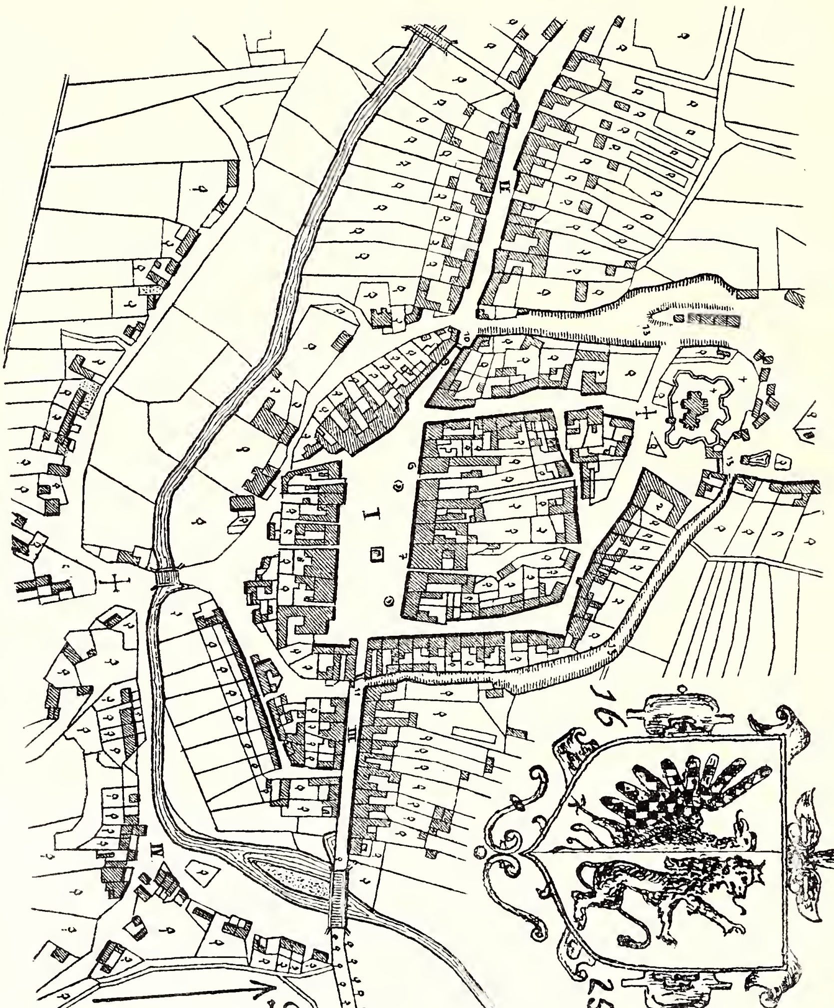
V Hrnčířské ulici v č. 117. (nynější škole) stával od nepamětných časů dvůr, k němuž náležel úplný stateček zcelený (lány hned za stavením: „Babinec“ a „Rejtok“ i „Královky“). V starých listinách jmenuje se tento dvůr „kurie“ a byl majetkem zeměpánův až k r. 1326, kdy jej král Jan Lucemburský daroval klášteru panenskému řádu cisterciáckého na Starém Brně. Od r. 1688—1715 byla kurie panským dvorem Collaltovským na Veveří, od r. 1715—1780 pak dvorem obecním, načež dány sem špitál a škola.

V Kostelní ulici stával již ve stol. XV. dům farní, již r. 1460. R. 1627 vyhořev, zůstal na 50 let pustým spaliskem; farářům v tom čase pronajímány byty v městě (č. 2., 5. a jiné). V letech 1672 a 1673 vystavěna opět fara, a to na místě, kde stojí posud, r. 1784 byla opravena a přestavěna. Stojí o samotě u kostela a jest nepraktické jednopatrové stavení.

Škola bývala od nepaměti v č. 73. v Kostelní ulici (proti faře) až do r. 1790, když do zrušeného dvoru „kurie“ jest dána na místo nynější. Přední trakt vystavěn v stol. minulém, a celý přístavek po straně a vzadu r. 1878.

Ostatní část B., která nebyla obtočena hradbami, jest tato. Pokračováním náměstí jsou dvě ulice: delší, od Horní brány na silnici Meziříčské na západ slove „Lánice“, a kratší od Dolní brány na silnici Brněnské na východ „Růžová ulice“. Lánice založeny byly hodně později než město, a majetníci domů na horní straně měli hned za svými dvory zcelené „lány“, jdoucí až k „Vlkovské cestě“, a byly svobodníky ještě v XVI. stol. Dnes mají Lánice 43 domy s mlýnem řečeným „Horním“ na konci a s továrnou na bavlněné látky (od r. 1878). Růžová ulice má i s domky „Pod městem“ a „Pod špitálem“ 38 stavení. S osamocenými domy „Za loukami“ a „Ve zmole“, ležícími na druhém břehu potoka Bítišky, má B. 202 obydlené domy.

Rovněž na druhém břehu Bítišky, hned u jmenovaných domů „Za loukami“ prostírají se Janovice, dědina kdysi samostatná, mající posud zvláštní číslování (67 domů). Vystavěna jest na svahu „Psí hory“, kteráž se zdvihá proti pahorku, na němž

Půdorys města Bíteše (se znakem z r. 1625).

leží B., a patou svou dosahuje taktéž až k Bítišce. Až do r. 1508 sídlela (v nynějším čís. 7.) vládycká rodina Janovická ve vsi a vládla statečkem, prostírajícím se od „lesa Ježového“ až k silnici Náměstské podél hranic Klečanských. Zároveň byli vládykové

z Janovic vrchností obyvatelům Janovickým, kteří jim robotovali. Od r. 1508 patřily Janovice městu B. jakožto obecní statek, a obyvatelé jejich městu B. jakožto vrchnosti.

Složena jest tedy B. z města vlastního (náměstí, Kostelní a Hrnčířská ulice), z podměstí (všecky ostatní části B.) a z předměstí Janovic, úhrnem z 269 čísel domovních.*) Uvážíme-li, že všecky skoro části nynější B. se připomínají s takovou podrobností již ve stol. XV., že i počet domů jest znám, přiznáváme, že B. během času velmi málo vzrostla a se zveličila, a že hlavně za nynějšího století zůstala za mnohými okolními městy. Tím také si vysvětlíme, proč bývala Biteš v celém okolí věhlasnou pro velikost, lidnatost, bohatství a svobody svoje a proč již ode dávna se jí dostávalo přívlastku „Velká“.

Tabulka znázorňuje rozlohu a obyvatelstvo města od stol. XV.

Století a rok	Rozlehlost města: Bylo v městě celol.	1/2 l.	1/3 l.	1/4 l.	Bylo	domův cel.	1/2	2/3	1/3	dvořišť cel.	1/2	1/4	Svobodných dvorů	Kolik bylo domovních obydlí?	Kolik bylo obyvatelů?
XV. stol. r. 1414	3	18	21	19	v městě	13	22	2	2	3	1	—	17	asi 140	přes 1100 duší
					v podměstích	—	—	—	—	22	53	3			

Století a rok	Bylo:	domů	1/2 dom.	domků	chalup	podsedků	mlynářů	Kolik bylo domovních obydlí?	Kolik bylo obyvatelů?
XVI. stol. r. 1545	v městě	14	26	1	3	1	—	asi 173	na 1500 duší
	v Kostelní ulici	—	—	1	24	—	—		
	v Psí ulici	—	—	—	42	—	—		
	v Lánicích	—	—	—	35	—	—		
	za „kostelem“	—	—	—	7	—	—		
	ze „Zástavy“	—	—	—	17	—	1		

*) Části B. na druhém břehu Bítišky jmenují se hromadně „Malá Strana“.

Století a rok	Rozlehlost města							Kolik bylo domovních obydlí?	Kolik bylo obyvatelů?
XVII. stol.	před r. 1620 bylo lánův $21^{39}/_{44}$ a 187 domů, r. 1674: 109 osedlých a 78 pustých.							asi 130?	asi 800 duší
	Bylo domů:	tř. 1.	tř. 2.	tř. 3.	tř. 4.	domků	mlýnů		
XVIII. stol. r. 1778	v městě	33	—	—	—	—	—	192	1221 duší
	v Kostelní a Hrnčířské	—	28	4	—	—	3		
	v Lánicích	—	29	4	2	29	—		
	v Růžové (Psí) ulici	—	10	10	—	—	—		
	na Malé Straně	—	4	20	—	—	—		
	městských „poddaných“	—	—	6	—	13	—		
XIX. stol.	Viz v části všeobecné: IV. Statistika, tab. „Hospodářství“ I.								

Nyní činí B. dojem venkovského města. Domy jsou skoro vesměs z lámaného kamene, a málo který (leda novější) vystavěn z cihel. Domy na městě jsou dosti rozsáhlé, ale celkem tmavé, mají také poměrně malé dvory; domy v ostatních částech města jsou rozlehlejší a světlé, jmenovitě v Lánicích. Stodoly stojí skoro všecky venku. Na městě jsou 2 a v Hrnčířské ulici 1 kašna, které mají vodu z pramenův u kapličky sv. Antonína na jihu B. a celou B. opatřují vodou pramenitou. Na nejvyšším místě za kostelem vystavěna a obcí věnována byla r. 1887 budova zdejšímu hasičskému sboru.

Přehled dějepisný.

V Bíteši poznáváme osadu z nemnohých ve vlasti naší, pocházející ještě z dob staroslovanského župního zřízení; vidíme, kterak usazením se Němcův po roce 1200 samosprávná obec roste na „právě německém“, a kterak stoletím XIV. nabývá

stále nových výsad a svobod (soudnictví, trhů, výsad cechovních a j. v.), aby se honosila plným právem „městským“; vidíme, jak ve stol. XV. a XVI. přes roztržky náboženské mohutní v každém ohledu, dospívajíc vrcholu své moci, bohatství a uvědomělosti, a jak století sedmnácté ničí blahobyt ten i s mocí a s politickou svobodou obce, i s náboženskou a osobní svobodou jednotlivců; vidíme, jak po ztrnulosti více než stoleté ve stol. XVIII. v novotách klopotných probouzeti se začíná duch století nynějšího, století vynálezův a věd, jenž proměnami do všech řádů společenských zasahujícími, od života rodinného počínaje až po nesčetné útvary spletitého ústrojí státního, nemá v dějinách lidských rovného sobě.

Stopujmež tedy, které děje všeobecné dotkly se města našeho, a jakých proměn byly příčinou.

B. byla před r. 1200 osadou zeměpanskou; zeměpánové (tedy knížata Brněnská neb Znojemská, později markrabata moravská) majíce zde dvorec „Kurii“, mlýn „Královky“, podací kostelní atd., hleděli řídce obydlenou krajinu lépe zalidniti. Řídíce se zvykem zavládlým za pozdějších Přemyslovců v Čechách uvedli Němce na Moravu. Uvedení jejich do B., jíž dostalo se i znaku markrabaty aneb jejich příbuznými užívaného*) (půl znaku země České, lva, a půl země Moravské, šachované orlice), stalo se kolem r. 1200, při čemž zaměněno bylo starodávné jméno B. za německé „Heinrichs“, významu dříve vyloženého. Přineslo tedy stol. XIII., jako na četných jiných místech vlasti naší, i B. proměnu velikou: osada vyjmuta z pravomoci starých úřadů župních,**) a zřízena samosprávná obec na „právě německém“, v Biteši skutečně přistěhovalými Němci, kdežto jinde a později dálo se totéž také u osad ryze slovanských.

Neméně důležito bylo Biteši století čtrnácté. Předně ukončena organisace samosprávného města,***) nejvíce za markraběte Jana, kdy v B. kvetly již živnosti „městské“ (pivovarnictví a j.) a vyvinuté soudní právo. Za druhé pak důležito, že vliv

---

*) Znaku toho užíval Děpolt III. r. 1210.

**) B. slušela ještě k župě Brněnské, sahající až k českým hranicím, ač nebylo-li županův na starodávných hradech Veveří neb Tasově.

***) Svobodní „dvořáci“ v B. vkládali své jmění, kupy a pod. do desk zemských; tak r. 1368 po prvé jmenují se dva „měšťané v Heinreichsu“ Mikuláš Scholler a Jakub Laytrer.

špatné vlády krále Jana Lucemburského, totiž ochuzení koruny, všude pociťovaný, i tu se jevil. B. přestala býti osadou zeměpanskou, přešedši právem zástavním aneb prodejem v majetek pánů z Lipého (po prvé jmenují se tu r. 1346), kdežto již r. 1326 dvůr královský „kurie“ se 3 lány a 3 lesy darován byl klášteru panenskému na Starém Brně.

V tom století (r. 1302) utrpěla B. i pohromou za války vedené mezi králem českým Václavem II. a králem římskoněmeckým Albrechtem I., byvši obležena, dobyta i popleněna; byla tedy již tehda osadou hrazenou. Na sklonku pak toho stol. (r. 1396) objevuje se B. jako část panství, v celistvosti a okrouhlosti tehda vzniklého, panství totiž pánů z Lomnice na Meziřící, Tasově a Náměšti panujících se sídlem v Meziříčí. Za nepokojné vlády krále Václava IV. a markrabat Jošta a Prokopa stál celý náš kraj na straně Joštově. Byltě pánem B. a ostatního zboží Lomnického v letech 1399—1416 pan Lacek z Kravař, vynikající pán, příbuzný s Lomnickými, hlavní Joštův stoupenec. Proto strana protivná, stoupenci markrabí Prokopa, v kruté tehda válce občanské r. 1400 vypálili B. (i Meziříčí) a obsadili hrad Náměšť. Teprve po smrti Prokopově r. 1405 dostal Lacek z Kravař vrch na popleněných statcích svých, obsadil znovu B. (i Meziříčí), ale tvrdý hrad, tehdáž téměř nedobytný, Náměšť, podrželi odpůrcové. Potýkalitʼ se šlechtici tehda o své újmě druh s druhem; neboť dle jejich názorů každý i po zjednání míru mezi knížaty hájíval všeho, co odpůrci svému ve válce urval, jako řádně nabytého vlastnictví. Věru, nejinak než „loupeživými“ rytíři tehdejší šlechtice okolní zváti můžeme, zejména blízkého souseda Bítešských, někdy hlavního vůdce markrabí Prokopa, pana Ješka z Lamberka, jemuž „Sokol“ říkali.*) A druzí: Blud z Kralic, Sigmund z Křižanova, Jan Hlaváč z Ronova a j. nebyli lepšími. Vždyť oba posledně jmenovaní ještě r. 1410 vpadli do B., Krevlic, Nebštycha, Zhoře, brali dobytek a obilí a pálili, kde mohli. Až do r. 1414 trvala tato nepokojná doba.

Však i prostřed neustálých bojů jest nám zaznamenati událost znamenitou, totiž tu, že r. 1408 uznána B. panem Lackem z Kravař jako vrchností za „město svobodné“. Pan Lacek jakožto nejvyšší hofmistr krále Václava snadno od něho, jakož i od

*) Hrad jeho Lamberk stál při Oslavě nedaleko Březníka.

markrabí Jošta r. 1410 vymohl potvrzení „plného městského práva".*) Byl to zajisté vděk pána uznalého za služby nemalé, aniť Bítešané pomáhali panu Lackovi dobývati Náměště.

Po strastech potyček domácích výše vzpomenutých, za několik málo let následovaly horší ještě války husitské. Sám Jan Žižka někde táhl poblíž B.; ale teprve r. 1428 vykládá kniha městská o dobytí B. „Tábory". Když pak po bitvě u Lipan zavládl pokoj v zemi, dolehlo teprve neštěstí plnou tíhou na město naše. Boček vypravuje, že r. 1435 rozptýlenými Tábority B. přepadena, téměř zcela vyvrácena a ohněm byla zničena. Teprve v letech 1440—1460 zponenáhla se zotavovala a osazovala novými přistěhovalci národnosti české, tak že v těch letech němectví Bítešské mělo konec, a jméno Heinrichs z paměti lidské znenáhla vymizelo. R. 1468 ještě jednou přepadena B. divokými Uhry v boji krále Jiříka Poděbradského proti králi Matyáši Uherskému, ale blahobyt tím vpádem neutrpěl příliš valně.

Té doby, koncem stol. XV. a počátkem stol. XVI. spěla B. k nejvyššímu rozvoji svému, jakž zřejmě svědčí zjednání největších památností Bítešských, na př. drahocenné monstrance do chrámu Páně r. 1471, kup statků v deskách zemských (Louček r. 1490 a Janovic r. 1504), položených k městu, jež stalo se takto samo vrchností poddaným Janovickým. A vzkvétalo po celé stol. XVI. jako celá země míru se těšící, ale postonávalo jako celá země různicemi a roztržkami náboženskými. Bohatá, svobodná obec, vážená po kraji rada městská, bohaté, uvědomělé měšťanstvo, četné cechy s mnohými mistry — toť obrázek B. za doby pánův z Lomnice na Náměšti: Štěpána 1480—1495, Jana a Václava 1495—1536, Adama, Znaty 1556 a Oldřicha 1566, a za doby jejich dědiců, pánů ze Žerotína: Jana Staršího 1566—1583, Jana Diviše 1585—1616 a slavného Karla Staršího 1616—1628.

Válka třicetiletá zasadila jako jinde i našemu městu ránu smrtící. Když vystěhovali se po rozkaze Ferdinanda II. majetnější měšťané nekatoličtí v letech 1626 z města, co zůstalo, hynulo rok po roce. Stálé pochody vojska císařského, jež také „rabovalo", nevyjímajíc ani chrámu Páně, kontribuce vojenské, čtverý vpád švédský v rocích 1643 a 1645, to vše vylidnilo město; mnohé

*) Hlavní význam privileje z r. 1408, z něhož se odvozuje „plné" právo městské, bylo zřeknutí se „práva odúmrtního" se strany vrchnosti; umřel-li kdo v městě bez dědicův, připadlo dědictví obci, nikoli vrchnosti.

chalupy zůstaly prázdny, ano i více velkých domů na náměstí po ohni 1646 zůstalo pustých i s vyhořelou (1627) farou až do let 1670. A k tomu vrchnost nová, cizozemci, hrabata z Werdenberka: Jan Křtitel 1629—1648, Ferdinand 1648—1666, Alexander 1666—1672 a Jan Filip 1672—1733, sužovali město, vymýšlejíce nové a nové dávky, platy a povinnosti. Vždyť v letech 1660, když panství celé hrabětem Ferdinandem z Werdenberka, na mnoze ve Vídni bydlícím, bylo pronajato, obrátily se osady celého panství i B. (a Mohelno) se žádostí, plnou žalostivých žalob a stesků, k samotnému císaři Leopoldovi I.

Po válce třicetileté také v B. hrozil „strach turecký". Štěstím lze nazvati, že v druhé polovici stol. XVII. starali se o město činní, rozšafní, prozíraví a vůči pánům — utiskovatelům neohrožení přimátoři: Daniel Kloss,*) Pavel Adrian a Jiřík Alt. Když tehdy na 100 sousedů podepsalo na vrchnost žalobu k zemskému úřadu (považovanou tenkráte za rebelii svrchovaně nebezpečnou), mohl se Jiřík Alt chlubiti, že po r. 1702 aspoň 2000 zl. ročnè obci ušetřil; neboť „transaktem" (který jest vepsán do knihy městu potvrzených privilegií od Marie Teresie) porovnalo se město s vrchností tak, že na příště toliko 600 zl. rýn. ročně platiti mělo. A dříve některý rok na 3000 zl. rýn. zaplatili; pokuty jen se sypaly, mušketýři zámečtí odháněli i dobytek z B., primátor i konšelé na zámek odváděni a tam zavíráni byli a pod. A tak opět vidíme ducha času ve stol. XVII. a XVIII. — porobení lidu za „doby karabáčnické" — i v osudech města našeho. Kdyby nebylo tehda nepřítele města zřejmého (Filipa hraběte z Werdenberka), který pokořen byv, tím více soudy stálými (o lesy, o myslivost 1705—1718) město sužoval, byla by obec dosti značně rozkvetla. Důkazem toho jest kup dvora „kurie" r. 1715, kterýž přešel z majetnictví kláštera Starobrněnského na knížete Collalta. Průčelí dvoru vystavěno na poschodí, a celý „dvůr obecní" stal se středem městského hospodářství ve vlastní správě vedeného. Byl to jistě stateček pěkný: pole a louky Janovic a Louček, lány „kurie", les „Seč" a j. i s robotníky Janovickými.

Ale válkami o dědictví rakouské 1740—1748, a válkou sedmiletou 1756—1763, město opět souženo bylo stálým ubyto-

---

*) Byl též kronikářem Bítešským, napsav „Knihu pamětí" v letech 1640—1680tých. Rukopis v zemském archivě moravském (sign. XII. g 15). Výběr „Pamětí" jeho uveřejnil Jan Tiray ve „Vesně" r. 1883.

váním vojsk rozličných,*) jak přátelských, tak nepřátelských. Mimo to zvýšené daně a nové soudy s novou opět vrchností (hrabaty z Enkenvoirta 1733—1753) o lesy, zvláště o Klečany, přivodily úpadek nový. Po vpádě Prusů vypukl v městě mor; z živelních pak nehod požár veliký r. 1762 převýšen byl požárem hrozným r. 1776, jemuž za oběť padlo téměř celé město, jen chrám Páně jako zázrakem zůstal uchován. Nejen jednotlivci schudli požárem úplně, ale také obec zadlužila se velice stavbou radnice, obecního domu, pivovaru a opravou bran městských, jakož i úpravou dvora „kurie" za školu a špitál; ke všemu tomu poslední soud veliký o lesy nebyl ukončen! Nedivme se, že konec stol. XVIII. přivodil v městě našem podobný úpadek jako válka třicetiletá.

Doba novot císaře Josefa II. dotkla se našeho města zejmena zrušením soudu hrdelního r. 1886, rozpuštěním dvora „kurie" a úplným rozdělením polností jeho mezi sousedy, zrušením hospodářství rybničného (dosti rozsáhlého) a rozprodáním luk takto nabytých. Však též něčeho dobrého obci se dostalo: zřízena pošta v B., a škola rozšířena. Za to však pohltily války francouzské všecky kapitály, jichž obec nastřádala z prodeje rybníkův a luk. Francouzové řádili v B. dvakráte, r. 1805 (v domích bylo až po 60 vojácích) a r. 1809 (obec měla škody do 12.000 zl. za obilí a seno).

Z dějův nejnovějších zasáhly do ústraní města našeho pouze roky 1848, 1866 a 1892. Když vyproštěna B. z ochrany vrchnostenské, přestali také „poddaní" Janovičtí býti robotníky města. Za úřady patrimonialní nastoupily úřady císařské, při jichž rozdělování B. pominuta a přidělena k Velkému Meziříčí. Válka pruská r. 1866 nadělala jako všude dosti škod městu, ale ještě více zůstala v neblahé paměti nemocí cholerovou. R. 1892 lze zváti šťastným; neboť byl zřízen dlouho žádaný c. k. okresní soud, čímž B. po 100 letech opět se stala nejen přirozeným, ale i právním středem celého okolí.**)

---

*) Bývali zde nejvíce dragouni (jako na zemské stanici) a měli za kasárny obecní dům (č. 5.).

**) Zevrubné dějiny Velké Bíteše napsal Jan Tiray (I. díl 1882, II. díl 1880 u J. F. Šaška ve Vel. Meziříčí). Odkazujeme na ně i čtenáře, žádajícího si o B. více věděti, nežli zde mohlo býti napsáno.

Církevní záležitosti.

Dějiny.

První zpráva o Bítešském kostele a faře jest z r. 1240, kdy král Václav I. daroval patronátní právo a užitky „z kostela v B." panenskému klášteru Tišnovskému. Jelikož v této listině jmenuje se B. kostel zároveň s kostelem sv. Petra v Brně (z nejstarších na Moravě), lze právem souditi, že i náš chrám Páně nebyl teprv asi založen, nýbrž že již stál déle jako farní. Byl tedy v B. již od pradávna kostel farní i s farářem, nad nimiž právo patronátní vykonával nejdříve zeměpán, pak klášter Tišnovský od r. 1240 s výjimkami až po zrušení své r. 1782, s jedinou toliko výjimkou od r. 1252—1255. Neboť když Boček z Obřan založil klášter Žďárský, daroval mu i patronát kostela v B., což potvrdil i markrabě Přemysl Otakar. Klášter Tišnovský však vyžádal si potvrzení starého práva svého r. 1255 na papeži Alexandru IV. a r. 1259 na markraběti, což oba učinili, načež olomucký biskup Bruno dovolil, aby klášter bral z B. $^1/_3$ desátku. Tenkráte uvádí se první známý farář B. jménem G i s e l b e r t. R. 1260 zdráhal se odváděti desátek do Tišnova, stoje na straně Žďárských. Klášter Tišnovský obrátil se se stížností na papeže, jenž k urovnání sporu zplnomocnil opata kláštera Skotského ve Vídni, který také skončil při tuto na prospěch jeptišek Tišnovských. Ještě jednou, po smrti faráře Giselberta r. 1277, bral klášter Žďárský patronát v B. na sebe, ale biskup Bruno r. 1278 jednou pro vždy, vyšetřiv důkladně celou záležitost. přiřkl právo podací v B. klášteru Tišnovskému. Podobně nástupce Giselbertův, farář Petr, zpěčoval se odváděti r. 1294 desátek do Tišnova, ale podrobil se rozsudku biskupa olomuckého Dětřicha.*)

R. 1294 uvádí se v listině německého řádu m i s t r J i n d ř i c h, f a r á ř v B. Zde budiž krátce podotknuto, že Boček klade k r. 1296 založení komendy německého řádu v B., neudávaje, odkud vzal tuto zprávu. Listinná svědectví o existenci komendy v B. jsou: r. 1359 v listině komendy Něměckobrodské (kde dostala komenda v B. z jisté nadace 30 kop) a r. 1372 (kde přivěsil pečet svou i komendátor v B.).

Ve válce husitské zanikla komenda v B. docela, neboť r. 1460 neuvádí se více mezi kláštery, toliko pozemky u B. připisují se

*) Při tom sporu jako rozsudí působil i Jindřich, arcikněz ze Zbraslavě.

řádu. Kde asi klášter stával, nelze ani přibližně určiti, toliko při r. 1414 čteme, že polnostem v nynějších tratích Královkách říkáno tenkráte „Pfaffendorf"; v těch asi místech měla tedy komenda svoje pozemky.

Nejnověji klade se tato komenda do Osovské Bítišky.

V l. 1340—1360 byl v B. farářem kněz Jan. Téhož roku vyměnil faru svoji s knězem Miřanem, farářem v Jakubově (u Kralic). R. 1373 uvádí se farář Čák a r. 1378 Otík (kterýž dal se zapsati jako posluchač práv na universitě Pražské). R. 1385 prodal farář v B. kněz Pešík svůj dvůr v Jinošově i s podacím kostelním vládykovi Prockovi z Otratic a učinil u chrámu sv. Petra v Brně nábožnou nadaci. R. 1404 byl zde farářem brněnský kanovník Šimon, a r. 1419 kněz Bojčík. V dodatku k listu, v němž koupeno rychtářství dědičné (č. 83.) k městu, zmíněno též, že Václav sladovník učinil nadaci 50 hřiven, aby zjednán byl druhý kněz, kaplan, k sloužení ranní mše sv.

Když ve vlastech našich rozbouřily se boje náboženské za válek husitských, stála B. pevně ku katolictví a teprve po 100 letech za vrchnosti Lomnické (působením zajisté a ochranou její) přešla vesměs k vyznání dříve nenáviděnému, ačkoliv sektáři porůznu v B. se vyskytovali již i dříve. Do r. 1500 můžeme B. považovati úplně za katolickou, v druhé pak polovici tohoto stol. úplně za nekatolickou až do protireformace. Z té doby známe faráře Jana r. 1446 zemřelého, pak r. 1485 připomíná se Hynec, a r. 1495 kněz Sigmund, oltářník. Že celkem v B. nevymizela zbožnost v těchto pohnutých dobách, dokazují četná v těch časích zbožná nadání. Tak Dorota, manželka souseda Jana Hladkého, dala r. 1485 100 kop grošů na ranní mši sv., a r. 1505 poručila v závěti ze statku svého Janovic 500 kop gr. na fundace, chudým, na zeď hřbitovní atd. R. 1500 založila zdejší měštka Anna Sovová oltář sv. Kříže. R. 1499 darovali bratři Jan a Václav z Lomnice na Náměšti kostelu missál Olomucký a r. 1556 založili oltář sv. Bartoloměje.

Po r. 1500 počalo ubývati v B. katolíkův. Snad již kněz Albrecht při oltáři sv. Kříže podával pod obojí, neboť čteme, že pojal manželku. Jistou zprávu, že i v B. již byli nekatolíci v hojném počtu, máme r. 1515, kdy všechen cech ševcovský překážel katolíkům v obřadech bohoslužebných. Ale nekvetlo jen učení kališnické v B., i učení luteránské nalezlo sem přístupu,

tak že od polovice stol. XVI. byli v B. kromě hloučku katolíkův vyznavači víry pod obojí, luteráni a posléz i čeští bratří. Nebezpečný bludař a kacíř Pavel Sperát, když na svých potulkách i sem zavítal, r. 1522 společně od katolíkův i podobojích jat a do Olomouce byl odevzdán. V letech 1530 uvádí se katol. farář v B. Achác, který však nemoha nic pořiditi, odešel dobrovolně. V letech 1534—1545 byl zde katol. farářem kněz Valentin, a po smrti jeho poslední katol. farář Vavřín, který, když r. 1548 konečně v městské radě katolíka nechtěli ani trpěti, taktéž pryč odešel.

Té doby uvádí se r. 1557 první nekatolický duchovní v B. Filip, kterýž nazýval se „děkanem kraje Bítešského". Zároveň r. 1558 pustil klášter Tišnovský, vida nezbytí, patronát kostela a fary v B. „právem zástavním" za 600 zl. městské radě, kteráž dle majestátu císaře Rudolfa II. na faru měla dosazovati „kněze pořádného, katolického, pod jednou způsobou . . .", což ovšem se strany městské rady se nedělo. Od r. 1561 až k r. 1626 vystřídalo se neméně než 25 nekatolických „kazatelů slova Božího" v B. Nejznamenitější byli: Kašpar Fabricius 1569—1574, jenž jsa Benediktinem Rajhradským a farářem v Domášově zjednán na faru v B.; byl i děkanem okrsku Tasovského a soudil se s Jindřichem Březnickým o desátky z Křoví. Nástupcem jeho byl Jan Mejtský (dříve v Osovské Bítišce), připomínaný ještě r. 1596. Z doby jeho datuje se počátek B. kostelního pokladu, neboť bohatší měšťané sami si do kostela dávali kalichy, z nichž přijímali; hlavní událostí za něho jest, že založena Karlem Starším ze Žerotína modlitebna bratrská čili sbor (v čís. 5.) a zahájena slavnostně dne 24. května r. 1598 za přítomnosti zakladatelovy. Od té doby uvádějí se i starší sboru bratrského v B., a od r. 1600 jména duchovních správců bez bližšího udání, kterému vyznání náleželi; toliko z okolnosti, že měli manželky, víme, že nebyli katoličtí. Tento stav věcí trval až do protireformace.

Ale již počátkem XVII. stol. počali katoličtí kněží jednak působením císaře Rudolfa II., jednak horlivostí olomuckého biskupa kardinála Dietrichsteina, usazovati se v B. Tak r. 1604 dosadil kardinál katolického kněze do B. Šimona Kutu, v krátkosti potom jiného, Jakuba Muškala, proti nimž B. všemožně se bránila. R. 1612 zemřel Muškal, a r. 1617 dosazen sem Jan Paschasius. Po bitvě bělohorské vypovězeni jsou kazatelé kalvínští a r. 1624 luteránští, odešel z B. poslední správce sboru bratrského Jan

Chodníček r. 1624 a poslední farář nekatolický Vojtěch Vrablec r. 1626, a za faráře přijat i městskou radou knèz katol. Mikuláš Sartorius, který zahájil řadu katol. farářů do dnes nepřetrženou.

První kněží katol. v B. měli velkou potíž a svízel s obyvateli dosud nekatolickými, tak že téměř až v třetím koleně přestaly různice, a počalo se řádné žití náboženské v městě. Do r. 1663 byli zde faráři kněží řádu cisterciáckého, od toho roku kněží světští. P. Mikuláši Sartoriovi (1626—1629) nedávali desátkův, a když r. 1627 shořela fara, nechtěli mu ji vystavěti. P. Matouši Václavu Běnčíkovi (1629—1631) úzko bylo v zatímním obydlí, zvaném „Peklo" (nynější dům v č. 2. na náměstí). Za P. Mikuláše Lotarinka (1631—1634) urovnány desátky, ale když nechtěl připouštěti více kmotrův ke křtu, než jen jednoho, žalovali naň. Od té doby rozhodla abatyše Tišnovská, aby každý kněz jako farář do B. dosazený zde pobyl toliko krátký čas, aby tak snáze přestaly sváry v obci. Vystřídalo se 8 klášterníků, až r. 1663 první světský kněz jako farář přišel do B., Bernard Hofer, bývalý kaplan u sv. Petra v Brně. Jest z nejznamenitějších farářův B. a byl zde r. 1663—1773. Byl velmi vzdělán a činný; obnovil vnitřek kostela, postavil nový hlavní oltář, nové varhany, vymohl kapli Serafinské (nynějšímu Božímu hrobu) odpustky a stavil mnohé zlořády v obci. Jen v jedné věci s Bítešany se znepřátelil, zrušiv processí k „Studánce", které dříve v neděli velikonoční, později v pondělí Svatodušní od dávných dob bývalo konáno.

V letech následujících zažili farářové dosti sporů jak s městem, tak s Křovím, kdež byl kostel filiální. Paměti hodné události jsou tyto. Za faráře Václava Ignáce Zezulky (1679—1684) počalo se choditi s processím o Božím Těle po náměstí, kdežto až dosud konalo se jen na hřbitově. Za faráře Tomáše Fr. Erinacea (1688—1695) vyloupen r. 1690 kostel B. úplně. Farář Augustin Medzvenský (1695—1706) zavedl opět processí k „Studánkám" r. 1697 na velikou radost B. Za faráře Jiřího Jeronyma Dočkala (1721—1725) zavedeno processí v den sv. Floriana, jejž si město vyvolilo za patrona. Nejznamenitějším farářem v stol. XVIII. byl Jan Polášek (1725—1740). Obnovil v B. „Bratrstvo sv. škapulíře čili blah. Panny Marie z Hory Karmelské", před tím jen živořící, a 1727 konána za ohromného účastenství okolní šlechty i lidu obecného zakládající slavnost Karmelitánská. Od té doby tato slavnost zůstala po celé stol. XVIII. první slavností městskou.

Taktéž r. 1727 zřízeno bylo v B. řádné místo kaplanské při faře, a ne jako za středověku toliko při některém oltáři. R. 1730 pak opraven celý kostel důkladně vně i vnitř. Farář Polášek zemřel r. 1741 na odpočinku a pochován před hlavním oltářem. Za děkana Karla Osmece (1763—1803), všecky novoty církevní ku konci století XVIII. zde uskutečněny. Za něho zrušen r. 1782 klášter Tišnovský, kterýž 542 let měl patronát B. kostela a fary; patronát přešel na zeměpána, od něhož r. 1792 darován vrchnosti Náměstské, která jej vykonává podnes. R. 1785 dokončen byl dům farní, tak jak v podstatě stojí dnes. Taktéž počalo se pochovávati na novém hřbitově, který r. 1771 zdí byl ohrazen. R. 1783 zrušeno bylo bratrstvo Karmelitánské, konečně r. 1785 vyloučeny obce Křoví a Křižinkov z B., a z náboženského fondu zřízena fara samostatná v Křoví. Za to připadl k B. Košíkov, který dosud náležel ku Zbraslavi. Jako znamenitost sluší uvésti, že v B. již r. 1789 jaksi vybaven byl desátek, a po dlouhém jednání ustanoven byl na 600 zl. faráři a 100 zl. kaplanovi. Farář Ondřej Svoboda (1808—1813) velmi mnoho vytrpěl od Francouzů, kteří zde byli čtyřikráte. Roku konečně 1890 přiděleno k faře v B. i Jestřabí, které až dosud slušelo k Jinošovu.

Z farářů za stol. XIX. déle úřadovali Ign. Ráček (1813—1831), Pavel Polášek (1831—1849), Aug. Formann (1879—1897); nyní jest farářem Jan Bádal.

Popis kostela.

B. může se vykázati zajímavou a v časích našich skutečně zřídka vídanou památkou stavitelskou; jest to zdejší chrám Páně sv. Jana Křtitele, který dosud jako před staletími, představuje starobylou tvrz kostelní. Vlastní kostel s vysokou věží otočen jest zavřenými hradbami, v nichž stojí druhá menší věž (dříve hlídka pevnosti této).

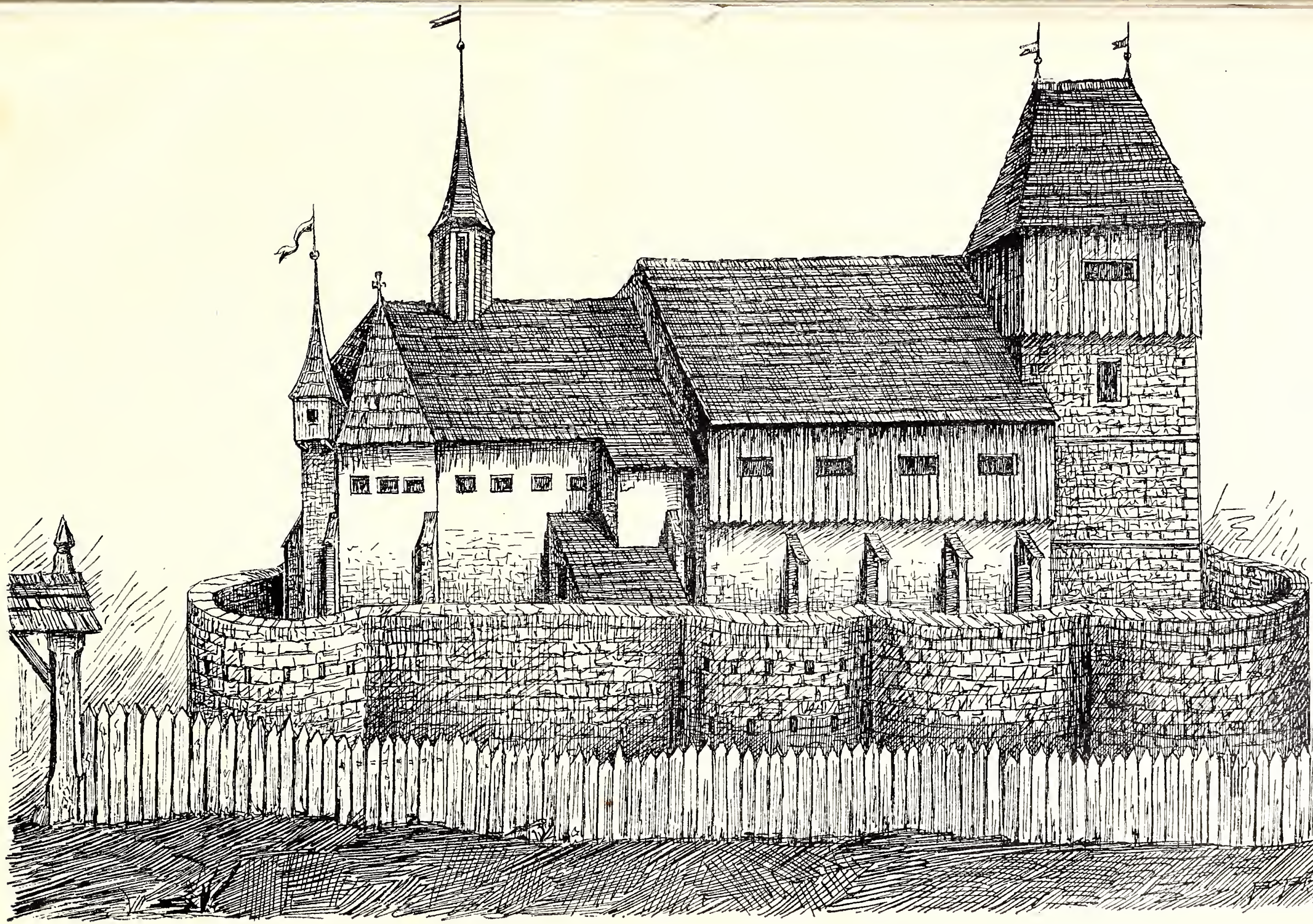
Jdouce do kostela octneme se před touto věží, pod níž jest jediný vchod do prostranství uprostřed hradeb kostelních. Že tato věž sloužívala účelům branným, viděti ještě ze zbytků střílen a kladky nad branou, kdež řetěz padacího mostu byl zavěšen. Před ní bývaly a celý kostel obklopovaly zvláštní valy kostelní, přes něž do města vedl známý most; v stol. XVII. nahrazen zděným a r. 1820 odstraněn docela, valy zasypány, a upraven ke

kostelu příchod nynější. Hradby kostelní tvoří kolem kostela nepravidelnou elipsu 48 m zdélí a 32 m zšíří; prostranství uvnitř jest zvětšeno pěti do polokruhu stavěnými baštami. Hradby byly původně asi 7 m vysoké a posud jsou 1½ m tlusté; na nich stávala ještě jiná zídka as 1 m vysoká a ½ m tlustá (byl to „parkan", jenž obráncům tvrze kostelní byl ochranou proti střelám nepřátelským). Vnitř bašt byla dvě lešení dřevěná nad sebou, ve výšce asi, jako jsou střílny. Mezi hradbami a příkopem sdělány byly palisády. Nyní jsou hradby hlavně na severní straně značně nižší; byly sneseny, aby se zabránilo vlhkosti v kostele. Do r. 1800 byla v tomto prostranství i hradní studně 26 m hluboká, která tenkráte byla zasypána. Dle pověsti byla odtud tajná podzemní chodba jednak na sever (na Špilberk), jednak na západ (na Spravedlnost).

Vlastní budova chrámová skládá se z vysoké věže, lodi, presbytáře a tří přístavků (kaple, předsíně a sakristie).

Věž jest 38 m vysoká a mimo přístavek na zvony zcela z lámaného kamene vystavěna a nebyla nikdy ovržena aniž obílena. Jest čtyřhranná (po 8 m) a v rozích tesanými kameny ozdobena; důkladné římsoví však dosti jest poroucháno. Ve všech poschodích jest hojnost kulatých okének, ve zvonové síni jsou 3 gotická okna s pěknou kružbou. Celá věž činí dojem, jakoby byla nedostavěna, ale svědčí o veliké starožitnosti. Nad zvony v nejvyšším patře věže bydlíval v l. 1500—1762 hlídač, jemuž říkali „trubač, věžný, hlásný i turnér". Kolem bytu jeho byla vně zřízena pavlač na kamenných podporách; se strany kostelní vedly na ni dvéře, v ostatních stranách bylo po okénku. Požárem r. 1762 zničena věž, vlastně jen toto obydlí hlásného (zvony zachráněny) a od té doby nebylo opraveno, aniž zde více kdo bydlel. Celé toto patro nad zvony pochází z doby pozdější než ostatní věž, asi z doby, kdy sem zvony dávány (začátkem XVI. stol.), neboť jest uděláno z cihel. Báně obou věží jsou tvaru maurského a jsou kryty šindelem.

Zvonův jest celkem 6. Na vysoké věži jsou tři: „Poledník", „Maria" a „Kříž". Poledník, zvaný dříve „Ave", ukazuje již svými jmény, k čemu se ho užívá. V stol. XVII. a XVIII. zván byl též „Burian", poněvadž se jím zvonívalo proti mračnům a bouřkám. Váží 300 kg a má 1 m v průměru. Nápis na něm jest: „Veni cum pace! Lucas, Marcus, Joannes, Mathaeus, Caspar, Valthisar,

Obraz 4. Jak za starých dob vypadal chrám sv. Jana Kř. v Bíteši. (Dle kopie z XV. stol.)

Melchior. Amen.“ Čtyři reliefy představují vždy dva a dva: Krista na kříži a vedle něho znaky evangelistů, obrazy dvou andělův a obrazy Panny Marie. Dle tvaru písma slit byl kolem r. 1500. „Kříž“ má nápis: „Ave Domine nate! regina coeli laetare alta! quia quem meruisti portare resurrexit sicut dixit alta! ora pro nobis ad Deum. 1505.“ Jeden relief na tom zvonu představuje skupinu: Krista na kříži, pod nímž stojí Panna Maria s Maří Magdalenou. Váží 450 kg. Zvon „Maria“ měl dříve jméno „Vavřinec“, protože jméno tohoto konšela nejlépe na zvonu lze čísti. Byl ulit Bítešským zvonařem Václavem r. 1568, jest 700 kg těžký a má 135 cm v průměru. Nápis má: „Tento zvon jest slit od Václava Konváře z Velké Byteše za primasa Prokopa Kamasa; Vavřince Vydry, Bílka, Touska, Růžka, Třetího, Havla, Michala Pilnýho. Léta 1568.“ Jsou na něm 2 reliefy; jeden představuje P. Marii s děťátkem, druhý Krista na kříži. — Na menší věži jsou: „Velký zvon“ a „Umíráček“. Velký zvon darován kostelu měšťany Bítešskými Pavlem Sovou a Martinem Vydrou r. 1503. Nápis zní: „Hoc opus fundatum est in honorem domini nostri Jesu Christi et matris Mariae virginis et sancti Joannis evangelistae; regina coeli laetare quia quem meruisti portare resurrexit sicut dixit ora pro nobis ad deum XV. C. III. Pavl. Sova. Marcine Vidra. Ozdoben jest velikým reliefem, představujícím Krista na kříži, pod nímž stojí P. Maria s Maří Magdalenou. Váží 1100 kg a má 140 cm v průměru. Umíráček váží 40 kg a ulit ve Znojmě r. 1762. — Na vížce nad presbytářem konečně visí „Pozdvihovánek“, vážící asi 40 kg.

Vchody do kostela jsou tři. Nynější hlavní vchod jest ve vysoké věži a byl teprve r. 1875 prolomen a zvenčí gotickým portálem a takovými též vraty ozdoben. Dříve bylo v přízemí této věže tmavé sklepení (s přístupem toliko z kostela), a chován zde kostelní poklad. V našem století pak býval zde Boží hrob. Dva postranní vchody vedou do kostela se strany městské, jeden kaplí sv. Františka do lodi, a druhý malou předsíňkou do presbytáře; tento vchod jest gotický. Dvéře do sakristie jsou nízké, do hrotitého oblouku vybíhajíce.

Vlastní chrám jest celkem slohu gotického a skládá se z lodi a presbytáře a jest z mála chrámů dvoulodních. V lodi totiž jsou 3 sloupy řadou, které podpírají její klenutí, jež zcela pravidelně na každé polovici tvoří po 4 klenbových čtvercích,

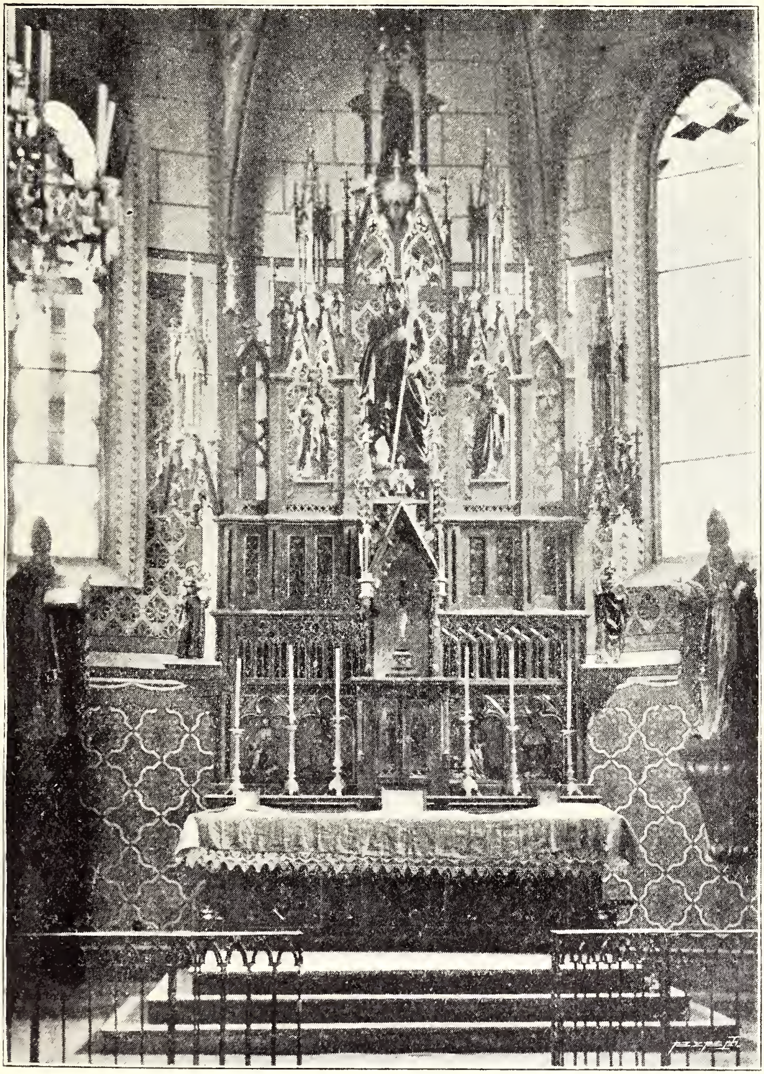
které opět čtyřmi žlábkovanými, uprostřed plochým svorníkem spojenými žebry jsou rozděleny do 4 trojhranných polí. Presbytář jest o něco užší (loď jest 12 m, presbytář 10 m zšíří a celý chrám 32 m zdélí) a vítězným obloukem (který všeho gotického již jest zbaven) od lodi oddělen; klenutí jeho jest zcela nepravidelné bez sloupů; uprostřed totiž malým vítězným obloukem rozdělena jest klenba presbytáře na dvě pole, z nichž přední 6 a zadní 7 žebry žlábkovanými jsou zklenuta, tak že oku jeví se toto klenutí úplně nepravidelné. Jako svorníky jsou tam růže čtyřlistá a anděl. Žebra pak, kde se končí, ozdobena byla z kamene tesanými figurkami; nyní zachovány jsou pouze 4; na epištolní straně lev a had, a prostřed dva štítky s růží pětilistou a odřivousem. Okna v lodi a většinou i v presbytáři jsou moderní, a jen 2 bývalá zazděná okna za hlavním oltářem byla vylámána r. 1877 při opravě tak, jak byla původně, jenže bohužel kružba už byla zničena. Kůr zpěvácký, dříve dřevěný, r. 1811 nahrazen zděným. Kdy kostel vystavěn, nelze pověděti. Ovšem byl nápis na vítězném oblouku, že prý r. 1439, ale kdož ručí za to, že tenkráte letopočet správně byl čten? Než tolik jest jisto, že chrám pochází ze stol. XV., a že presbytář jest o něco starší stavbou než loď, pak že sakristie, která překrásně goticky jest sklenuta do 2 čtverhranů 8 pásy, pochází z doby, co loď.

V n i t ř n í v ý z d o b a c h r á m o v á. Dlažba jest z tesaného čtvercového kamene, pod ní jest ještě dvojí podlaha cihelná, což jistě svědčí o velikém stáří. Kostel jest celý malován polychromicky, v presbytáři stkvostněji, v lodi prostěji (v letech 1891 a 1893). Hlavní oltář jest v slohu gotickém, 10 m vysoký a v letech 1890 a 1892 péčí bývalého zdejšího faráře Augustina Formanna zřízen.*) Ze zděného podstavce, kterýž dřevěnou mensou jest opatřen, vystupuje uprostřed vysoký tabernakul s dvojitými dvířkami a s trůnem k vystavení Nejsv. Svátosti; po obou stranách tabernakula za svícny jsou vypouklé řezby 4 evangelistů, každá v přiměřeném výklenku. Nad celou touto skupinou jest část spojovací, kterou přechází oltář do vrchní své části, kdež jest 6 soch. Nad trůnem zdvihá se vzdušný výklenek pro hlavní sochu sv. Jana Křtitele (v nadživotní velikosti), po jejíchž stranách, taktéž ve výklencích vzdušných, jsou menší sochy Srdce Páně

---

*) Všecky stavěl a kostel maloval Josef Svoboda ve V. B.

a Srdce P. Marie. Po obou krajích oltáře na vyčnívajících konsolách jsou sochy sv. Augustina a sv. Antonína a úplně na vrchu též ve vzdušném výklenku socha sv. Josefa. Všecky sochy

Obraz 5. Hlavní oltář chrámu sv. Jana Křtitele v Bíteši.

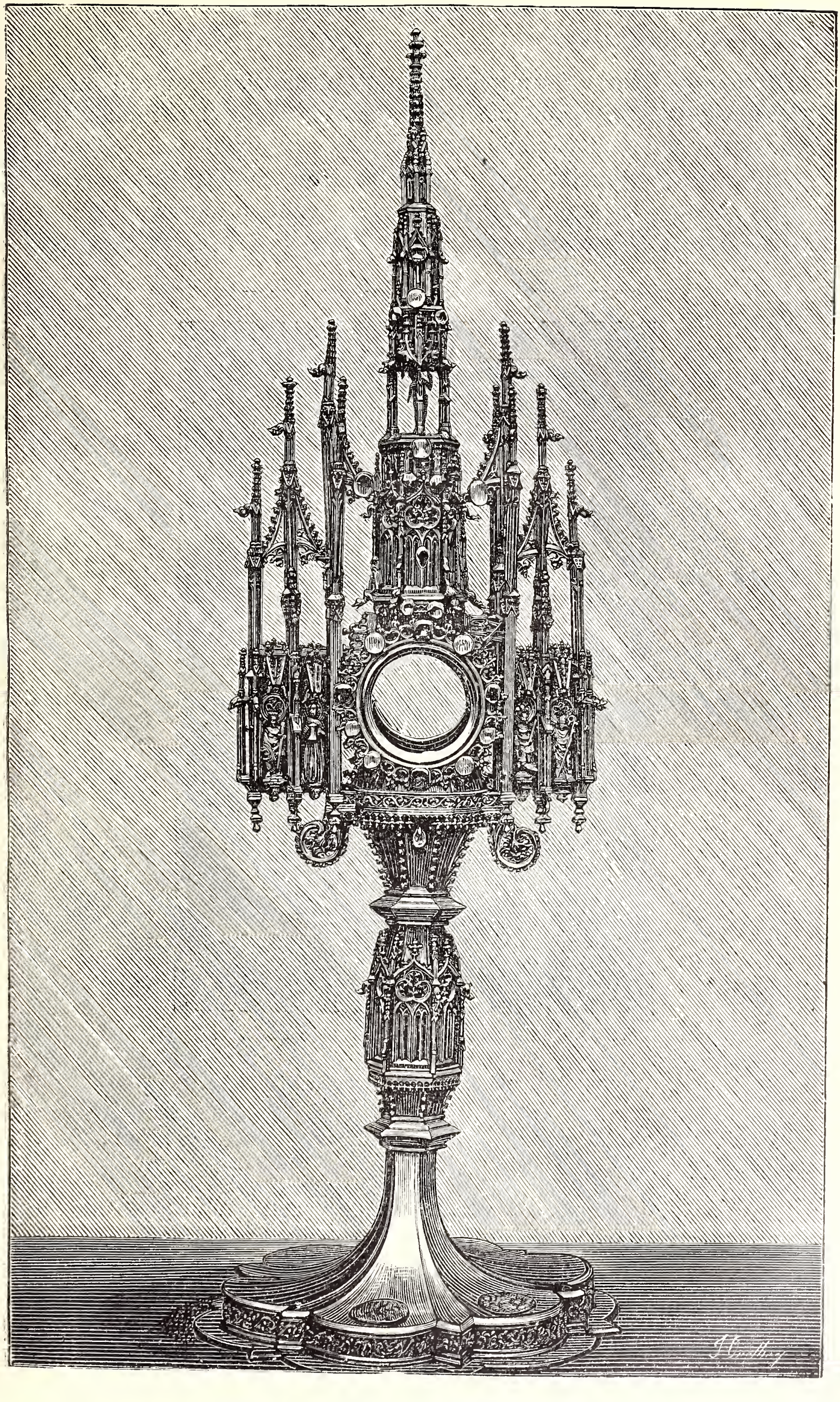
a vůbec každé ukončení nějaké části oltářní ozdobeno jest bohatou gotickou vížkou. Mimo hlavní oltář jsou dva poboční; na

straně evangelijní oltář Panny Marie a na epištolní sv. Jana Nepomuckého; tyto jsou ještě ve slohu barokním, ale velmi střízlivém, a taktéž stojí na každém socha oltářní v životní velikosti. I tyto byly péčí dříve jmenovaného faráře r. 1882 postaveny.

Pod vítězným obloukem mezi presbytářem a lodí jest kazatelna a křtitelnice, obě r. 1893 v gotickém slohu upravené. Na stěnách chrámových visí 14 obrazů křížové cesty, neobyčejně velikých; pocházejí ze zrušeného kláštera kapucínského v Náměšti, a po dlouhém putování po několika kostelích okolních octly se konečně v letech 1870 zde; 2 chyběly a byly r. 1882 doplněny. Na kůře jsou velké varhany novějšího způsobu s 18 rejstříky. V kapli kdysi sv. Františka Seraf. jest nyní Boží hrob, skleněnou mosaikou vyvedený. Dvéře z kostela do sakristie jsou starým železným kováním ozdobeny; i sakristie jest malována.

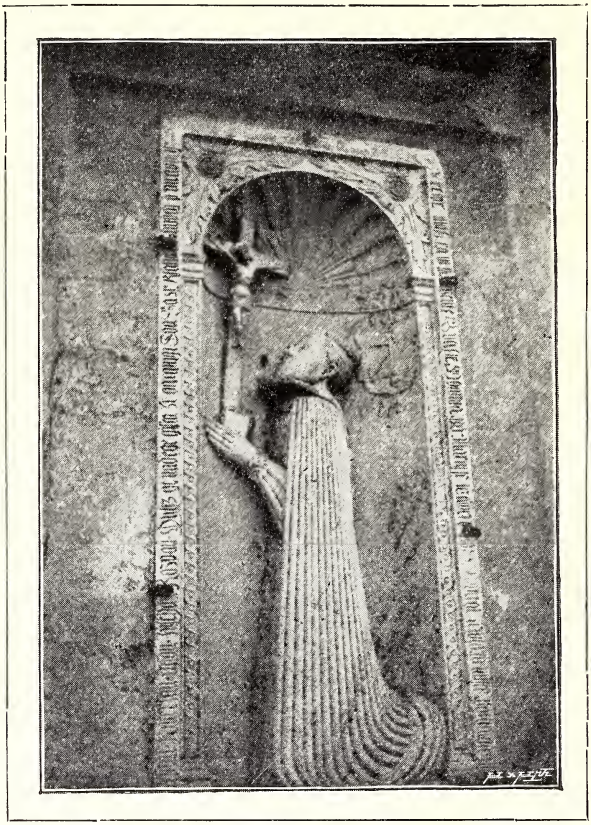
Z paramentův a nářadí bohoslužebných památny jsou dva ornáty starobylé, vzácné, jeden barvy bílé, zlatými drahými vyšíváními rozličných tvarů ozdobený, a jeden červený ze zlatého brokátu, sametovými vložkami prokládaný. Mimo to chová se zde kalich gotický prostý a stkvostnější kalich na radnici. Největší znamenitostí jest gotická monstrance z r. 1471, taktéž na radnici chovaná. Jest to památka z podobných na Moravě asi nejcennější. Váží $4^1/_2$ kg, jest 85 cm vysoká, stříbrná a silně pozlacená. Z velmi širokého podstavce, na němž vyryty jsou znak B., r. 1471 a znak vládyk Jasenických, vystupuje silný, jemnými ornamenty ozdobený stvol, který na hoře znenáhla se rozšiřuje a tvoří střed monstrance, totiž schránku pro Nejsv. Svátost; po obou jejích stranách přiděláno jest po 4 kapličkách (a nad nimi štíhlé, vždy spojené věžičky), v nichž jest 8 malinkých sošek svatých; nad schránkou jsou 4 na sobě stojící šestiboké kapličky gotické, z nichž ve druhé jest soška Spasitelova, a čtvrtou končí se monstrance. Mimo to jest celá monstrance ozdobena velikým počtem fantastických figurek a drahými kameny (nyní ovšem nepravými).

Zmíniti se ku konci dlužno o n á h r o b c í c h, jichž v našem kostele byla hojnost, ale nerozumem a nevšímavostí buďto roztlučeny anebo za dlažbu kostelní byly použity. Nyní jsou v kostele tyto: Před hlavním oltářem kámen faráře Jana Poláška, r. 1741 zemřelého; jest napolo vyšlapán. Za hlavním oltářem a pod kůrem 4 kameny náhrobní, jež tak jsou vyšlapány, že z nich sotva která slova lze přečísti; toliko „Náměšť—Lomnic“ naznačuje, že

Obraz 6. Památná monstrance v Bíteši.

zde členové pánův Lomnických byli pochováni. Naproti kapli Serafínské ve zdi chrámové jest náhrobek Znaty z Lomnice, zachovaný v původní své kráse. Představuje rytíře v životní velikosti, v plné zbroji stojícího a na štít se znakem Lomnickým se opírajícího, u hlavy lze viděti dřímajícího lva a u nohou otevřenou přílbu s chocholem. Nápis kolem zní: „Leta Panie 1.5.5.6. W Pondielij

Obraz 7. Z náhrobků při chrámě Bítešském.

Po Hromiczich . Dokonal . Jest . Život . Swuj . Urozeny . Pan . Pan . Znata . Z . Lomnice . A . Na . Namiessti."

Venku pak na zdi kostelní zazděny jsou: náhrobek měštěnina Jana Sovy z r. 1586 (jméno jeho jest psáno latinsky Joannes Sophinus); náhrobek dcer měštěnína Jana pekaře z r. 1598; náhrobek Františka Růžičky, učitele v B. ze stol. XVIII.

Na faře pak chová se „pamětní kniha farní“ z r. 1789 a matriky křestní a oddavací od r. 1631, úmrtní pak od r. 1662.

Škola.

Již z r. 1414 máme zprávu o učiteli Mikuláši*) v B., a druhý záznam o „mistru školním“ z r. 1486. Jako jinde, byl i v B. ve stol. XVI. (kdy rozkvetlo i učení na školách venkovských, majících přečasto učitele na vysokém učení Pražském vzdělané), „správce školní“ vážen, nejsa pouhým služebníkem, než jako by na úrovni s osobami z rady považován. Připomíná se k r. 1596 správce školní Paulus a r. 1602 Štěpán. V těch časích taktéž dochovala se nám zpráva o zvláštní škole, kterou měli čeští bratří v B.

Ale časy, kdy mimo rektora, kantora byli ještě i pomocníci na škole, skončily se válkou třicetiletou. V druhé polovici XVII. stol. klesla škola vůbec; v těchto smutných časích brali učitelé B. mimo deputát obilní a pivní 3 až 4 zl. rýn. ročně. Zle-li bylo již „rektorům“ Janu Černému a nástupcům (do r. 1650), hůře ještě bylo po roce tom Václavu Mirovickému a jiným. Zajisté když bylo nejhůře, pomohla obec ročními 20 zl. rýn. Jaké poměry tenkráte ve škole asi byly, posouditi můžeme ze stížnosti rektora Jana Pentka (1683—1689), že „přes celé léto chodilo do školy toliko pacholat dvé!“ Jako příznivce vyučování jediného té doby známe výborného faráře Bernarda Hofera. — Teprve r. 1730 spojeno varhanictví s učitelstvím. Býval ť samostatný varhaník v B. ve stol. XVI. a XVII., a sice z nadace nábožné Doroty Hladké. Po 20letém působení Jana Hlouše, rektora a varhaníka, byl zde učitelem Josef Sobotka (1751—1782), ale za něho stav školy úplně sklesl, neboť nebýval zde tehdy ani „preceptor“, a z domácích dítek chodilo do školy toliko 35, z přespolních žádné.

Když za Marie Teresie veliké opravy ve školství obecném byly podniknuty, účinkovaly blahodárně i na B. Jako první z učitelův na normální škole v Brně „zkoušených“ byl od r. 1780 v B. Václav Dusík, jemuž později i preceptoři pomáhali, ovšem posud v jediné třídě školní, jež byla proti faře. I opravy císaře Josef II. dotkly se školství našeho: již dohlíželi z obce „školní

---

*) Úplný seznam učitelův a „Dějiny školy Bítešské“ vypsal Jan Tiray v Učitelských Listech 1882.

kommissaři" na docházku školní, předpisy předkládány radě městské, obec poskytovala chudým školních knih. R. 1785 rozšířena škola na dvojtřídní a r. 1790 přenesena do bývalého dvoru „kurie" (i se špitálem městským), kdež jest až podnes. Během skoro plného století působila na této škole učitelská rodina Tirayů od r. 1793—1887, totiž Vincenc, Josef, Jan a opět Jan. R. 1853 rozšířena škola na trojtřídní, r. 1870 na čtyřtřídní, r. 1878 na pětitřídní a r. 1890 na šestitřídní. Mimo to r. 1878 špitál odtud odstraněn, a rozsáhlou přístavbou budova zveličena tak, jak jest nyní. Má 6 učíren, sborovnu, tělocvičnu, byty nadučitelův a 2 podučitelův, a jest učebnými prostředky hojně zásobena. R. 1886 zřízena byla učňům opakovací škola večerní, která později proměněna v pokračovací školu řemeslnickou.

Staré příjmy učitelovy byly: školní plat asi 320 zl., od obce 54 zl., 2 sudy piva a 6 sáhů dříví, 3 měřice pole a z varhanictví asi 114 zl.

Správcové školní déle působící byli: 1730—1751 Jan Hlouš, 1751—1780 Josef Sobotka, 1780—1793 Václav Dusík, 1793—1814 Vincenc Tiray, 1814—1844 Josef Tiray, 1844—1874 Jan Tiray, 1874—1892 Vilém Kožnárek, od r. 1893 působí Bohuslav Alferi.

Správa městská. Poměr k vrchnosti.

Pokud B. nebyla osazena osadníky německými, potud zpravovala se řádem slovanským v zemi obvyklým a potud také podřízena byla úředníkům župním. Když po roce 1200 uvedeni do B. Němci, a obec zřízena na právě německém, vyjmuta nejprve z pravomoci úřadů župních a postavena pod správní moc dědičného rychtáře a voleného úřadu městského. Tento úřad městský skládal se z 8 „přísežných" (konšelův), kteříž veškerou obcí, tedy všemi sousedy, byli voleni na rok. Jednalo-li se o věci velmi důležité, byla celá obec shromažďována, aby o nich rozhodla; o ostatních rozhodovali konšelé a „starší obce", kteří k sobě přibírali i jiné na poradu, hlavně odstouplé konšely. V čele obce byl „purkmistr"; všichni konšelé střídali se v purkmistrovství vždy po 6 nedělích. Purkmistru a konšelům příslušelo pouze obecní hospodářství; veškery věci, dnes „policejními" zvané, vedl rychtář, buďto sám, byly-li menší, anebo jako předseda sboru soudního, byly-li důležitější. Sbor soudní skládal se z konšelův

a starších obce. Kdežto hrdelní soud v B. podřízen byl radě městské v B. jakožto vyšší instanci, počínali sobě konšelé při správě městské skoro zcela samostatně, dnes řekli bychom, měli téměř obecní samosprávu; neboť nečteme nikde, že by se byla vrchnost míchala do jednání obecního, toliko některým důležitým jednáním přítomen býval purkrabí z Náměště.

Za vlády Ferdinanda I. staly se veliké změny v politickém zřízení zemí dědičných, a tu také i v B. ustanoveno, aby rada městská nestřídala se více ve správě městské, nýbrž aby volila ze sebe vždy jednoho na celý rok, který (jako rychtář nad soudnictvím) byl vrchní hlavou města a zval se primasem, jinak primátorem. Ostatní městská rada zachovala působnost svou jako dříve. Z té doby jsou „Artykule obecní", dané r. 1568 Janem Starším z Žerotína, který rozšířil artikule, kdysi Oldřichem z Lomnice r. 1559 vydané. Toho roku sám zavítav do B., přijal od primátora, rychtáře a konšelů přísahu věrnosti; kázal vyvoliti tenkráte ponejprv „úředníky nad důchody obecními" a „úředníky posudné (daň z piva) vybírající". Tenkráte také vykonána důkladná oprava a znovuzřízení úředních spisův; „knihy", a to sirotčí, svatební atd. buď založeny anebo zdokonaleny.

Doba, kdy B. spravoval primátor s konšely, zvanými později „radními pány", trvala až do zrušení hrdelního soudu v B. Ovšem že poměry, za jakých nastoupil první primátor v B. svůj úřad r. 1546, byly co do správy městské úplně rozdílné od poměrů, za kterých odstoupil poslední primátor r. 1787. Samospráva obecní vždy více byla obmezována, město B. jindy skoro svobodné, podrobováno vždy více vrchnosti. Doklady nesčetné o tom nalézáme v korrespondenci obecní z konce XVII. a po celé XVIII. stol. Když pak císař Josef II. zrušil hrdelní soud v B., přestalo i primátorství i rychtářství, a nastal obyčejný úřad městský jako jinde, totiž purkmistr s radou, a rychtář (stejné sice jméno, ale rozdílný úřad) se staršími. Dne 31. března 1787 sešla se veškera obec k poslednímu zasedání městské rady, soudní moc ještě mající, a hned také nový způsob volby byl vykonán. Od této doby až zase po zavedení samosprávy obecní panoval tento způsob správy městské, načež zavedeny nynější poměry.

Jména nejstarších konšelů jsou z r. 1414, a to Weissjackl, Štěpán Bauernfeind, Petr, syn Maršův, Martin Renar, Jan, syn Vítkův, Hanuš Vogl, Mikuláš Jungbürger, Petr Glotz.

Ve století devatenáctém vystřídali se purkmistři: 1801—1813 Jan Elbl, 1814—1819 Augustin Kotzent, 1820—1836 Jiří Bajer, 1836—1841 Josef Elbl, 1841—1861 Jakub Ventruba, 1861—1864 Karel Fuchs, 1864—1867 Bernard Kotzent, 1867—1870 František Holub, 1870—1877 Jan Vachtl, 1877—1886 Eduard Kalina, 1886—1896 Jan Jelínek; od r. 1896 Antonín Tesař, c. k. notář. Z nejstarších rychtářů městských byl Ondřej v l. 1379—1386, poslední byl v letech 1836—1848 Karel Fuchs.

Jaké byly ode dávna v B. poměry poddanské, lze poznati již z náčrtku dějepisného, ale přece klademe na tomto místě dějepis poměru města B. k vrchnosti.

Do stol. XIII. nebylo v B. vrchnosti ve vlastním smyslu; neboť byla B. osadou zeměpanskou, tedy podřízenou úřadům župním, a zároveň byla i privátním majetkem zeměpánovým. Když pak uvedeni byli do B. osadníci němečtí, stala se B. více méně jako i jiná města toho druhu svobodnou. Za panování krále Jana Lucemburského mnoho statků královských dáno bylo v zástavu anebo do konce i prodáno četným rodům šlechtickým, a mezi těmito jest i B. R. 1346 totiž rozdělovalo se zboží pánův z Lipého na 4 díly, a tu panu Perchtoldovi z Lipého připadla mezi jinými i B. Byli tedy první vrchností v B. páni z Lipého až asi do let 1380. Jakým způsobem pánové z Lipého přestali býti majiteli B. a jak přešla do majetku pánův z Lomnice na Meziříčí, nelze říci, r. 1396 však již víme, že Jan a Jindřich z Lomnice a Meziříčí byli pány v B. Od r. pak 1407 Lacek z Kravař, z příbuzenstva pánů z Lomnice a z Meziříčí, byl pánem B., která jsouc již městem byla předním místem panství Náměstského. Tenkráte B. platila vrchnosti z domů a 7 gruntů svých určitý úrok (na př. z Klečan 16 gr.); kromě toho dávala v l. 1460 i pánům svým nějaké „pocty“. — Po Lackovi z Kravař dědil Bíteš Jindřich z Plumlova, po něm Petr ze Strážnice. R. 1437 prodali Václav a Jiří z Kravař a ze Strážnice panství Náměstské s Bítešı Mstějovi Švamberkovi ze Křína, po němž držel panství Znata z Prus r. 1448.

R. 1480 náleželo panství Náměstské, tedy i B. pánům z Lomnice a r. 1567 dědicům jejich pánům z Žerotína. Za těchto vrchností během stol. XVI. a s počátku XVII. rozkvetla B. velice, neboť poměr mezi vrchností a městem byl velmi přátelský, zvláště za pánů z Žerotína, kteří byli zvláštními příznivci města svého poddaného. Když ve válce třicetileté Karel Starší z Žerotína

r. 1628 z vlasti své dobrovolně odcházel, prodal panství Náměstské Albrechtovi z Valdštejna, a tento roku 1629 Janovi hraběti z Werdenberka, jehož potomci od r. 1629—1733 v B. byli vrchností. Tito jako cizozemci sídleli nejvíce ve Vídni, a za nich jakož i za jejich nástupců hrabat z Enkenvoirta od r. 1733—1752 vyvinulo se poddanství tuhé, jako i všude jinde. Z II. dílu Tirayových dějin Bítešských lze vyčísti, jak velice zvláště hrabata Werdenberkové město B. sužovali. Konečně od r. 1752 vládne Náměští rod hrabat Haugwitzů, za něhož r. 1848 poddanost byla zrušena.

Ale i B. byla od stol. XVI. sama vrchností svým poddaným Janovickým, kteří jistě byli za dobře s městem; neboť když r. 1777 jednalo se o ulevení roboty, volili si Janovičtí zůstati při „staré" robotě.

Vývoj území městského. Majetek obecní.

Před uvedením Němců do B. rozkládaly se polnosti městské pouze mezi silnicí Meziříčskou a Náměstskou, kdež byly hlavní trati městské „Halířky", „V širokém žlebě" a „Dědiny", pole jak dosud jsou k hranicím Koškova, Jindřichova, Jestřabí a Nebštycha. Téměř s jistotou můžeme tvrditi, že celá severní polovice městského okresu původně byla přímo zbožím zeměpanským, řečeným „království", z čehož prvně darovány zcelené lány německým kolonistům, do války husitské svobodným dvořákům z předměstí Lánic. Veliký zpupný statek: poplužní dvůr s 3 lány a 3 lesy se jménem „kurie" dán r. 1326 klášteru Starobrněnskému a přes 400 let, jsa nezávislým na vrchnosti Náměstské i na městu, bránil zaokrouhlení territoria městského, neboť jako klín byl vražen do pozemků městských. Kopec „Pfingstberg"*) (nynější Špilberk) zůstal nezorán nejdéle, a ještě r. 1414 pronajímala obec jednotlivé kusy jeho na zorání za roční plat.

Od stol. XIII. až do XV. bývaly hranicemi městského territoria: silnice Náměstská, pole sousedících dědin Koškova, Přibyslavic, Otěchleb, Nebštycha, Krevlic, a po celé délce potoky Radostínský a Bítiška. V tomto obvodě jest ještě zahrnut statek „kurie", jehož pozemky (u dvora u kostela) se prostíraly asi po „Babinci" a „Rejtoku". Statek „Klečany", jehož osamělý dvůr

*) Jistě památka starodávných her, o letnicích konávaných.

docela zmizel s povrchu zemského, úročil městu, a teprve za ním prostíral se opět přímý majetek městský, velký les „Seč“, do něhož již tehdy daleko museli jezditi pro dříví. V bezprostřední blízkosti města vládli zbožím pozemkovým vládykové Janovičtí, seděním na dvoře Janovicích, a zemané Loučtí, seděním na dvoře Loučkách, jehožto poslední zbytky ještě v tomto století byly znatelny.

Po válce husitské zmizely dědiny Přibyslavice a Otěchleby (dle všeho i dvorce Klečany a Loučky). I připadly pohraniční polnosti Přibyslavic a Otěchleb k B.; statek Loučky držely nějaký čas rodiny cizí, až r. 1490 koupen městem a vložen obci do desk zemských. To byl počátek velikého záměru, aby totiž obec jako taková skupovala statečky menší, a parcelované občanstvu pronajímala za mírný roční plat. B. také ihned pomýšlela na kup blízkých Janovic. Ovšem předešli ji páni na Náměšti, Jan a Václav z Lomnice, koupivše od Ctibora z Janovic r. 1504 dvůr „na Malé Straně“ v B. i s lidmi poddanými. Ale purkmistr a konšelé uprosili pánů, šlechetní dobrodinci města Jiří Hubař, Dorota Hladká a jiní (kteří zůstanou B. na vždy stkvělým vzorem občanské obětovnosti) dali peníze, a tak Janovice r. 1508 koupeny k městu a vloženy do desk zemských. Tím territorium města bylo zaokrouhleno. Když r. 1580 vymřela vládycká rodina Klečanská, ponechala vrchnost Náměstská městu „Klečany přední“, t. j. pole a některé louky u B.

Za zlopověstné vlády hrabat z Werdenberka vzaty B. pole „Adriánky“ a „Dýmačky“ (trati u rybníka Jestřabce) a část „Královek“ (nyní pohraničné lesy revíru Březského).

Za to však koupilo město r. 1715 dvůr a statek „kurii“, který z majetku kláštera Starobrněnského přešel na knížete Collalta. Tehdy městská rada, majíc nyní stavení vhodné, dvůr u kostela s pozemky jeho a i z Janovic a z Louček, hospodařila „v režii vlastní“, užívajíc k tomu jako jiná vrchnost poddaných svých na Malé Straně (t. j. v Janovicích). A takové jest až podnes territorium města B., až na to, že r. 1770 kousek lesa „Seče“ byl vrchnosti vydán.

Nyní má obec městská toto jmění: lesů 601 j. 281 □^{0}, polí 105 j. 812 □^{0}, luk 5 j. 600 □^{0}, zahrad 2 j., pastvin 17 j. 1280 □^{0}, lomů 2 j., úhrnem 733 j. 1373 □^{0}, radnici, č. 5. (obecní dům) a č. 42. (špitál městský).

Lesy nejsou vlastně majetkem obce Bíteše, nýbrž majetkem 178 sousedův, kteří také z nich berou ročně užitek, platíce na obecní vydání jistou část.

Trati lesní se jmenují: Seč, Loučky, Sady. Trati polí a luk:*) „Za valy", Za chmelencem, „Rejtok", „Špimberky", Nad Skalným, „Loučky", „Mezi Loučkama a Žlíbkama", Nad pastviskem, „U Přibyslavských Klečanských hranic", „Na Křibě", Za Hadrem, V dlouhých kouscích, „Na vodance", Nad silnickou loukou, Za kapličkou, „Na Psí hoře", „U vrhcábnice", „Plácky", Za bahnivým žlíbkem, Nad horními plácky, Nad lúžou, Před dlouhým ouvarem, Za kostelem, Pod křivou cestou, U dvou kamenů, „Radostíny", „Králůvky", Na příčkách, U Vlkovské cesty, Za uličkami, U kamenného kříže, U Krevlic, „Pod spravedlností", „Ve furtě", „Na polovicích", „U Rejhradského rybníka", „V širokým žlebě", „Na křivánčích", „Na dýmačkách", Nad lipama, U studýnek, Nad sádky a „V zástavech".

Živnosti městské. Trhy.

B. jest většinou rolnická tak jako její okolí; však za starodávna nebylo tomu vždy tak. Z roku 1414 zachovala se totiž největší památka archivní v B., městská kniha pamětní, kde nalézáme úplný popis obyvatelstva rolnického; však v téže knize čteme také o nejrozmanitějších řemeslech v B. provozovaných: uvádějí se řezníci, ševci, krejčí, kožešníci, tkalci, soukenníci, kovář, tesař, bednář, hrnčíř, provazník, valchář a zedník.

Z poměrů rolnických uvésti sluší okolnosti. Loučky a Janovice byly původně majetkem bezprostředně obecním; proto stala se B. ve století XVI. bohatou. Lesův užívali Bítešští zcela, louky pronajímány byly sousedům za určitý poplatek, a jen o půdu ornou, jíž byl přebytek, se starali méně. V těch dobách bylo také kolem B. hojně rybníkův, a chov ryb kvetl velmi. Od r. 1715 hospodařila obec s pozemky těmi a „kurie" „ve vlastní správě" volenými hospodáři; když za císaře Josefa II. nařízeno hospodářství podobná rušiti a polnosti rozděliti, učinila tak i B., přidělivši sousedům po 3 měřicích, a ostatek ponechavši sobě jako zálohu majetní, která se tenkráte žádala, aby právo soudní buďto bylo ponecháno nebo vráceno. Když však B. soudu nedostala,

*) Jména v uvozovacích znaménkách jsou velmi stará pojmenování.

rozděleny v letech 1820 i ostatní polnosti mezi sousedy tak, že při každém ze 178 domů jest 7 měřic, které od domu odprodány býti nesměly, čímž se ukazuje na bývalé právní a vlastnické poměry. Podotknouti sluší, že pole v B. velmi dobře se obdělávají.

Teprv purkmistr Fr. Holub r. 1868 pojal nešťastnou myšlenku a vymohl při zemských úřadech dovolení, aby do knih pozemkových i „obecní kousky" vloženy byly jednotlivcům tak, aby jako jiné pozemky volně směly býti odprodávány. Žeť myšlenka tato partikularistická lahodí jednotlivcům, samozřejmo. A tak když zemský výbor svolil, přidala se k návrhu Holubovu většina (jen menšina, dbalá obce jako celku, k ob. výboru ještě v letech 1880tých se obrátila s protestem), tak ze při zakládání nové gruntovní knihy r. 1885 „Kousky" připsány jednotlivcům a tím cele uvolněny. Jen bývalé obecní louky, „tálové" (dílčí), nepřipsány osobám, než „majitelům domu, číslo . . ." — Následky akce Holubem počaté uzří budoucnost, až množství malých sousedů bude — bez polí. Až dotud i malý soused se svými 7 měrami a řemeslem, jakž takž se živil. Jak zdravý byl konservatismus předků našich v otázkách takých!

Z poměrů řemeslnických uvádíme ze starých dob toto: Jako jinde bylo i v B. zvykem, že v určených ulicích městských kvetla určitá řemesla: v ulici Hrnčířské hrnčíři, na dolní straně Lánic ševci (8), na dolní straně náměstí řezníci, tehda „masaři" zvaní, jichž r. 1414 v B. bývalo dvanáct,*) a měli řeznického cechmistra. Měšťané na náměstí požívali velikého regálu, totiž práva várečného a šenkovního. I při této živnosti zjevuje se nám duch cechovní; neboť mimo „rynčany" nesměl nikdo ani vařiti ani nalévati. Právo várečné prokázati lze již v polovici XIV. stol.; tehdejší hospody (erberge) mohly lehce majetníka vyživiti, neboť nebylo daně pivné ani vinné, pouze dáno obmezení krčmářům, aby víno kupovali jediné z panských sklepův Náměstských. Vedle těchto jmenuje nám městská kniha i lazebníka, jenž zastupoval v městě též lékaře.

Když v polovici XVI. století cechové řemeslničtí po celé Moravě pravidla cechovní buď nově zaváděli anebo stará opravovali, kvetla řemesla všeho druhu v B., a byli zde cechové. Řezníci, nejstarší a nejbohatší cech; mají posud „Registra cechu

---

*) Osm jich úročilo obci, čtyři chrámu Páně.

řeznického“ z r. 1619; ševci dostali artykule od pánů Znaty a Oldřicha z Lomnice r. 1541; bednáři mají starý cechovní list z r. 1630; v století XVII. bylo jich v B. velmi mnoho; krejčí dostali obnovené artykule od pana Jana Diviše ze Žerotína r. 1609 (tehdáž i krejčí v Náměšti a v Mohelně příslušeli do cechu zdejšího); hrnčíři mají artykule svoje z r. 1650; kožešníci v XVI. stol. náleželi k cechu Brněnskému, ale později sami si utvořili cech; tkalci dostali artykule své taktéž od pánů Znaty a Oldřicha z Lomnice r. 1541; provazníci byli počtem nejslabší, a o cechu jejich nic bližšího se nám nedochovalo; pekaři dříve jinam příslušní, teprve r. 1754 zřídili si nový cech pekařský.

Mimo jmenované cechy bylo v B. i hojně řemeslníků jiných; tak na příklad r. 1762 dva barvíři, dva stolaři, dva tiskaři pláten, kloboučník, malíř a mydlář. R. 1749 bylo v B. osob řemeslných 39, r. 1771 již 96. Živnosti mlynářské provozovali na potocích Radostínském a Bítišce, jako dnes. Již r. 1414 jmenuje se až podnes pracující „Horní mlýn“. „Přední mlýn“ nazýval se Špitálský, „Prostřední a Dolní mlýn“ jmenovány dle majitelův.

Živnost pivovarnickou provozovali rynčané každý ve svém domě a taktéž sladovny mívali své vlastní. Však během války 30leté skleslo pivovarnictví tak, že jen málo měšťanů pivo mohlo vařiti. Proto zřídila obec r. 1678 obecní dům „Šenpekovský“ č. 67. za pivovar, kamž všickni chodili pivo vařit; r. 1750 odevzdali měšťané pivovar správě obecní, ale když se věc neosvědčovala, byl pivovar pronajímán, jak až podnes.

Co do obchodu máme v B. zprávy až ze století XVII. Roku 1646 byli v B. dva kupci. Prodávati sůl byla svoboda obecní; brávali ji z Třebíče. I židů, kteří „kšeftovali“, bylo v B. několik; tak roku 1670 vypověděli žida, který prodával šafrán, r. 1684 jiného, který s kožemi Meziříčskými vedl obchod. Jediné žid „panský“ (totiž který vrchnosti za kupčení po celém panství zaplatil), směl v B. býti a volně kupčiti.

Již od starodávna, jako v každém svobodném městě, mívala B. svoje výroční trhy, „frejunky“; tak r. 1553 potvrdil císař Ferdinand I. dva jarmarky, na hromnice a na sv. Františka. R. 1824 dal císař František I. B. další čtyři jarmarky, a r. 1830 i týdenní trhy obilní. Dnes má B. 6 výkladních, 12 dobytčích a 52 obilních trhů do roka.

Ostatní pamětihodnosti. Rodáci.

Z listin a spisův archivních od počátku XVI. stol. zachovalo se zpráv dosti; některé, vysvětlující život společenský našich předků, chceme zde podati.

V stol. XVI. známe uvědomělost a nábožnost měšťanů v B.; libovali si ve čtení knih náboženských i v hloubání o těchto věcech; byli přičinlivi, zabývajíce se vedle rolnictví i včelařstvím a chmelařstvím. Aby z obyčejných pomíjejících svárův a nedorozumění mezi sousedstvem větší spory nevznikaly, o to pečovaly smírčí soudy, které účinkovaly tak, že jen zřídka kdy soused býval vězněn. Před městskou radou obě strany se přátelily. Z oděvu tehdáž obvyklého nosili kabáty, nohavice, pláštíky, liščí kožichy, sukně; taktéž čteme o pásech ze stříbrných kroužků, o stříbrných spinadlech a „páteřích" (růžencích).

V stol. XVII. a XVIII., ačkoliv byla všeobecná pokleslost ve vzdělanosti a mravích, přece vynikali předkové mnohými dobrými stránkami života společenského. Veškero sousedstvo vážilo si města, i v dopisech soukromých o „starobylé a slavné" B. píšíce. Veškera obec vážila si taktéž úřadu městského, a zřídka kdy se přihodilo, aby se někdo protivil konšelům. Zavládla v B. i příkladná nábožnost, tak že na př. zvonilo-li se pozdvihování, všecko doma i na poli, v ulicích i na rynku padalo na kolena a se modlilo. — Při dožinkách obecních, po obnovení úřadu, o pouti a jiných příležitostech vařívalo se v „kuchyni radnické" dost a dost, a ještě účastníci obdarováni. — Muži nosili tenkráte krátké pod koleny uvázané spodky, soukenné punčochy a střevíce, dlouhé kabáty, široké „španělské" klobouky aneb „vydrovky", často také ozdobný „kolárek" a stříbrný pás, jakož i dlouhé pláště; podšívky z lepších kožešin nebyly vzácny. Ženy nosily hedvábné vrkoče (nákrčníky), fěrtochy, fildrátové loktuše a plény hedvábím vyšívané, perlové pentlíky, kožíšky králíkem podšité, mentlíky fialové, čepce a j.

Až posud uchovala se jména rodinná z XV. stol. Pešek, Wolf; ze stol. XVI.: Brychta, Čermák, Čech, Dvořák, Hnátek, Moudrý, Odvářka, Polášek, Petr, Ráček, Smrž, Šandera, Šťastný, Uhlíř, Valenta; a ze stol. XVII. celá již řada. Nejdéle drží rodné domy rodiny Bokrů (od 200 let) a Horáků (taktéž); rodina pak Zelinkův a Konečných od 100 let. Jako dědičné zůstalo v rodině

Bokrů řemeslo bednářské, u Horáků kožešnické, u Zelinků hrnčířské a u Konečných tkalcovské.

Co do dnešního života společenského, jsou v B. spolky: Čtenářsko-pěvecký spolek „Pokrok", založený r. 1866 se spolkovou knihovnou (přes 400 sv.); Hasičský spolek dobrovolný, založený r. 1872 s 36 členy výkonnými; „Občanská záložna" (společenstvo s ručením neobmezeným), založená roku 1872; „Spořitelna a úvěrní pokladna", založená r. 1873; Spolek divadelních ochotníků z r. 1874; Knihovna pro lid, založená r. 1888; Bruslařský klub, založený r. 1892; Okresní hospodářský spolek, založený r. 1896*); Okrašlovací spolek pro město a okolí, založený r. 1897; Odbor Národní jednoty pro jihozápadní Moravu.

Rodáci konečně z B. pošlí jsou znamenitější tito:

Mikuláš Bítešský, žil v XVI. stol., český bratr, písař města Turnova v Čechách, skládal písně duchovní do Blahoslavova kancionálu Bratrského; muž vzdělaný;

Bernard Kotzent, narozený r. 1779, zemřel r. 1825; byl od r. 1814 školním dozorcem distriktu Meziříčského a od r. 1825 arciknězem v Letovicích;

P. Ferdinand Seka, nar. r. 1785, zemřelý r. 1852; byl jako premonstrát v Nové Říši farářem a od r. 1821 opatem a prelátem tamže;

P. Benno Tiray, nar. r. 1818, zemřel r. 1864; byl jako benediktín Rajhradský ředitelem kůru a zároveň skladatelem hudebním;

Vilém Svoboda, nar. r. 1817; byl ve službách hrabat Haugwitzů na Náměšti, a odstoupil r. 1893 jako centrální rada všech jejich panství;

Jan Tiray, nar. r. 1858; jest od r. 1890 ředitelem dívčí měšťanské školy v Telči; spisovatel dobrých „Dějin V. B." o dvou

---

*) Péčí jeho zřízena zimní hospodářská škola v Bíteši (o dvou ročnících), jejímž ředitelem jest Ivan Čížek; mimo to postaral se spolek o skladiště dobytčí soli pro Bíteš a okolí; spolek organisuje společný prodej a nákup hospodářských výrobkův a plodin a zřizuje hospodářské besídky po okolí; besídky už jsou v Bíteši, v Borovníku, v Bitišce, v Čikově, v Krokočíně, v Křižinkově, v Křoví, v Újezdě, v Rozseči, ve Stanovištích, ve Zbraslavi a v Holubí Zhoři.

dílech a mnoha jiných spiskův a pojednání po většině dějepisných; r. 1895 jmenován čestným měšťanem.

V okolí bezprostředním B. jsou dvě malé kapličky: kaple Panny Marie, nyní mezi císařskou a Koškovskou silnicí, kolem níž šla až do polovice minulého století „stará silnice“ Brněnská; a kaple sv. Antonína, nad prameny vodními, u níž konává se pout (slavnost vodní) v pondělí Svatodušní. Obě vystavěny byly v minulém století, ale kaple P. Marie založena za dob velmi starých.

Mimo to jest i v okolí B. několik ještě křížů ze stol. XVIII.; tak jest zrovna u B. na říšské silnici Brněnské kamenný kříž r. 1767 postavený a r. 1827 obnovený; na silnici Žďárské jest též kříž kamenný z r. 1777. U cesty do Jestřabí jest zmíněný již kříž Cyrillomethodějský.

Samoty: Mlýn přední, prostřední, zadní, Radostínský (polit. obec Březky), cihelna, rasovna.

Osovská Bítiška.

(110 domů,*) 636 obyv., gen. —y, lok. v—ce.)

Jméno městečka Osovské Bítišky jest zdrobnělé jméno z „Bíteše“. V latinských spisech středověkých O. B. byla prostě nazývána Vitis, později Bitiška a ve stol. XVI. a XVII. Bytyška. Přívlastek „Osovská“ dán byl Bítišce, jednak aby rozeznala se od Bíteše Velké a od Bítišky Veverské, jednak aby náležitost k panství Osovému osvědčila se již jménem; neboť byla B. vždy přední osadou tohoto panství a městečkem již r. 1360. V století XVIII. a nynějším zavládlo říkati a psáti B. „Osová“, což není správné; neboť má to jméno ukázati vlastnost a musí proto býti přídavné, t. j. Osovská.**)

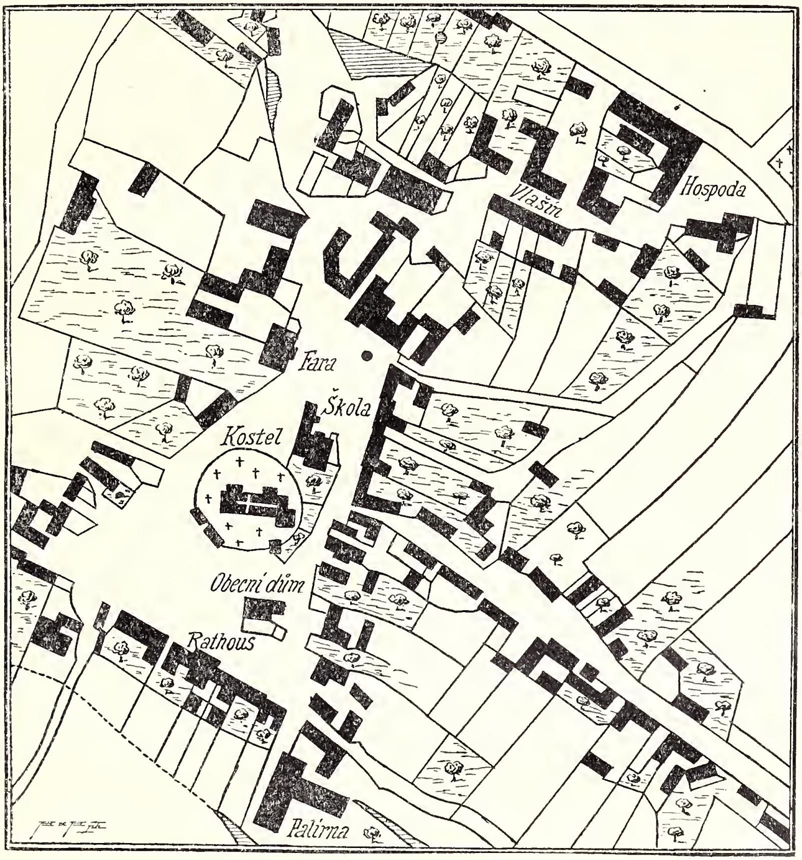
O založení O. B. není známo nic, ale tolik jest jisto, že osada, jako její jmenovkyně Bíteš, jest velmi stará. Vystavěna jest na svahu mírného návrší, které se sklání směrem od severu na jih, patou svou až potoka Bítišky se dotýkajíc, ve výši 526 m.

*) Počátkem XVII. stol. 48 domů, z nich po válce třicetileté 19 osedlých, 29 pustých.

**) Tak jako se neříká Nová Ves „Rysová“ (dle hradu Rysova), nýbrž „Rysovská“; jest to Nová Ves u Heřmanova.

Popis městečka.

Skoro uprostřed prostranného, nedlážděného a nahoře zúženého náměstí, jemuž zde „městeček“ (masc.) říkají, stojí kostel, obehnaný starou, neomítnutou zdí hřbitovní, která s věží na straně jižní, mimo kostel stojící, zbyla ze starého opevnění kostelního. Ještě r. 1820 byl na straně jižní věže můstek přes val:

Obraz 8. Půdorys městečka Osovské Bítišky.

zbytky pak násypů příkopních byly rozvezeny do zmol a prohlubin na „městečku“, když se r. 1863 opravoval před prvním trhem dobytčím. Stopy valů jsou posud znatelné mezi zdí hřbitovní a školou; jest na nich dnes školní zahrada. Na západní straně hřbitovní přistavěny jsou komora umrlčí a budova na hasičské nářadí.

Severně kostela jest škola, skoro uprostřed městečka; dále severně na druhé straně silnice tudy vedoucí, ale již v řadě domů, jest fara, budova jednopatrová, z kamene stavěná s přiléhajícími budovami hospodářskými a s velikou zahradou. Proti faře na kopečku jest socha P. Marie u domu s č. 58., jehož majetníkovi proto i Komínek „od štáty" říkají. Na tomto konci městečka v jednopatrovém domě jest poštovní úřad. Jižně věže kostelní stojí na „městečku" nově vystavěný obecní dům s č. 3. (byla v něm učírna, pokud nebyla nynější škola vystavěna). Skoro proti němu na dolní straně, na místě čís. 19., stávala radnice, a posud říká se tam „na rathouze"; jest tam dnes pouze hostinec a patří soukromé osobě.

Vystoupivše ze severního konce náměstí po silnici na dosti příkrý kopeček, vidíme po pravici 3 domky jednopatrové (č. 87.—89.), jež vznikly z bývalého obydlí panských úředníkův. Říká se tam „na Vlašíně". Naproti rozkládal se do r. 1798 panský dvůr; toho roku byl zrušen a rozprodán „familiím" (18 počtem), a tak vznikl nejsevernější díl O. B., totiž dvě řady domků severně Vlašína, a mezi nimi zahrádky. U jedné ze zahrádek jest posud „panská studně", a za nimi „panský rybníček", u něhož přistavěn byl bývalý „špitál", založený majetníkem Osového panem Janem Jiřím Humpoleckým z Rybenska r. 1624. Rozsáhlostí svou vynikají ještě č. 82. „vrchní hospoda" na silnici Bítešskokřižanovské a čís. 24. „palírna" na nejjižnějším cípu O. B. u potoka.

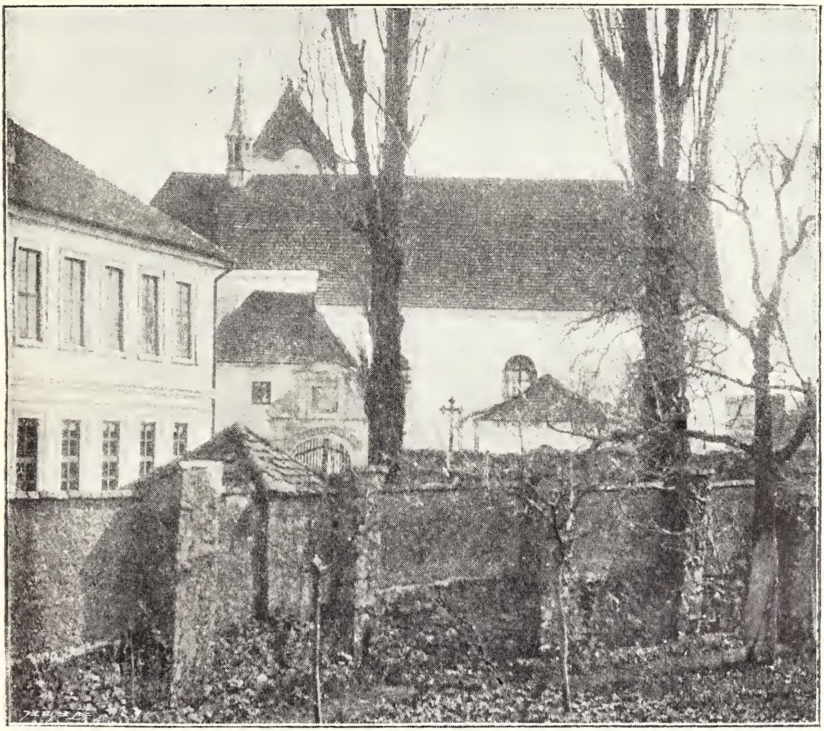
O. B. činí dojem horského městečka, a to tím více, že hned za potokem Bítiškou rozkládá se ves Záblatí. O. B. měla s počátku stol. XVII. „gruntův a podsedků" 53 a „mlýn", na konci stol. XVIII. domů 70 a r. 1890 domů 110; zajisté vzrůst utěšený.

O. B. tvoří hlavní místo panství Osového, a tím i dějiny její úzce souvisejí s dějinami zámku; proto odkazujeme tuto čtenáře k článku „Osové". Tam i majitelé B. i poměr její k vrchnosti jest vyložen.

Fara a kostel.

Jelikož O. B. jest osadou dosti starou, jest pravdě podobno, že i fara dávno zde již byla. Ve stol. XIII. náležela komendě řádu německých rytířů v Opavě, který ji osazoval svými kněžími řádovými. Jako první farář jest znám r. 1266 „pan" Kuno ze

Zbraslavě. Však dalších zpráv se nám úplně nedostává, a teprve r. 1466 uvádí se kněz Mikuláš, farář v O. B., jenž r. 1482 přišel za faráře do Popovic, a r. 1503, kde tu farářoval Jiří z Vysokého Mýta. Téhož roku činila však ještě komenda Opavská nároky na O. B. a také z té příčiny žalovala majitele panství Osového Jana Osovského z Doubravice, ale bez výsledku. V těch časích, tedy skoro dříve než v sousední Bíteši bylo obyvatelstvo zdejší již

Obraz 9. Kostel a fara v Bítišce Osovské.

podobojí, ježto i páni jeho (rodina z Doubravice) byli horlivými stoupenci husitskými. A proto, ačkoliv již r. 1608 zase katolický farář Tobiáš Slušovský zde byl, nedostával desátku, tak jako ani jeho nástupce. R. 1617 byl zdejší farář Bartoloměj Plachta nucen odejíti z fary. Když konečně r. 1633 nastoupil poslední farář samostatný Petr Vojtovius, shledal celou duchovní správu tak zanedbanou, že kostel a fara byly ve špatném stavu, příjmy skoro

žádné, a toliko asi 5 rodin katolických. Proto ani nebyla osazována fara samostatnými duchovními, nýbrž od r. 1646 až do r. 1684 jako komendátní přidělena byla do Heřmanova. Tohoto roku byla však nadána a takřka nově zřízena, a od té doby zase stále tu trvá duchovní správa. Od r. 1767—1799 byl zde farářem Michael Chmelíček, z rodiny kněží Chmelíčkův z blízké Náměště.

Té doby byla farnost O. B. velmi rozsáhlá, neboť obsahovala: O. B., Osové, Vlkové, Březí, Ondrušky, Záblatí, Březky, Nihov, Ořechov a Ronov. Roku 1788 bylo Březí s okolními vesnicemi odtud vyloučeno, a zřízena tam náboženským fondem fara samostatná. V nynějším století byli tu faráři: Jakub Schaumann 1800—1813, Štěpán Suchánek 1813—1835, Jan Komárek 1835—1862, Josef Nevolka 1862—1866, Jan Nedoma 1867—1894; nyní Ladislav Zavadil od r. 1894—1900, autor „Bítešského okresu".

Kostel farní, zasvěcený sv. Jakubu Většímu, stojí, jak jsme již pravili, uprostřed osady na městečku a jest hřbitovem obklopen. Presbytář a sakristie pocházejí z dob gotiky, ačkoliv již i zde zmizelo mnoho částí původního slohu (jmenovitě okna); loď chrámová přistavěna jest již slohem moderním; kdy se to stalo, nevíme, ale bezpochyby za druhé polovice stol. XVII.*) Naproti sakristii jest v kostele panské oratorium, v barokním slohu zřízené. Věž, jak již řečeno, stojí sama o sobě na jihu, pojímá v sobě 4 zvony, z nichž dva jsou staré, totiž jeden z r. 1417, a druhý mající nápis: „Ave regina coelorum atd." z r. 1451; třetí konečně má nápis „Regina coeli laetare atd.", jest bez udání roku, dle písma však pochází ze XVI. stol. — Kostel byl vnitř r. 1895 opraven důkladně a všestranně. Zemřelý farář Jan Nedoma odkázal ve své závěti 1000 zl. na nový hlavní oltář, kterýž také toho roku postaven (dělal jej Josef Svoboda z Velké Bíteše) a 3 sochami (hlavní jako patrona chrámu sv. Jakuba Většího, menšími sv. Jana Křtitele a sv. Ladislava), pak 3 reliefy (Boha Otce a 2 andělů) ozdoben. Při tom též kostel celý vymalován polychromicky, křtitelnice a všecky části uvnitř obnoveny, a nová křížová cesta zjednána. Dva poboční oltáře sv. Anny a P. Marie (s příslušnými sochami) pochází z roku 1893. Na kůře

---

*) Neboť r. 1633 byl kostel dle zprávy farářovy malý a na spadnutí, r. 1662 o visitaci již rozsáhlý a velkolepý (magnifica).

jsou malé, ale dosti dobré varhany z doby novější. — Kostelní náčiní a bohoslužebná roucha, právě tak jako vnitřní zařízení,

Obraz 10. Vnitřek kostela sv. Jakuba v Bítišce Osovské.

jsou hlavně péčí faráře Ladislava Zavadila na potřebný počet doplněny. — Matriky počínají se r. 1728.

Škola.

První zmínka o zdejší škole činí se r. 1662, kdy nedávno před tím škola nová nákladem kostela hned u hřbitova (na místě nynějším) byla postavena; tenkráte tam chodilo 10 dětí. R. 1793 byla pak škola tato jako „stará" přestavěna, r. 1887 rozšířena. Jelikož i tento přístavek mnoho nepomohl, vystavěna jest na témž místě r. 1893 nová pětitřídná školní budova jednopatrová. Až do r. 1864 byla zde jedna třída, odtud dvě, od r. 1874 tři, r. 1887 stala se škola čtyřtřídnou a r. 1890 pětitřídnou. Když r. 1788, do kteréhož obsahovala zdejší škola i všecky osady farní, zřízena byla samostatná škola v Březí, přiděleny sem náhradou Jáchymov a Enkenfurt. Ve škole zachovány jsou starší knihy: „Haupt-Protokoll" z r. 1790 a „Schulhausprotokoll" z r. 1833. Staré příjmy učitelovy: renta 30 zl., z Osového 1 zl. 36 kr., přirážka od obcí 35 zl., školní plat z I. tř. 1 zl. 34 kr., z II. tř. 2 zl. 21 kr., štola, na čištění školy 10 zl., 12 sáhů dříví. Jako učitelé zde působili: Michal Grab kolem 1740, Jakub Wasgehtsdichan 1832—1846, Jan Kovářík 1846—1858, Josef Rybička 1858—1886, a nyní Alois Matějka od r. 1886.

Obecní záležitosti.

O. B. byla částí panství Osového a sdílela s ním všecky osudy. Nyní jest městečkem, jediným v okrese Bítešském. Za středověku měla nepatrné právo soudní, které hledělo do Velkého Meziříčí; ale zpráv o něm se nedochovalo. Pouze vrch „Šibeník" nad polní cestou k Bíteši ukazuje, že se tu konávaly popravy. — Jako starožitnosti chovají se v obci 3 knihy: „Zřízení zemské" tištěné v Olomouci r. 1546; rukopisná kniha kšaftovní a smluvčí" od r. 1557—1630 a rukopisná „Registra gruntovní statku Rojetínského" z r. 1617. Obecních pečetí jest zachováno 5. — Jmění obecní skládá se z obecního domu s č. 3. a z pozemků: polí 18 jiter, luk 5 jiter, pastvin 67 jiter; úhrnem 90 jiter.

Trati se jmenují: Na dílech, Jazírek, Petruška, Paseky, Na horních zahradách, Mezi ouvary, Na Němčáku, Na Šimonových, Na Oulehlových, Kopaniny, U kamena,*) Nad zmolami, Volší, Na širokých, Buršáky, Pelkánovy, Nívky, Herálky, Věchtovce, Nad

*) V této trati jsou veliké kameny, které, ačkoli vadí, přece neodváží se nikdo odvaliti, „že prý by neměl ani po smrti pokoje", vykládá si lid.

rybníkem, Nívky v lištoku, Nad sekerkou, Ve třech dvořích, U kříže, Pod Vlkovskou cestou, Liška, Na lištokách, Záhumenica, Dolní zahrady, „Šibeník", V rošproně, V cinkudlách (již r. 1596), Kopec u Maňkových, Příčky, Na dlouhých, Duforty,*) Pod palírnou, Pod městečkem, Na pekárku, Ve zlámancích, Na kyjovech.

Přijdeme-li do O. B., vidíme, kterak všecky domy a domky stojí průčelím k náměstí nebo do ulic a jsou dosti těsně při sobě; jen některé jsou odděleny zahradami, a starší domky mají štíty v průčelí. Jen jeden selský statek jest ještě celý dřevěný, též několik takových chalup se zachovalo. Domy jsou dole všecky opatřeny „podrovnávkou" hodně modrou. Obydlí selská mají světlé kuchyně, kdež po celý rok rodina bydlívá, a jednu velkou lepší světnici. V koutě proti dveřím anebo kamnům jest stůl, za ním dvě lavice, a mezi nimi úzká vysoká skříňka na peníze, listiny a pod. I kolem kamen (as $^1/_3$ celé světnice) jsou dvě lavice a v třetím koutě postel, peřinami až do stropu vystlaná. Obrazy svatých, mezi nimiž lze ještě spatřiti skla na rubu křiklavými barvami natřená, visívají až u stropu. V některém domě mají ještě starou malovanou truhlu s růženci a ptáky, ale místo modliteb (postilly a bible) a místo „špalíčka" (vázaných písní světských a kostelních) v „přítruhlí" mají tam obyčejně — obilí.

Jako živnosti provozují se zde nejvíce rolnictví a obchod. Jelikož zdejší rolníci mají poměrně málo pozemků (čtvrtník 10, pololáník 18 jiter), nestarají se příliš o vzorné hospodářství, nýbrž vedou obchod s nejrozmanitějšími věcmi: s vápnem, s obilím, senem a s brambory, s rybami a pod. věcmi, a konečně s dřívím, které kupujíce z panských lesů, zpracují na trámy, krovy, desky, latě, šindele a koly k vínu, a rozvážejí po celé jižní Moravě anebo prodávají v Brně stálým odběratelům. O. B. prý „druhá Líšeň", tak povídají. — Řemeslníků jest zde velmi málo, a náležejí k společenstvu do Bíteše. Že i zde bývaly cechy za starodávna, důkazem jsou staré kostelní korouhve cechovní. — Od nepaměti má O. B. trh výkladní před poutí, t. j. 25. července; r. 1863 dostala ještě jeden trh výkladní před Všemi Svatými a dva výroční trhy dobytčí ve spojení s nimi.

Ze spolků nových jest zde dobrovolný hasičský sbor, r. 1883 založený (30 mužů); založen po velkém ohni r. 1880, kdy celá

---

*) Jméno pochází z válek francouzských, jelikož na tom poli generál francouzský toho jména zřídil pozorovací stanici proti Bíteši.

dolní strana lehla popelem; Raiffeisenova záložna pro farnost Osovskou Bítišku, založená r. 1897; Čtenářský spolek „Čech", založený 1897. — Nejdéle rodné domy své drží rodiny: Komínkova (200 let), Trojánkova, Rutarova, Pařilova, Liškova, Bumbálkova, Hrbkova, Hofmanova, Antošova a Polákova (přes 100 let).

Asi 2 km západně O. B. jest samota, panský dvůr hospodářský s rybníkem, zvaný „Tři dvory"; původně slul prý „Střihov", jelikož tam bylo mnoho ovec chováno a „stříháno". Na jih pak na potoce Bítišce jest mlýn zvaný „Maňkův" v krásném malebném zátiší.

Borovník.

(21 domů,*) 168 obyv., gen. —a, lok. v—u.)

Jméno vsi jest dle lesa borového, jakož svědčí trať „U borkův". Leží severně v údolí po obou stranách potůčka Haldy ve výši 473 m. Tvoří nepravidelnou náves, taktéž domy jsou roztroušeny, a před každým jest zahrádka; na můstku přes potok jest socha sv. Jana Nepomuckého.

Ve stol. XIV. a XV. dle vsi slul zemanský rod „z Borovníka". R. 1451 jmenuje se Bernard z Borovníka. R. 1581 patřil B. Janu z Nové Vsi a z Radkova. V ústech lidu zachovala se zde pověst o třech svobodných dvořích za starodávna a o siláku Juříčkovi, který, chtěl-li, zastavil pílu ve mlýně a pod., a který i Švédům, když zde byli, dlouho se bránil kopáčem.

V minulých dobách přifařen byl Borovník do Heřmanova.

Obec má jmění (polí, luk a pastvin) dohromady $43^1/_3$ jitra.

Trati: U borků, U lištiny, Na dílech, Na padělcích, U vlčí hory. — Nejdéle drží rodné domy Juříčkové a Mudroňové. — Samota: mlýn k Rozseči.

R. 1827 byla zde velká povodeň.

---

*) Počátkem XVII. stol. 7 domů, po válce třicetileté všecky osedlé. — V popisech vsí nebude již nikde udáváno, kam patří nyní farou, školou, poštou atd., neboť k tomu v pohledě všeobecném sestaveny jsou přehledné tabulky statistické na str. 7.—12., 20.—29.

Březí.

(54 domů,*) 423 obyv., gen. —, lok. ve —.)

Jméno vsi dle lesa březového, kterému se ve zdejší krajině dobře dařilo, jak svědčí podnes trať „Březiny“, ačkoliv dnes v celém okolí ani břízy nelze spatřiti. Za starodávna byly zde dvě osady, Horní a Dolní B. Osada nynější leží severně v malém údolí ve výši 527 m a tvoří podlouhlou, nepravidelnou náves; kostel, fara a škola jsou o samotě severovýchodně osady. Domy stojí od sebe odděleny, skoro všecky na náves štítem, a několik se jich zachovalo ještě úplně dřevěných. Stavení původní „Horního dvora“ (o němž níže) se taktéž zachovalo dřevěné, a jsou

Obraz 11. Kostel, škola a fara v Březí.

pod ním rozsáhlé sklepy a chodby. Před každým domem jest zahrádka. Příchod do statků selských vede dvorem „po náspě“ (vyvýšeném chodníku podél stěny). Stodoly jsou vždy uprostřed zahrad. Bezprostředně u osady jest rybník, patřící k Osovému.

Osada B. jest stará, neboť již v XIII. a XIV. stol. děje se zmínka o „Horním B.“ R. 1348 uvádí se Hroznata z B., který koupil od Jana z Vidonína v této vesnici čtyři lány. R. 1364 měl Březí Jindřich z Ronova se zetěm Jonášem z Bechyně. Byl zde původně veliký svobodný dvůr, zemanský statek, který kolem r. 1366 náležel Eberhardovi z Březí. R. 1436 koupil zdejší svo-

*) Počátkem XVII. stol. 15 domů; po válce třicetileté 8 osedlých, 7 pustých.

bodný dvůr od Zbyňka z Doubravice Ondřej z Březí, ale již za 10 let postoupil Ondřeji Brábkovi. Potomek Brábkův Filip dal jej r. 1499 intabulovati Jakubu Pivcovi z Habří a z Rojetína. Koncem XV. stol. měl Václav Urban z Březí dvůr ve vsi Jestřabí. Později byl zdejší zemanský svobodný dvůr neustále dělen.

Koncem stol. XVI. mělo B. „gruntů a podsedků" 15, koncem stol. XVIII. již domů 32, a r. 1890 čísel 54.

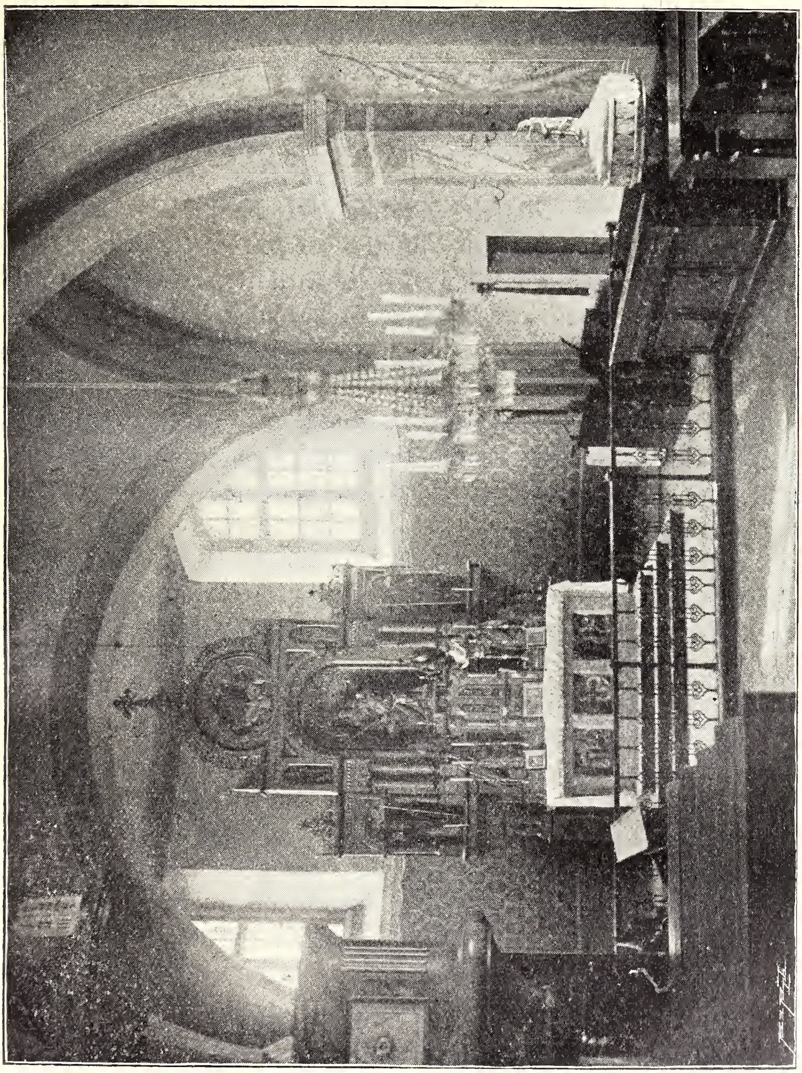
B. bylo přifařeno do Osovské Bítišky, r. 1788 za josefinského regulování far zřízena zde byla samostatná duchovní správa, a vystavěn kostel, zasvěcený Jménu P. Marie. Celé vnitřní zařízení dostal ze zrušeného kapucínského kláštera v Jihlavě. R. 1861

Obraz 12. Chrám P. Marie v Březí.

byla vystavěna k němu štíhlá věž, na níž jsou 3 nové zvony. Vnitřek jest r. 1882 vymalován a má tři oltáře. Hlavní oltář měl obraz „Přijetí odpustkův portiunkule" od Ant. Ference z Brna z r. 1869. Nyní postaven jest hlavní oltář nový (od Josefa Svobody z Biteše) se sochami, hlavně P. Marie a jinými. Poboční oltáře sv. Anny a sv. Jana Nepom. byly r. 1849 zrušeny, a teprve r. 1889 péčí nynějšího faráře Josefa Pávka novými nahrazeny, zasvěcenými sv. Anně a P. Marii Lourdské, jejichž sochy také na nich stojí. Mimo to jsou v kostele: Šichanův obraz P. Marie Růžencové, socha sv. Jana Nepomuckého a nové varhany, a u kostela kamenný kříž. Hřbitov jest venku za kostelem.

Fara stojí uprostřed rozsáhlé zahrady. Jako faráři zde působili: první Klement Míček 1788—1799, a déle Josef Kodytek 1847—1860, nyní Josef Pávek od r. 1886.

Obraz 13. Hlavní oltář chrámový v Březí.

Škola byla zde zřízena r. 1788 zároveň s farou, ale dlouho neměla vlastní budovy; neboť učívalo se v domě č. 12. Teprve r. 1858 vystavěna škola, která zbořena a nově vystavěna r. 1879. načež r. 1881 byla rozšířena na dvojtřídní. Staré příjmy učitelovy:

z normálního fondu 44 zl. 41 kr. v. m., platu školního za dítě I. tř. 1 kr., II. tř. 2 kr., za koledu 5 zl., snopů: žita 25 z Březí, 13 z Březek, 12 z Nihova, 9 z Borovníka a 6 z Rozseče. Ze správců školních byli zde déle: Antonín Sobotka —1860, Martin Gottlieb 1860—1878, a nyní Mořic Kupský od r. 1879.

Zajímavo jest, jak skoro celá vesnice vznikla ze zdejšího vládyckého statku dělením. Asi ve stol. XVI. byl tento vládycký statek jako svobodný dvůr rozdělen na dvě polovice; neboť v polovici stol. XVII. uvádějí se v B. dva svobodné dvory „Pivčův“ a „Hálův“, jejichž majitelé byli Jakub Pivec a Jakub Hála. V druhé polovici téhož století rozdělen opět dvůr Pivcův na „Horní Pivecký“ a „Dolní Pivecký“, a tak utvořeny dvory tři, kteréž v podstatě své až podnes se zachovaly, totiž č. 8., 14. a 40., a jejich držitelé podnes slovou „svobodníky“. Od dvora „Horního Piveckého“, který od nepaměti až do r. 1717 byl v rodině Pivcův, a od té doby v rodině Kupských, vymínil si r. 1629 Václav Pivec jeden podsedek, nyní č. 36., kterýž posloupně přešel až na nynější rod Bělochův. R. 1717 pustil farář Kupský svým dvěma bratrům opět dva podsedky ze dvora, a sice č. 42. (nyní Havlátův) a č. 43. (nyní Habánův). Roku 1816 konečně oddělen menší díl dvora, nyní č. 41., a přešel na rodinu Baštářovu, kdežto původní dvorec (nyn. č. 40.) z rodiny Kupských přešel na rodinu Bělochovu. Dvůr „Hálův“ byl vždy celý v držení rodiny Hálovy, až r. 1700 byl po zločinném Janu Hálovi, jinak Sýkorovi, který v Bíteši byl popraven, na dvě polovice rozdělen, z nichž jedna (dvůr původní), nyní č. 14., zůstala v rodině popraveného; druhá prodána byla právem zemským Janu Oulehlovi z Habří, načež rozdělena (nyn. č. 12. a 13.) přešla v majetek rodin Kupských a Bělochův. Od třetího dvora, „Dolního Piveckého“, jehož majetníky byli taktéž Pivcové, odprodána r. 1693 menší polovice, nyn. č. 6., Františkovi Křížovi, v jehož rodině zůstala až do novější doby, kdež přešla kupem na rodinu Tučkovu. Původní dvorec, nyn. č. 8., již r. 1760 náležel rodině Vobornových, v jejichž majetku také jest i dnes. Z obou těchto polovic pocházejí podsedky nyn. č. 7., 9., 10. a 11.

Neméně než 15 usedlostí, velkých ovšem i malých, pochází z vládyckého kdysi dvora v B.

Obecní majetek činí: polí 21 jiter, luk 2 jitra, lesů 12 jiter, pastvin 24 jiter, rybníků $1^1/_2$ jitra; úhrnem $60^1/_2$ jitra.

Trati: V ochoze, Na oběšinkách, Na horce, Na černých, U jazírka, Pod horkou, U březin, Na dolinách, Na vrškách, V rybníčkách, Na kalašnici, U okrouhlice, Na outratě, Ve žlebě, Na obecníkách, Ve vlčkách, V bařinách, Na kolujnách, V hadích horách, Na zadních honech. — Nejdéle (100—200 let) drží rodné domy svoje rodiny: Kupských, Hálova, Hejtmánkova, Voborných a Melicharova.

Nejstarší z křížů v okolí jest z r. 1800 na hřbitově. Taktéž viděti severozápadně B. na jednom poli starý z kamene hrubě tesaný as 1 m vysoký kříž od dob nepamětných.

Březina.

(9 domů, 79 obyv., gen. —y, lok. na —ě.)

Jméno vsi jest stejného původu jako předcházejícího „Březí", ač ani zde není stromů listnatých. Leží jihovýchodně prostřed cesty mezi Bíteší a Rosicemi na silnici u samého lesa ve výši 501 m. Domky jsou všecky podél silnice obklopeny zahrádkami.

Za starodávna, ještě v první polovici tohoto století kvetlo zde hrnčířství. — Obecního jmění není. — Rodné domy mají nejdéle rodiny Hrůzova a Sochorova.

Ostatní zprávy u Zbraslavě.

Březka.

(25 domů,*) 144 obyv., gen. —y, lok. ve —ce.)

Ves tato jest západně na nevelikém rovině, ve výši 493 m a tvoří ulici s domy těsně k sobě přistavěnými, jednak průčelím, jednak štítem do ulice obrácenými. Zachovalo se také několik dřevěných chalup.

Roku 1349 patřila Březka jakož i roku 1376 k panství Osovskému. R. 1398 odstoupila vdova Alžběta po panu Janu mladším z Meziříčí svoje věno, také zde zapsané, Alžbětě, vdově po Vilémovi ze Světlova. R. 1437 uvádí se B. již jako částka panství Náměstského, k němuž přísluší podnes.

*) Počátkem XVII. stol. 13 domů, po válce třicetileté 10 osedlých, 3 pusté.

B. jest z nejmladších nyní politických obcí na Moravě, neboť utvořena byla teprve r. 1896 z osad B., Jestřabí a Jindřichova, které vyloučeny byly z polit. obce Jasenice a zároveň dodatečně přiděleny k okresu Bítešskému.

Obec má jmění (polí a luk) hromadně as 10 jiter.

Trati: V hadinkách, Na tálkách, V příčníku, Na honech, Na klínku, Na dlouhých, Na Sekeře, U chocholáče, Na vostrovcích, Na dílech, Na brdech. — Nejdéle rodné domy mají (přes 100 let) rodiny: Adamova, Šilhánova, Dufkova, Nevrtalova.

Březky.

(41 domů,*) 305 obyv., gen. —ek, lok. ve —ách.)

Čtvrtá osada podobného jména jako předcházející. Ale neužívá se posud všeobecně tvaru „Březky", nýbrž říká i psalo se všeobecně „z Březkého", „ve Březkém". Teprve v novějším čase, zvláště na úřadě farním a ve škole užívá se tvaru plur. „Březky". Osada leží severně v údolí na potůčku bezejmeném, přítoku Haldy, po obou stranách jeho, ve výši 470 m. Domy jsou ve dvou řadách po obou březích potůčka, několik jest ještě dřevěných, a mají před sebou zahrádky; uprostřed jest zvonička.

Podobně jako Březka patřily i B. r. 1349 k panství Osovskému, a od r. 1437 patří k Náměšti. Věno vdovy Jana ml. z Meziříčí, o němž jest řeč k r. 1398 u Březky, bylo i zde zapsáno.

B. byly do r. 1788 přifařeny do Osovské Bítišky.**)

Obec má jmění (polí, luk a lesů) dohromady 60$^1/_2$ jitra.

Trati: Na křivoších, Padělky, Díly, Prašinec, Pod cestou, Poloudíly, Račinec, Na hlzách, „Na stráži", Na horních dílech, Na hrkmancích, Radostíny, Kolíbka, Klínek, Komory, Vodany, Nad vejhonem.

---

*) Počátkem XVII. stol. 14 domů, po válce třicetileté 9 osedlých, 5 pustých.

**) K poddanským poměrům budiž zde podotknuto, jak za hrabat z Werdenberka purkrabí Štefan na Náměšti soužil sedláky v B. Jednou, když Jíra Lacinů na Náměšti purkrabího prosil o slevení roboty, byl jím holí tak přes hlavu pobit, že zemřel do čtvrtého dne (r. 1640).

Nejdéle rodný dům drží rodina Lacinova (přes 100 let).

Na silnici Tišnovské byla r. 1891 nově vystavěna myslivna revíru Březského; do té doby bývala v samé vsi. Blízko také mlýn.

Čikov.

(47 domů,*) 333 obyv., gen. —a, lok. v —ě.)

Jméno vsi znělo prý původně „Štikov“ dle štik, které v blízkých rybnících byly chovány. Osada tato jest západně, na výšině 477 m, a tvoří jedinou podlouhlou náves, na niž průčelím hledí všecky domy vedle sebe přistavěné. Všecky domy jsou řádně a úhledně stavěny.

Osada jest stará. R. 1371 zapsal Jan mladší z Meziříčí manželce své Kateřině peníze na vsech Čikovu, Březce, Lhotce, Zhoři a (zaniklém) dvoře „Kyjově“. Jako Březka patřil i Č. již r. 1437 k panství Náměstskému. R. 1446 žalován majetník tohoto panství pan Znata z Prus, že „drží“ Smilovi z Doubravice v Č. dva lány. R. 1466 žaluje farář Jasenický Hynek pana Jaroslava z Lomnice na Náměšti, že mu nedává desátku mezi jinými i „z půl dvora v Č.“ R. 1522 uvádí se Jan Novák z Č. R. 1545 byl v Č. „dvůr pustý“.

R. 1671 zdráhali se sedláci v Č. dovážeti desátek faráři do Tasova, až by jim dal půl sudu piva, jak se to stávalo až potud.

Škola v Č. jest dávného založení (dle ústního podání již od r. 1705). Učívalo se jako všude po domech,**) ale již s počátku tohoto století byla vystavěna budova školní, která r. 1874 ustoupila nové budově. Staré příjmy učitelovy: školní plat 1 zl. 12 kr. stř. za jednoho žáka, 12 měr žita, 5 ječmene, 3 pšenice, $1^1/_2$ hrachu, 6 sáhů dříví, pole na Vejhoně. Z učitelů zde déle působili: Václav Severin 1832—1850, František Studený 1855—1879, a Karel Koranda od r. 1879, který založil i školní knihovnu.

Obec Č. jest z nejzámožnějších v okrese, uchovala si selské usedlosti skoro podnes ve velikosti, jako za starodávna. Obec má jmění: polí $11^1/_2$ jitra, lesů $13^1/_2$ jitra, pastvin 81 jitro, luk 7 jiter, úhrnem 103 jitra.

---

*) Počátkem XVII. stol. 24 domy, po válce třicetileté 23 osedlých, 1 pustý.

**) Učilo se u každého sedláka vždy tolik dní, kolik měl dětí.

Trati: Koní hora, Šejby, Pod zástavami, Nivy, Moloch, Vejhon, Na březách, Hlošky, Malý dvorský, Vorlice, Nevrtalky, Vlčí ďama (sic!), Poloudíly, Žlíbek, Na rybníce, Podplatná, Běliny, Fleky, Nevrtalova zmola, Rozškrábl, Vorlíčky, Široké kusy, Tále, Jezero, Kopanina, Ratnavy, Vlčí hrdla, Kvantle, Zmrzlíky, Podsedek, Baba, Nohavice, Rybník, U kocourku, Obecní skály, Hrdlechy, Poloudíly horní a dolní, Věrtelíky, Pod habry, Habrovský kopec, Mosky, Doubrava (les).

Nejdéle drží rodné domy (přes 100 let) rodiny: Baštářova, Jelínkova, Pálenských a Nevrtalova.

Obec má obecní knihovnu r. 1890 založenou; taktéž zachovala si čtyřhranné pečetidlo; na něm dvě ryby.

Samota: hájovna.

Enkenfurt.

(21 domů, 155 obyv., gen. —a. lok. v —ě.)

Jméno vsi, na místě zaniklého dvora Bezděkova, dal zakladatel její Václav Adrián hr. Enkenvoirt na Náměšti. Leží severozápadně na rovině hned u říšské silnice k Meziříčí na výši 529 m. Tvoří podlouhlou náves, kolem níž skoro všecky domy jsou řadou se štíty na náves postavenými, majíce před okny zahrádky. Toliko jeden selský statek (na místě dřívějšího dvora) jest před vesnicí o samotě. Na návsi jest zvonička.

Již ode dávna byl zde vládycký statek Bezděkov, na němž sídlila rodina vládycká téhož jména. Tak r. 1355 prodal zde Mikuláš z Bezděkova Jindřichovi z Louček nějaké pozemky. R. 1371 Jindřich z Bezděkova pojistil věno své manželce Anně na půl zdejším dvorci. R. 1378 prodal Jan z Bezděkova dvůr zdejší Václavovi a Janovi z Křenářova. R. 1466 postoupil Mikuláš ze Zhoře dvora Bezděkova Matěji z Březí. Když zanikla po válkách husitských sousední vesnice Otěchleby, kde byl též rod zemanský toho jména, zachovali se pánové z Otěchleb na vládyckém dvoře Bezděkově do 100 let. R. 1481—1504 měl totiž dvůr zdejší pan Jan z Bezděkova a z Otěchleb. Však za krátko potom přešel dvůr již v majetek rodův občanských a počítán jaksi do obvodu města Bíteše. Tak r. 1506 byl majetníkem jeho Martin a dědic jeho

Matěj Koutek z Bíteše, r. 1539 Matěj, syn Jana Ryšavého, taktéž z Bíteše, v jehož rodině zůstal až po válku třicetiletou, poněvadž ještě r. 1604 byli Pavel a Tobiáš Ryšavý držiteli jeho. Za války třicetileté zanikl dvůr, a polnosti jeho ujala se vrchnost, až r. 1737 hrabě Enkenvoirt na tom místě založil novou ves.

Až po r. 1805 chodily děti do školy do Bíteše, a toho roku guberniem přiděleny k Osovské Bítišce, náhradou za vyškolení Březí a jiných vesnic.

Obec má jmění (polí, luk a pastvin) 33½ jitra.

Trati: Záhumenice, Sady, Polouděly, Horky, Díly, U vejhona, Březky, Sády, Zlámanice.

Nejdéle rodné domy drží (skoro od založení) rodiny Procházkova, Nováčkova, Veselých, Duřkova.

Heřmanov. (Hermanšlak.)

(41 domů,*) 362 obyv., gen. —a, lok. v —ě.)

Jméno vsi jest v ústech lidu a v úředním styku pouze Hermanšlak; od let sedmdesátých vyskytuje se jméno české Heřmanov. Založena byla kolonisty německými. Leží skoro severně v dolíku nad rybníkem ve výši 557 m, jsouc nejvyšší osadou okresní. Tvoří širokou náves, na sever rozšířenou, na jih zúženou a má domy sem tam roztroušené, z nichž staré štítem, nové průčelím na náves jsou obráceny. Zachovalo se dosti starých dřevěných domův. Zahrádky před domy jsou původu novějšího.

První zmínka o H. děje se r. 1349, kdy patřil s Březkou a Březkami k panství Osovskému, totiž panu Jindřichovi z Osového. Neznámo pak, jakým způsobem byl odtud odtržen; od r. 1437 dle desk zemských náležel k Náměšti, jehož osudy od té doby také sdílel.

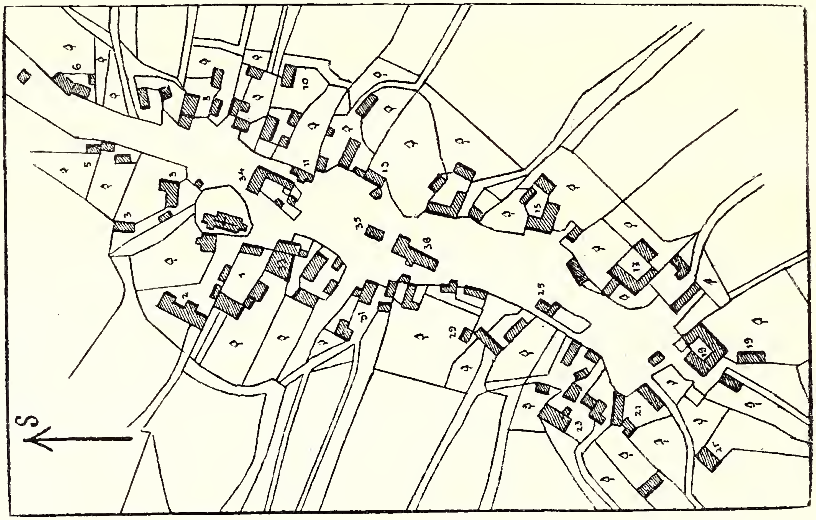
Kdy byla založena zdejší fara, neví se. První zmínka o ní děje se r. 1428 (tedy v rozbrojích husitských), kdy zde byl farářem kněz Petr. V stol. XVI. i zde, v odlehlé krajině, zavládlo vyznání pod obojí; soudíme to z toho, že r. 1552 zdejší farář Jan Swiechinus psal městu Bystřici, že učitel Jakub chce býti kazatelem slova Božího. Za války třicetileté byla osada bez faráře, až r. 1641

---

*) Počátkem XVII. stol. 21 domů, po válce třicetileté 17 osedlých, 3 pusté.

nastoupil Valentin Longinus, který přivedl zdejší faru k velikému rozkvětu; neboť od r. 1646 byly kostely Osovskobítišský a od r. 1652 i Křižanovský na krátký čas sem přikázány. I když oba tyto kostely se staly samostatnými, zůstal H. nepřetržitě obsazen.

Kostel, zasvěcený sv. Mikuláši, stojí na severní straně osady a byl, jak jest, vystavěn r. 1731, ale ne na místě jako dřívější, který stál více východně osady. Jest dobře stavěn a klenut. R. 1878 byl nejvíce péčí i nákladem bývalého zdejšího faráře Karla Bobrovského důkladně opraven, a sakristie nová vystavěna. Na věži jsou 3 zvony (ze starého kostela) z let 1493, 1504 a 1534.

Obraz 14. Půdorys Heřmanova.

Vnitř jsou tři oltáře (taktéž bývalým farářem upravené), z nichž hlavní jest sv. Mikuláše, a vedlejší sv. Jana Nepomuckého a sv. Barbory. Kostelní roucha v plném počtu daroval kostelu týž dobrodinec. Na kůře jsou malé varhany z doby novější.

Fara jest vystavěna r. 1799 tehdejším farářem, jest stavení jednopatrové, kteréž, jakož i zahradu a pole k ní restauroval farář Bobrovský svým nákladem. Jest zde stará pamětní kniha a matriky od r. 1662. Jako farářové zde působili: po nejstarším Petrovi r. 1428 nejdéle Jan Vejlupek 1706—1727, František

Kostelecký 1780—1814, Josef Stesser 1814—1854, František Trojan 1854—1875, Karel Bobrovský 1875—1897; nyní Jan Dvořák od roku 1897.

O zdejší škole, vlastně učiteli, děje se zmínka již r. 1552 (viz nahoře). Za to visitační zpráva z r. 1662 praví, že zde není ani školy, ani učitele. R. 1803 zřízena řádná škola, r. 1878 postavena nynější budova; r. 1879 rozšířena škola na dvojtřídní. Starý plat učitelův byl školní plat: z dětí menších 1 kr., větších 2 kr. týdně; koledy z H. 1 zl., z Milešína 40 gr., z Nové Vsi 44 gr. a z Vidonína 45 gr.; žita a ovsa: snopů z H. 18 + 18, v Radňovsi a z Nové Vsi po 10 + 10, z Milešína 8 + 8 a z Vidonína 13 + 0; chleba z H. 16 pecnů, z Radňovsi 9 a z Nové Vsi 10; dříví z velkostatku 12 sáhů; z kostela 1 zl. 12 kr. ročně. Jest zde pamětní kniha od r. 1832. Jako správcové školy zde působili: Jakub 1552, Ondřej Skalka 1700—1720, Josef Skalka 1720—1768, Ignát Skalka 1768—1801, Tadeáš Skalka 1801—1832 (tedy celá rodina 132 roků), Karel Stehno 1832—1873, Antonín Palát 1873—1877, Antonín Veselý 1877—1889, jenž založil učitelskou knihovnu, Arnošt Šeha od r. 1889.

Obec má jmění: (polí, luk a pastvin) dohromady 41½ jitra.

Trati: U lopaté, U borovin, Za klučaninama, Vrchy, Ve vertinách, U čihadel, V močidlech, V rybníčkách, Vrší, Panáčkovy kopce, Na Musilovém, „Strážnice“, V horce, Na piketě.

Přes sto let drží rodný dům rodina Sítařova.

Z křížů v okolí jsou dva staré kamenné, z r. 1777 a 1779.

Hluboké.

(31 domů,*) 225 obyv., gen. —ho, v —m.)

Jméno vsi jest asi odtud, že leží hluboko v lesích, neboť jinak jest na rovině vysočiny uprostřed lesa, jihovýchodně ve výši 520 m, poblíž říšské silnice do Brna. Domy jsou bez ladu a skladu sem tam roztroušeny, netvoří ani návsí ani ulice. Skoro všecky domy jsou stejné, o dvou světnicích (větší a menší) majíce stodoly uprostřed zahrad. Na jihu osady jest zámek, letní sídlo opatův Rajhradských. Na místě, kde stojí, byla

*) Počátkem XVII. stol. 17 domů, po válce třicetileté 9 osedlých, 8 pustých.

za pradávna klášterská ovčírna, která s počátku stol. XVIII. zvětšena byla ve dvůr poplužní, řádně vystavěný. Z tohoto dvora probošt Otmar Konrad r. 1770 zřídil zámeček, původně lovecký, pročež sem také z Domášova přeložil nadlesenství. V druhé polovici tohoto století byl zámeček dosti sešlý, až jej nynější opat a prelát Benedikt Korčian r. 1884 důkladně opravil a značně rozšířil na sídlo letní. Nyní stojí zámek s počátku parku, který se zvolna snižuje, až přechází v les nejprve kultivovaný, a konečně docela divoký.

Hluboké jest osada velmi stará, neboť od dob nepamětných náležela k statku Domášovskému, a ten již r. 1048 byl darován klášteru Rajhradskému, tehdy založenému. R. 1395, když potvrdil král Václav IV. veškera privilegia klášterní, uvádí se mezi zbožím jeho Hluboké. V urbáři klášterním probošta Diviše z r. 1405 čteme: „H. odvádělo z 15 lánův a 3 čtvrtek 3 kopy a 15 grošů činže pozemkové, 6 gr. méně 2 denárů peněz za sýr, 98 vajec a 10 slepic; desátku pak polovici panu opatovi a polovici knězi Domášovskému“. Toliko od r. 1469—1499 bylo H. i s ostatními statky zdejšími v zástavě města Brna, od kteréž doby zase nepřetržitě patří klášteru Rajhradskému.

R. 1776 probošt Otmar Konrad proti zámku postavil v parku kapli románskou, a zasvětil ji (r. 1779) sv. Anně, z jejíhož života byly vymalovány obrazy na stěnách kaple r. 1785. Na oltáři stojí soška sv. Anny velmi starožitná, o níž Dudík píše v dějinách kláštera Rajhradského, že ji probošt obdržel od poslední převořiše Dominikánského kláštera na Starém Brně s podotknutím, že pochází buď od zakladatelky toho kláštera Kateřiny z Deblína, aneb od samé králové Elišky, tedy aspoň s počátku XIV. stol. Kaple tato jest veřejná, a bývá zde na den sv. Anny slavena hlučná pout v zákoutí lesním, při níž za dob patrimoniálních každý příchozí svobodně býval hoštěn v zámku; jinak jsou zde služby Boží toliko za letního pobytu opatův.

Do školy chodívali z H. do Domášova. R. 1885 zřízena a vystavěna byla zde škola samostatná. Učiteli zde byli: Bohumil Plecháč, který školu opatřil hojnými učebnými pomůckami vlastní práce a zřídil školní knihovnu, Vincenc Broža, a nyní Vojtěch Janovský.

Obec má jmění (pole a lesy) dohromady $35^1/_2$ jitra. — Trati polní: Padělky, Kosové, Slín, Zelniska, Nad rybníčkem, Nade

včelkou, Dlouhé čtvrtky, Nade žlebem a Doubí; lesní: Michovec, Lází, Kouty, Bezkoutí, Čapková, Leska, Luterka, U 9 křížů.

Rodné domy přes 100 let mají rodiny: Jelínkova, Hemalova, Hotárkova, Dupalova a Růžičkova.

Ve zdejším okolí dolovalo se kdysi na stříbro, které se zde objevuje ještě v leštěnci olověném, ale v tak nepatrném množství, že dolování v brzku bylo zanecháno. — Samota: mlýn.

V obvodě obecním jest u říšské silnice pověstných „9 křížů". Jest to místo uprostřed hlubokého lesa, kde silnice náhle se zatáčí, a na vyvýšeném místě u samé silnice stojí 9 různě velikých křížů (prostřední se sochou). Postaveny jsou na památku, že r. 1540 přepaden zde byl svatební průvod z Bíteše jedoucí, při čemž 9 osob bylo zabito.*) Kříže tyto staví vždy klášter Rajhradský; posledně se to stalo r. 1887 po sedmé, předtím r. 1824. Když posledně „9 křížů" dne 18. září 1887 bylo opatem a prelátem Benediktem Korčianem svěceno, byl tam nával lidí mnoho tisíc, a velká řada processí z celého okolí až i z Brna.**)

Jáchymov.

(24 domů, 147 obyv., gen. —a, v —ě, Joachimsdorf.)

Jest nejmladší ves z celého okresu, založená Jáchymem rytířem Stettenhofenem, majitelem panství Budišovského r. 1802. Leží na rovině u říšské silnice k Meziříčí, ve výši 533 m. Domky („familie") jsou v řadě vedle sebe dosti blízko sebe stavěny. Když osada se zakládala, byl zde vysekán les, což podnes viděti lze v jednom domku, kdež uprostřed ční silný rovně zříznutý kmen borovice, jehož užívají za stůl.

---

*) Vypravuje se: Cestující obchodník jeda zdejšími lesy onemocněl a byl dcerkou jednoho zdejšího sedláka nalezen a doma u nich ošetřován. Když uzdraven odcházel, slíbil, že jednou přijede a vezme si svoji ošetřovatelku za ženu. Když skutečně za několik roků přijel a po ní se ptal, dověděl se, že právě má se selským jedním synkem v Bíteši oddavky. I vyčíhal svatební průvod a s myslivcem povraždil 7 osob, načež sám i s myslivcem svému životu učinil konec. („Krvavá svatba" v Čas. Č. Musea, roč. II., sv. 3.)

**) Tento výjev fotografoval na památku této slavnosti akademický malíř J. L. Šichan a popsal Jan Tiray.

Obec má jmění $3^1/_2$ jitra. — Trati se jmenují: Záhumenice, U jazírka, Polouděly. — Rodný dům od založení drží rodina Novotných.

Javůrek.

(71 domů,*) 469 obyv., gen. —a, lok. na —u.)

Jméno vsi dle velikého javoru, jenž kdysi stával uprostřed vsi — tak vypravují lidé. Dříve stával J. 1 km dále východně, tam kde jest podnes trať polní „Starý Javůrek“; až do dneška vyorávají se tam základy zdí. Osada tato leží skoro východně (479 m) na návrší, jež se na sever snižuje a tvoří velikou, pravidelnou ulici, která se úží na obou koncích; mimo to jest několik domků opodál vesnice „na Stráncích“. Domy stojí skoro všechny těsně vedle sebe, průčelím do ulice, a jsou grunty uprostřed, domky pak na obou koncích osady; zahrádek nemají. Na dvoře viděti vyvýšený chodník, obyčejně krytý, „náspě“. Skoro všecky domy mají na ulici modrou „podrovnávku“; stodoly jsou hned za domy v zahradě. Zachovalo se několik starobylých domů; ostatně nalézti lze pouze sem tam v komoře neb na půdě starou „truhlu“. Na návsi jest úhledná zvonice.

První zmínka o J. děje se r. 1399, kdy Jindřich z Meziříčí pojistil zde věno své manželce Bačce z Rájce. U rodiny Meziříčské zůstal celý J. po úplnou polovici ještě věku XV., až r. 1454 patřilo půl vsi Janu Staršímu z Bystřice. R. 1498 prodán opět celý J. Janu Lechvickému ze Zástřizel. V první polovici stol. XVI. byl J. zbožím zeměpanským, neboť r. 1537 prodal jej císař Ferdinand I. (i s hradem Kounicemi) Jiřímu Žabkovi z Limberka, po němž konečně r. 1575 i s pustým „Starým Javůrkem“ přešel na Znatu z Lomnice, jenž jej spojil s panstvím Veverským, jehož osudy od té doby sdílel.

Do roku 1877 chodily školní děti do Domášova. Toho roku vystavěna byla zde škola. Jako učitelé zde působili: Josef Lavický 1877—1880, Antonín Pleský 1880—1884 a Josef Kališ od r. 1884, jenž založil školní knihovnu.

---

*) Počátkem XVII. stol. 19 domů, po válce třicetileté 10 osedlých, 9 pustých.

Obec má jmění: polí 10 jiter, luk 2 jitra, lesa 15 jiter, pastvin 2 jitra; úhrnem 29 jiter. Má také pěknou nemocnici, kterou r. 1893 úplně zařídila ze selského gruntu.

Trati polní: Záhumenice, Padělky, Nad šmelcovnou, Kopaniny, Na rovinách, Březové čtvrtky, V kosovech, Brablenčisko, Na bahnech, Hony, Na zehradech, U stežky, Na širokých, Nad loukama, Štachétla, V líchách, Vlčák, Pod křížem, „Aueršpersko", Na Říčkách, V lazebnicích, Na dílech, Tálky, U luží, Ouvary, Křivé, Na Hušné hoře, Za uličkou, Stránecké, Pod Stráncama; luční: Na Vocasově, Pod bezednou, Žlíbky, Na Žlebě, V kolnici, U Rudníka; lesní: Kosová, „Ve stříbrnici", Jadoprón (Edelbrunnen), Na Smirově, Doubrava, Tesárna, Vrzalky, U boudky, Mělkram (Mühlgraben); pastvinné: Výhon. — Na 200 let drží rodné domy rodiny: Kubova, Juranova, Volánkova, Trnkova a Friedrichova.

V XVI. stol. dolovalo se zde na stříbro (posud trať „Stříbrnice"); taktéž ještě v našem století na rudu železnou „v Kosovech"; až $3^1/_2$ tisíce centů se vydobylo. — Blíže J. jest zaniklá dědina Hlinka; byla pustá již r. 1531, a trať polní tam slove podnes Hlinkou.

Samoty: Za „Starým Javůrkem" myslivna; pak hájovna a několik roztroušených chalup; mlýn Pipalův. Podnes pak stojí as 10 budov u Bítišky, které se zovou všeobecně „Šmelcovna", kdež tavili rudu železnou. Dnes však tyto budovy již se rozpadávají.

Jestřabí. (Jestřebí.)

(12 domů,*) 91 obyv., gen. —, lok. v —.)

Jméno vsi jest asi původu téhož, jako několik starých hradův a zřícenin v našich zemích jména Jestřabí nebo Jestřebí. Leží jihozápadně mezi lesy v kotlině na svahu pahorka ve výši 524 m. Domy jsou sem tam roztroušeny bez ladu a skladu, stodoly jsou hned při domích.

Dle této vsi jmenoval se za středověku rod zemanský.

V stol. XIV. patřily dva zdejší svobodné dvorce Vítoslavovi z Jestřebí, z nichž jeden prodal Předvoji z Meziříčí a druhý Oldřichovi z Kozlova. R. 1377 náležely oba k panství Meziříčskému.

---

*) Počátkem XVII. stol. 6 domů, po válce třicetileté 4 osedlé, 2 pusté.

Tenkráte (r. 1398) byl Ondřej z Jestřebí majitelem dvora v Jasenici. S počátku stol. XV. byl zde pánem Ondřej ze Zhoře; neboť jeden z těchto dvorců prodal r. 1409 Jindřichovi z Vysokého. R. 1415 Johánek z J. převedl věno své ženy Anny z dolního dvora na horní dvůr „Sychrov" a dolní dvůr prodal Markétě, vdově po Všeborovi z Janovic. R. 1436 náležely tyto dvory Pavlovi z Tasova a Janovi Vavákovi z Přibyslavic. Koncem toho stol. patřil jeden dvůr Václavovi Urbanovi z Březí. Ještě r. 1508 uvádí se Mikuláš z Jestřebí. R. 1611 prodali Jiří Pivec z Březí a Bart. Holub ze Zhoře pustý dvůr „Sychrovský" v J. za 400 zl. panu Jiřímu z Náchoda, jenž r. 1615 statek svůj prodal K. z Žerotína na Náměšti.

V Jestřabí jest ještě několik rodin nekatolických. Do r. 1891 patřilo k farnosti do Jinošova.

Z jmenovaných dvou svobodných dvorů, když J. připadlo k Náměšti, zůstal dvorem toliko jeden; druhý rozdělen byl na 4 díly a prodán tak, že majitelé jeho sluli „svobodníci", měli grunty své v deskách zemských a nerobotovali. Tito podnes zde jsou. Panský dvůr však pro svou odlehlost od Náměště a nevýnosnost r. 1890 zrušen, částečně prodán, částečně jím panské lesy zaokrouhleny. — Jestřabí jest známo po celém okolí svými zahradami a množstvím ovoce.

Trati: V doubí, U žlíbku, U kolů, Mezi lesama. — Rodné domy přes 100 let mají rodiny: Dvořákova, Holíkova a Svobodova. — Jmění obecního není.

Jindřichov.

(22 domů, 209 obyv., gen. —a, lok. v —ě, Heinrichsdorf.)

Jméno vsi pochází z dob založení osady, totiž z r. 1780; založil ji Karel Vilém hrabě Haugwitz na Náměšti. Leží na rovině uprostřed lesa jihozápadně (535 m). Domky („achtle") tvoří jedinou dlouhou ulici, jsou vesměs štíty do ní obráceny, a každý stojí v zahrádce. Stodoly jsou při domích.

Do r. 1890 chodily děti do školy Jasenické.

Když založena byla r. 1795 v Náměšti v zámku továrna na jemná sukna a kašmír, chodila tam skoro celá ves do továrny, k čemuž hrabě, až podnes znatelný chodník po polích, nejkratší cestou do Náměště, dal vydlážditi.

Trati: Na jaseně, Dýmačky, Na žlíbkách, Pode dvorcem, Na Ošmerce, Na Pucovských. — Rodné domy od založení drží rodiny Klusákova a Kociánova. — Jmění obecního není.

Samota: hájovna.

Katov.

(38 domů,*) 268 obyv., gen. —a, lok. v —ě.)

Ves leží severovýchodně na náhorní rovině (461 m). Půdorys osady tvoří podobu kříže; náves jest hranatá, ohraničena dvěma řadami domů, které stojí na náves průčelím a ne při sobě, a jen před některými jsou zahrádky. Na delším rameně toho kříže jsou usedlosti, na kratším domky. Stodoly jsou v zahradách; uprostřed jest zvonička.

Katov náležel za středověku i s Deblínem pánům z Deblína. Ve XIV. stol. asi od polovice patřil K. pánům z Lomnice, a r. 1396 se jmenuje po prvé výslovně. R. 1415 byli pány zde rytíř Hartlib z Věteřova, r. 1470 rod pánů z Boskovic, kteří celé panství Deblínské prodali toho roku královskému městu Brnu, jemuž až podnes náleží.

Katov býval přifařen do r. 1791 do Deblína.

Když založena byla r. 1788 škola ve Březí, patřil tam školou i Katov; od r. 1837 chodily děti do Svatoslavě. R. 1865 byla zde zřízena škola samostatná a r. 1886 přiškolením Křižinkova rozšířena na dvojtřídní. Jako správcové školy zde působili: František Škalka 1865—1883, a Josef Sicha od r. 1883, který založil i školní knihovnu.

Obec má jmění: polí 25 jiter, luk 5 jiter, pastvin 32 jitra, lesů 10 jiter; úhrnem 72 jitra, a obecní dům.

Trati polní: Pod vejvozem, Na širokých dílech, Na brdech, Na dílech, Na končinách, Na padělcích, Na čádliskách, Na křovských, Na Maňkovských; luční: Obce, Loučky, Hranečníky, Příčníky, Zátoky, Obícky, Na polech; lesní: Kopaniny, Kambova zmola.

Nejdéle rodný dům má rodina Urbánkova.

---

*) Počátkem XVII. stol. 9 domů, po válce třicetileté 5 osedlých, 4 pusté.

U nejstarších mužů viděti zde ještě kabáty z modrého sukna s dlouhými šosy a kovovými knoflíky, a beranice; u starých žen pestrobarevné sukně, „šarchy“. — Na polích zdejších nalezen byl r. 1890 pamětní peníz ražený r. 1683 na památku osvobození Vídně od Turků (na jedné straně papež Innocenc XI. a na druhé Vídeň s vojskem císařským a tureckým, nad nimiž se vznáší Bohorodička s děťátkem; kolem nápis latinský o Janu Soběském).*)

Koškov. (Košíkov.)

(39 domů,**) 250 obyv., gen. —a, lok. v —ě.)

Jméno vsi bylo za středověku „Košíkov“ dle osobního jména Košek. Leží skoro jižně na silnici do Rosic na rovině u rozsáhlého „lesa Koškovského“ ve výši 528 m. Jsou to vlastně dvě ulice: v kratší jsou selské usedlosti, „achtle“, v delší domky; u samé silnice jsou kostel a hospoda a v zadu k lesu panský dvůr. Domy jsou vesměs průčelím obráceny do ulice, a zachováno několik domků docela dřevěných.

Nejstarší zpráva o Koškově jest z r. 1318, kdy Mikuláš ze Zbraslavě daroval mezi jiným desátek z této vesnice klášteru Oslavanskému. Ves sama patřila po celé stol. XIV. pánům z Lomnice na Meziříčí. R. 1356 obvěnil na vsi K. Jan Starší z Meziříčí svou manželku Annu ze Šternberka a r. 1365 toto obvěnění jí zde značně zvýšil; r. 1387 přeložil týž Jan vdovský podíl manželky Stacha ze Studnice na ves Koškov. Ale ve stol. XV. náležela ves vládykům Janovickým; r. 1420 prodal ji Ctibor bratru svému Janovi. Po nich měnil K. rychle své majitele: r. 1480 pustil jej Vaněk z Pánova Janu z Račiny, a tento hned zase Jiřímu z Mukoděl. R. 1493 náležel již Tomáši z Rojetína a r. 1496 Janovi z Vranova. Ctibor z Vranova (dědic předešlého) prodal jej r. 1510 Zdeňkovi z Kralic, od něhož brzy potom přešel na Jana z Pernštejna, který jej (i s jinými ještě svými podíly) prodal r. 1526 tehdejšímu majiteli panství Náměstského (u něhož podnes jest) Václavovi z Lomnice.

---

*) Peníz odevzdán národopisnému odboru v Tišnově.

**) Počátkem XVII. stol. 17 domů, po válce třicetileté 7 osedlých, 10 pustých.

Zdejší kostelík sv. Bartoloměje jest (jedinou v okrese) filiálkou fary Velké Bíteše. Byla-li tu kdysi fara, podnes se neví. Již v XV. stol. patříval do Zbraslavě; neboť r. 1498 stěžoval si tamější farář Jan z Habrovan, že odtud nedostává desátku, načež zdejší desátek v peníze (9 kop grošů míšen. ročně) zaměněn. V XVI. stol. byl přifařen do Oslavan, od r. 1739—1764 do Jinošova, od r. 1764—1790 opět do Zbraslavě, a od té doby do Bíteše. Po celé stol. XVII. nebyl asi přifařen nikam; neboť r. 1688 byl úplně v ssutinách, a bohoslužby zde nikdo vůbec ani nepamatoval. — Jest to kostelík malý z velmi silného zdiva, stojí na hřbitově na malém kopečku, a jest silnou zdí obklopen; věž má v čele, nízkou, a v ní 3 zvony, nejstarší z r. 1510 s nápisem: „Ave Maria, gracia plena atd.“ R. 1772 byl důkladně opraven. Uvnitř jest oltářík r. 1888 zcela obnovený s obrazem sv. Bartoloměje, jejž namaloval a zdejšímu kostelu daroval František Fuňák, kaplan Bítešský r. 1824, a na kůru malý positiv. Ve dlažbě kostelní zadělány jsou dva náhrobní kameny, velmi staré, představující kříž, ale bez nápisův.*) Nyní konají se zde služby Boží: vždy na druhý Boží hod, o pouti, o posvěcení chrámu, o křížových dnech, o dušičkách a při pohřbích z obce Koškova.

Obec má jmění (polí a pastvin) dohromady 20 jiter.

Trati: Přední a zadní Klečany, Rasovky, Zástavy, Malé, Dlouhé, Malé zadky. — Nejdéle rodné domy drží rodiny (přes 100 let): Kociánova, Večeřova, Kozova, Rybníčkova, Klusákova, Brymova.

V Koškově bylo od starodávna filiální mýto Bítešské. R. 1635 ves císařskými vypleněna.

Samota: myslivna (katastr. obec Jindřichov, polit. Březka).

Krokočín.

(29 domů,**) 276 obyv., gen. —a, lok. v — ě.)

Ves skoro jižně v údolí ve výši 450 m při dosti velkém močále. Osada tvoří širokou náves, na niž stojí domy těsně

---

*) Dle ústního podání odpočívají zde „Klečanské panny“ — jeptišky z Oslavan, které bydlívaly „na dvorci uprostřed Klečan“, t. j. na svém majetku.

**) Počátkem XVII. stol. 25 domů, po válce třicetileté 14 osedlých, 11 pustých.

u sebe, a před každým jest zahrádka. Opodál na malém návrší velký selský statek „Horky“.

Již r. 1350 jest o tomto statku řeč; neboť prodal jej Jakub z Krokočína Kunclínovi z Bítišky, a tento jej pustil Raškovi r. 1359. Již r. 1437 byl K. u Náměště, ale byl až do r. 1492 zastaven klášteru Žďárskému.

Roku 1894 zřížena zde samostatná škola (odloučením od Jinošova), působí zde Václav Černý.

Obec má jmění: polí 6 jiter, lesů 12 jiter, pastvin 40 jiter; úhrnem 58 jiter a 1 rybník.

Trati: Záhumenice, Skalky, Čtvrtky, Široké, Dlouhé, Nad zahrádky, Příčky, Chrástky, Zadní hony, Padělky, Štůčky, Štoky, Klíny, Dolinky, Díly, V zákopech, Lišky, Jivinský, Okrouhlíky, Hnívky, Křiby, Kopaniny, Za strání.

Rodné domy přes 100 let mají rodiny: Mrhačova a Nekudova.

O samotě jsou zde cihelna a hájovna.

Křenářov.

(45 domů,*) 287 obyv., gen. —a, lok. v —ě.)

Jméno vsi bylo dříve Křimářov, Skřinářov i Křenářov; toto se ze všech zachovalo podnes. Leží severozápadně na svahu horském na půdě nerovné ve výši 545 m. Tvar návsi a vůbec celé osady jest velmi nepravidelný; neboť domy jsou bez ladu a skladu na velmi malé ploše hustě nastavěny, že jest všude plno koutův a uliček. V jižní části vsi jest zvonice. Domy jsou skoro vesměs staré a velmi neúhledné. Při některých statcích jsou ovocné sady (neboť osada, ač leží vysoko, jest před severem chráněna.

Osada patřila již s počátku stol. XIV. k panství Osovskému a osudy sdílela s ním. V tomto a XV. stol. byl zde svobodný zemanský dvorec, dle něhož slula i vládycká rodina.

Obec utvořila se vyloučením z Osovské Bítišky r. 1881. Má jmění (polí a pastvin) dohromady $16^1/_2$ jitra a 2 domky.

*) Počátkem XVII. stol. 14 domů, po válce třicetileté 10 osedlých, 4 pusté.

Trati: Ve Volší, Brodek, Díly, Na vírkách, Na milíři, Bělákovský rybník, Lesík, U rybníka, Holinka (rybník), U zadního lesa, U Komínkova rybníčka, Nad Baštářovýma, V motouzkách. — Přes 100 let drží rodný dům rodina Baštářova.

Ze zaniklé vsi „Rohů“ (viz Ondrušky) vznikla na místě nynější myslivny ves „Nové Rohy“, které se valně nedařilo; neboť r. 1750 koupila vrchnost posledních 6 čtvrtlánův a utvořila zde dvorec poplužní, který s počátku tohoto století pustila, pozemky zalesnila a zřídila zde myslivnu, podnes „Rohy“ zvanou. Jsou zde též 2 hájovny.

Křižinkov.

(60 domů,*) 374 obyv., gen. —a, lok. v—ě.)

Ves severovýchodně na náhorní rovině stranou silnice k Tišnovu ve výši 480 m. Náves má podobu nepravidelnou, a z ní vychází několik ulic; na návsi jsou sousedé, v ulicích domkáři; domy stojí dosti při sobě, dílem průčelím, dílem štítem na ulici, a před některými jsou ode dávna zahrádky. Stodoly jsou v zahradách. V osadě jsou dvě kapličky. Tam, kde nyní jest č. 14., vykopávají se podnes ze země kusy pevných kamenných zdí; vypravuje se, že tu byla tvrz Křižinkovská, dokola obehnaná rybníky.

Křižinkov dal v XIV. stol. jméno rytířům z K., kteří statků svých neměli zde, nýbrž něco jižněji. R. 1309 patřil bratřím Vojslavovi a Martinovi z Křižinkova, „de Crysanelis“. Koncem stol. XIV. patřil klášteru Žďárskému, který jej (i s rychtou a dvorem) zastavil r. 1416 Jimramovi (snad z Pernštejna), neboť r. 1437 patřil jistě pánům z Pernštejna. R. 1504 koupil klášter Žďárský od Václava Hadburka z Bobešovic K. zpět a podržel jej až po válku třicetiletou; po ní patřil k panství Novoměstskému a od r. 1663 farnímu kostelu ve Víškově. R. 1687 koupil jej rytíř Martin Proskovec z Freienfelsa, načež dědicové jeho jej r. 1722 prodali k panství Náměstskému, hrabatům z Werdenberka. Matka jednoho z nich

*) Počátkem XVII. stol. 9 domů, po válce třicetileté 6 osedlých, 3 pusté.

prodala jej r. 1738 hraběti Bohumírovi z Walldorfa, jehož dědicové jej konečně r. 1746 prodali královskému městu Brnu, načež byl přivtělen ku statku Deblínu, k němuž patří do dneška.

V stol. XVII. přifařen byl do Bobrové a měl svůj vlastní hřbitov na nynějším poli, „Výpustek“ zvaném.

Dříve byla osada přiškolena do Křoví (do r. 1886).

Do roku 1784 byl zde panský dvůr; toho roku byl rozprodán, a 16 „familií“ z něho utvořeno.

Obec má jmění: polí 7 jiter, luk 1 jitro, pastvin 3 jitra; úhrnem 11 jiter, 3 rybníky a obecní domek.

Trati: Na širokých, Na hysbarkách, Nad žlebem, Padělky, Na chrasti, Na křivých, Horní trať, Úzká trať, U Katova, Na rybníce, Na Radostíně, V zátokách. — Nejdéle drží rodný dům rodina Knoflíčkova (přes 100 let). K. má staré obecní pečetidlo s nápisem Mikuláš Knapp a se znakem lva.

Křoví.

(72 domů,*) 584 obyv., gen. —, lok. ve —.)

Jméno vsi pochází bezpochyby od množství křů, kteréž zde před věky bývaly.**) Leží severovýchodně v dolíku blíže stoku Bítišky a potoka Křovského ve výši 482 m. Osadou teče nepatrný potůček, který nevysychá ani za největšího vedra. Osada tvoří velkou náves okrouhlou, kdež stojí v prostřed kostel, starými lipami otočený, fara a škola; z návsi vycházejí dvě hlavní ulice, větší na sever (v ní jsou skoro samé grunty), kdež se zase dělí na dvě uličky, a menší na západ (kdež jsou domky). Domy jsou dosti blízko u sebe a štítem do ulic, před některými jsou ode dávna zahrádky; stodoly stojí vesměs v zahradách. Pod čís. 6. a 28. jsou rozsáhlé sklepy a chodby, o nichž vypravuje si lid zdejší, že zde bývala tvrz, pivovar a pod.

Z pamětí dějepisných víme o Křoví: r. 1371 prodali je bratří Jan Starší i Mladší z Meziříčí Vojslavovi z Křižinkova, který na něm své manželce Anně věno zapsal, ale brzy potom r. 1378

---

*) Počátkem XVII. stol. 30 domů, po válce třicetileté 22 osedlé, 8 pustých.

**) V XIV. stol. slulo Dietrichsdorf; mělo bezpochyby německé osadníky z Bíteše.

je prodal rychtáři Bítešskému Ondřeji, od něhož je koupil r. 1381 Hynek z Lipého. R. 1437 byl majitelem jeho Křišťan z Kuříma, a r. 1492 Vilém z Pernštejna, který je popustil bratřím Beneši a Dobšovi z Boskovic. R. 1533 přišlo prodejem od Dobše Černohorského z Boskovic zase zpět v majetek pánů z Pernštejna, z nichž Jaroslav prodal je r. 1550 paní Alžbětě z Lipoltovic. R. 1618 patřilo k Jinošovu a s ním Jiřímu z Náchoda, od něhož prodáno Karlu Staršímu ze Žerotína a přivtěleno k Náměšti, kamž dodnes patří.

Od dávných dob býval zde kostel, zasvěcený sv. Petru a Pavlu, ale o faře samostatné nedochovalo se zpráv. Již po válkách husitských byl zdejší kostel filiálkou kostela ve Velké Bíteši; konávaly se však zde služby Boží až pátou neděli, a toliko někteří horliví farářové Bítešští dojížděli sem vždy třetí neděli; r. 1673 ustanovila však kommisse konsistorní (na stížnost Křovských), aby se zde služby Boží konaly vždy čtvrtou neděli, což potrvalo až do r. 1785, kdy náboženským fondem samostatná duchovní správa zřízena.

Starý kostelík byl malý, a kolem něho hřbitov (jenž nyní na návrší, za osadou jest zřízen); r. 1807—8 byl zbořen a nový i s věží, jak nyní stojí, vystavěn. R. 1876 byl uvnitř vymalován. Ze starého kostela zbyl pouze starý zvon (celkem jsou 3) z r. 1479, litý mistrem Jiřím v Brně. Měl hlavní oltář s obrazem sv. Petra a Pavla (maloval Tom. Mařík z Vídně r. 1848)*) a poboční sv. Jáchyma a Anny, jakož i nové varhánky. Snahou nynějšího faráře postaven r. 1897 nový hlavní oltář (od Josefa Svobody z V. Bíteše) a ozdoben sochami sv. Petra a Pavla. Kostel jest potřebnými paramenty (hlavně péčí faráře Antonína Smekala) opatřen.

Fara vystavěna byla r. 1785. Jako farář zde déle působil Josef Linhart r. 1808—1830; nyní farář František Táborský od r. 1886.

Hned od založení fary stávala škola na svém nynějším místě, byla r. 1840 nově vystavěna a r. 1892 důkladně rozšířena a přestavěna; dříve bylo učeno v domě č. 33. R. 1894 stala se dvojtřídnou, a r. 1896 zřízen zde zimní kurs hospodářský. Staré příjmy učitelovy byly: z fondu náboženského 148 zl. 10 kr.,

*) Před tím byl zde obraz malovaný Janem Gionimem z V. Bíteše.

školního platu z I. třídy 1 kr. a z II. třídy 2 kr. stř., koledy z Křoví 2 zl. 30 kr. a z Křižinkova 2 zl. 55 kr., polovic vajec při popisu duší, dříví 8 sáhů z velkostatku a 4 sáhy z Křoví a služby varhanické (1 zl. 30 kr, a $^1/_3$ štoly). Jako učitelové zde působili: Eremiáš —1814, Brain 1814—1834, Dvořák 1834—1852, Pleský 1852—1874, Vojtěch Janovský od r. 1874—1894, který založil i školní knihovnu, Vincenc Broža, naduěitel od r. 1894.

R. 1897 zřízena zde Raiffeisenova záložna.

Obec má jmění: polí $9^2/_3$ jitra, zahrad 1 jitro, luk 5 jiter, pastvin 95 jiter, lesů 65 jiter; úhrnem $175^2/_3$ jitra.

Lesů užívá toliko 44 gruntovníků, začež dávají obci náhradu.

Trati: Sady, Záhumenice, Na vrškách, Deblínský, Nad Ryglem, Pod padělky, Díly, Nad horou, K Radostínu, Ke Křižinkovu. — Nejdéle rodné domy drží (přes 100 let) rodiny: Strachova, Bartoškova, Ráčkovy, Pololáníkova, Jaškova.

R. 1850—1860 dolovalo se hned u vesnice na rudu železnou a tuhu. Z křížů zdejších jest jeden starý u kostela z r. 1808. V okolí jsou samoty: mlýn zvaný „Rygl“ a mlýn K ř o v s k ý. Tento slul r. 1673 „Markův“ a byl v držení rychtáře ve Křoví. Výše nad ním stával již od století XIV. „Kamenný mlýn“, později „pustý“ jmenovaný, nyní zcela zaniklý.

Lhotka.

(12 domů,*) 67 obyv., gen. —y, lok. ve —ce.)

Jméno vsi jest staré, ale bez přívlastku. Ves leží skoro západně na výšině 529 m. Domy jsou sem tam roztroušeny.

R. 1350 prodala Markéta z Blažkova paní Alžbětě, manželce Hroznaty z Březí, ve vsi L. 2 lány, mlýn a lesy. V druhé polovici XIV. stol. patřila Lhotka pánům z Lomnice na Meziříčí, z nichž Jaroslav daroval ji r. 1390 nově vystavěnému kostelu sv. Petra a Pavla v Tasově. R. 1399 pustil Beneš z Libuně všechen svůj majetek v L. Hynkovi z Valdštejna, a r. 1411 Petr ze Sovince svých 8 lánů Fabiánovi z Meziříčí a synu jeho Janovi. Tento Jan a farář Tasovský Sigmund darovali těchto 8 lánů Janovi, řečenému Morava, a ženě jeho Alžbětě, kteří jich opět r. 1492

*) Počátkem XVII. stol. 7 domů, po třicetileté válce 5 osedlých, 2 pusté.

postoupili rodu Meziříčskému. Markéta z Jasenice prodala konečně L. panu Václavovi z Lomnice na Náměšti, ku kterémuž panství patří od r. 1526.

Obec má jmění (polí, pastvin a lesů) dohromady 37½ jitra. Trati: Na otavnících, Nad chebzí, Na podsedku, Padělek, Na křižíku, V dílích, Za kopcem, Ouvary, Horky, Za Bačatkou, U červené hlíny, Na hrošovech. — Nejdéle (přes 100 let) mají rodné důmy rodiny: Lysých a Rousova.

Ludvíkov.

(15 domů, 78 obyv., gen. —a, lok. v —ě, Ludwigsdorf.)

Ves byla založena zároveň s Jindřichovem r. 1780 Karlem Vilémem hrabětem Haugwitzem. Leží u lesa na rovině jihozápadně, na silnici k Rosicům ve výši 530 m. Tvoří jedinou ulici po obou stranách silnice, domky jsou některé průčelím, některé štítem na ulici obráceny, z nich některé stojí v zahradách, a se silnice vede k nim krytý přístup, „náspa“.

Obec má jmění (polí a pastvin) dohromady 7 jiter. — Trati: Tálky, Záhumenice, Za hospodou, Za Nekudovýma, Na hraničkách, Příčky. — Jména původních familiantů zachovala se: Kabele a Soukup na rodných domech.

O samotě hájovna.

Milešín.

(33 domů,*) 245 obyv., gen. —a, lok. v —ě.)

Ves leží v dolíku, skoro severně ve výši 535 m. Tvoří širokou náves a má domy roztroušené, jednak štíty, jednak průčelím na náves. Některé jsou posud ze dřeva.

V polovici XIV. stol. patřil M. k panství Meziříčskému. Kolem r. 1420 obdržel M. i s dědičnou rychtou (která se ještě připomíná r. 1617) od Dobše z Meziříčí Viktorin ze Schönwalda a po něm dědici jeho. V druhé polovici století XV. patřil

*) Počátkem XVII. stol. 8 domů, po válce třicetileté všecky osedlé.

Jiřímu a Hartlibovi Vojnům z Litavy, po jejichž smrti dostal se M. darem od krále Matyáše r. 1482 Mrakšovi z Noskova. R. 1498 však náležel rodině Lechvických ze Zástřizel, kteří skoupivše všecky zdejší svobodné dvory prodali M. r. 1512 Vilému z Pernštejna. Od r. 1617 patří k panství Osovskému. V XV. stol. jmenoval se dle Milešína rod zemanský.

Obec vznikla vyloučením z Heřmanova r. 1878.

Má jmění (polí a pastvin) 35 jiter.

Trati: Za horou, K Nové Vsi, K Heřmanovu, Chocholouš. — Přes 100 let mají rodné domy rodiny: Katolických, Pařilova, Mazánkova, Kopečných.

Nebštych. (Novosady.)

(30 domů,*) 195 obyv., gen. —a, lok. v —u.)

Jméno vsi poslovanštěné staré jméno „Neustift“, čili jak je Městská kniha ve Vel. Bíteši r. 1414 píše „Newstyfft“; po česku tedy Novosady. Leží západně při silnici říšské do Meziříčí na bocích malého údolíčka (od silnice na severovýchod) ve výši 515 m. Domy selské jsou po bocích toho údolí v řadě vedle sebe, domky pak jsou až v údolí samém, a uprostřed jest zvonička. Jsou průčelím na ulici obráceny, a stodoly vesměs v zahradách.

Osada německými osadníky z Vel. Bíteše založená patřila v polovici XIV. stol. pánům z Meziříčí; neboť r. 1356 obvěnil zde Jan Starší z M. manželku svou Annu ze Šternberka. Ještě r. 1398 patřila k Meziříčí. Ale již r. 1409 prodal N. pan Lacek z Kravař Sezemovi z Tasova, a r. 1437 byli majiteli jeho Jan z Lipoltic a manželka jeho Barbora z Tasova. R. 1445 získal jej Sigmund z Chlévska a r. 1481 daroval purkmistru Meziříčskému Janu z Chlévska na prospěch tamního špitálu Všech Svatých, u něhož zůstal po celé stol. XVI. Kterak ho špitál pozbyl, nevíme, ale r. 1637 prodala jej hraběnka Anna Marie Kieslinová z Gottschee (zdědila jej od pánů z Dubé) Janu hraběti z Werdenberka na Náměšti, jenž jej i s Krevlicemi vtělil do panství Náměstského.

Dvůr Krevlice byl dříve přifařen do Osovské Bítišky.

---

*) Počátkem XVII. stol. 12 domů, po válce třicetileté 8 osedlých, 4 pusté.

Obec má jmění (polí, luk, pastvin a lesů) dohromady $89^{1}/_{2}$ jitra. — Trati: U jazírka, Za křížem, Za dobrým, U Nezdařila, Tálky, U Březky, V žlebech.

Nejdéle drží rodné domy (přes 100 let) rodiny: Burianovy, Petrova, Šilhánova, Jochova, Březinova, Smržova.

U vsi Nebštycha jsou kamenná Boží muka z r. 1822.

O samotě „dvůr Krevlice" (polit. obec Březky), o němž jsou zachovány dějepisné údaje. Na dvoře u vsi stejného jména, nyní zaniklé, seděl vládycký rod. R. 1387 uvádí se Mikeš z Krevlic, r. 1435 Bartoš z K. a r. 1448 Mikuláš z K. Však potom buď vymřel rod, anebo dvůr prodán, poněvadž r. 1495 byla majitelkou jeho známá měštka v Bíteši Dorota Hladká. R. 1508 byli zde opět zemanové Martin a Mikuláš. R. 1552 zastavila dvůr Kateřina z K. měšťanu Bítešskému Křížovi, a zdá se, že zůstal majetkem rodin Bítešských až do r. 1637, kdy s Nebštychem připadl k Náměšti; neboť r. 1602 měli na K. sirotci Nejezchlebovi z Bíteše matčin podíl. O mlýně „pod Krevlici" řečeném děje se již zmínka r. 1680. Jest tu také hájovna.

Nihov.

(37 domů,*) 291 obyv., gen. —a, lok. v —ě.)

Jméno vsi bylo dříve Michov či Mnichov, což jest asi překladem německého Pfaffendorf; ukazuje na to, že osada vznikla teprve kolonisací německou. Leží na výšině ve výši 470 m skoro severně. Tvoří okrouhlou náves, z níž vybíhá ulice; uprostřed jest nově vystavěná kaple sv. Václava.

Ve XIV. stol. patřil Nihov k panství Osovskému, a r. 1365 prodal jej Jindřich z Osového Janu Staršímu z Meziříčí; potom přešel od Lacka z Kravař na druhou linii pánů z Lomnice. Od r. 1537 patří k panství Náměstskému, ačkoliv ještě r. 1570 uvádí se páni z Nihova.

Od založení školy ve Březí chodili Nihovští tam. R. 1822 zřízena byla zde privátní škola v najatém bytě, a teprve r. 1833 vystavěla obec proto domek; r. 1857 byla škola zdejší zřízena jako samostatná, a r. 1876 vystavěna nynější budova. Starý plat

---

*) Počátkem XVII. stol. 12 domů, po válce třicetileté 10 osedlých, 2 pusté.

učitelský byl: ze studijního fondu 20 zl., od obce 20 zl., školní plat úhrnem 41 zl., z každého dítěte rolníkova $1/4$ měř. žita, 6 sáhů dříví. Jako učitelé zde působili: Josef Vokůrka (první), Antonín Chleborád 1857—1886 a Jan Vetiška od r. 1886, který založil i školní knihovnu.

Obec má jmění: polí $3 1/3$ jitra, luk $1 1/3$ jitra, pastvin $31 2/3$ jitra, lesů $15 2/3$ jitra, rybníků 3 jitra; úhrnem 55 jiter.

Trati: Pod dědinou, Na višňovcích, U hranic, V bařinách, V hliněncích. — Nejdéle rodné domy drží rodiny Jaškova a Knoflíčkova. — Samoty: Mlýn „Porupkův“ a mlýn „na Haldě“.

Nová Ves.

(30 domů,*) 268 obyv., gen. —si, lok. v —si.)

Dříve nazývala se Novou Vsí „Rysovskou“ dle zaniklého hradu Rysova, také „Radkovskou“ dle blízkého Radkova. Leží skoro severně v dolíku u rybníka ve výši 548 m. Tvoří širokou náves s domy roztroušenými, dílem štíty, dílem průčelím na náves; několik jest dřevěných.

R. 1398 náležela pánům z Pernštejna, jsouc částí statku Mitrova. V XV. stol. byl zde zemanský dvůr.

Obec vznikla r. 1882 vyloučením z Heřmanova. Má jmění (polí, luk a lesa) $35 1/2$ jitra.

Trati: Hlína, Pod křibem, Za kovárnou, Prostředky, Hélka, U čihadel, U Lamberka, Šířavy, Výpustek, Žleb. — Nejdéle (přes 100 let) rodné domy mají rodiny: Jurných, Krátkých, Polákova, Lolova.

Směrem k Meziboří stával hrad „Rysov“, dle něhož tato ves slula kdysi Rysovskou. Před 50 lety bylo tam ještě viděti hojně zdiva a zbytky sklepův.

---

*) Počátkem XVII. stol. 8 domů, po válce třicetileté 7 osedlých, 1 pustý.

Ondrušky.

(14 domů,*) 76 obyv., gen. —ek, lok. na —ách.)

Ves skoro severně na vysoké rovině ve výši 550 m. Tvoří širokou, nepravidelnou náves, domy všecky mají před sebou zahrádky; uprostřed jest zvonice.

Osada vystavěna byla teprve mezi r. 1560—1590 na svém místě, osadníci bydleli ve vsi, která slula „Rohy“ a byla dále na sever uprostřed lesů, tam kde nyní stojí myslivna Rohy. Ves pustili pánům Osovským, kteří jim na nynějším místě vystavěli Nové Rohy, od konce XVII. stol. Ondrušky zvané, a také jim zde vykázali nové pozemky. Z dob třicetileté války známe 3 zdejší gruntovníky: Václava Potřebu (vyhořel mu grunt), Jana Klusáka a Jana Čáhla, jinak Koláčného.

Přifařena byla osada do r. 1788 do Osovské Bítišky.

Obec má jmění (polí a pastvin) dohromady $9^1/_2$ jitra. — Trati: Na nívkách, V koutech, V prodajích. — Nejdéle (přes 100 let) drží rodný dům rodina Šubertova.

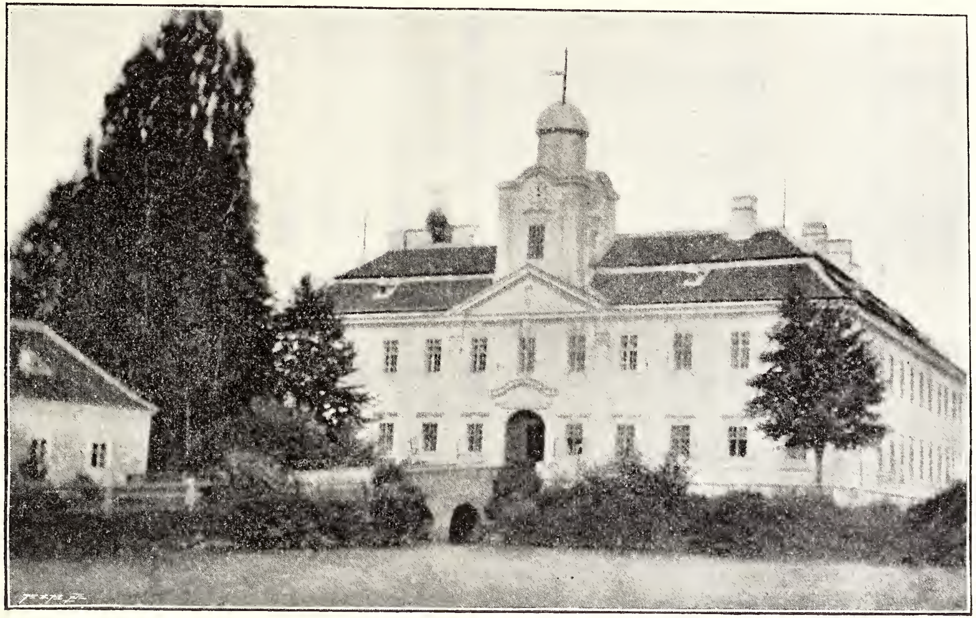
Osové.

(12 domů,**) 80 obyv., gen. —ho, lok. na —ém.)

Ves a zámek Osové jest středem jediného panství, které leží celé v okrese. Tvoří o sobě katastrální obec, k níž náleží zámek, dvůr, hospodářská stavení, hospoda a sýpka. Leží skoro severně na rovině ve výši 513 m na silnici z Osovské Bítišky do Tišnova. Jméno zámku, nyní s oblibou přetvořované na „Osová“, bylo ve středověku vždy „Osové“, podobně jako Vlkové, Hluboké atd. Již r. 1348 byl na místě nynějšího zámku hrad Osové, který kolem r. 1540 byl pustým, obklopen jsa močály a rybníky. Nynější zámek pochází s konce věku XVII. V „Pamětech“ Klossa Bítešského zaznamenáno: „Dne 23. máje 1638, to jest v neděli Svatodušní, když kázání bylo, zámek Osoví shořel a všecken padl; znamenité hospodářství pohořelo, a za mnoho set škody se

*) Počátkem XVII. stol. 6 domů, po válce třicetileté všecky osedlé.

**) Počátkem XVII. stol. 6 domů, po válce třicetileté všecky osedlé.

Obraz 15. Zámek Osové.

stalo.“ Tvoří velký podlouhý čtverhran, průčelím jest obrácen na jihovýchod, a jest k němu přístup se silnice po náspu, který u samého zámku přechází v klenutý most. Na půl straně jižní a skoro celé východní jest rybník „Okolník“, který dosahuje až k zámku; na straně severozápadní jest (z r. 1835) park. Poloha zámku stává se rybníkem tím romantická. Zámek opatřen jest věží s hodinami; do r. 1869 byla věž mnohem vyšší a štíhlejší. Uvnitř spatřiti lze nádherné komnaty; mezi nimi ukazuje se „kaplová komnata“, která byla zřízena z bývalé kaple. Jako zvláštnost lze uvésti, že ve všech komnatách jsou úplně stejná kamna s počátku tohoto století. Sklepy jsou vystavěny velmi uměle (až do 15 cm nad niveau vody v „Okolníku“). Panská sýpka stojí jz. na vysokém návrší 540 m. Od zámku až do Osovské Bítišky jde silnice vysokými lipami posázená.

Dle hradu Osového nazýval se v stol. XIV.—XVII. rod pánů Osovských, který ponenáhlu celý nynější velkostatek utvořil a pak předal jiným rodům šlechtickým. V dějinách jeho lze rozeznávati dvě hlavní období, pokud totiž patřilo panství pánům, kteří nějakým způsobem přibírali predikát z Osového (až do r. 1594), a pokud patřilo rodům panským bez tohoto jména.

V první polovici stol. XIV., kdy obsahovalo panství: Osové, Bítišku, Vlkové, Březí, Milešín, Křenářov, Novou Ves (u Heřmanova), „Staré hamry“ a některé nyní neznámé osady, byl pánem jeho Jindřich z Osového r. 1340—1350. Dědicové jeho Jindřich z Osového a z Ronova a Jan z Bechyně postoupili větší části panství Hynkovi z Osového a menší část prodali Janu Staršímu z Meziříčí. Hynek z O. prodal brzy potom svůj majetek pánům z Ronova, z nichž Čeněk r. 1372 Osové prodal markraběti Janovi, který je i s Bítiškou (a Přeckovem) dal v léno Janovi St. z Meziříčí, který byl majitelem panství až do r. 1415. Téhož roku přešlo panství (tehdáž patřily sem i Kadolec a Ořechov) s Lacka z Kravař svatbou na pana Zbyňka Doubravku z Doubravice, jehož dědicové Zdeněk a Zbyněk psali se z Osového (od r. 1437). V polovici stol. XV. byl majitelem Smil na Osovém, po němž r. 1481 děti jeho držely panství nedílně. Ale ku konci stol. toliko připomínají se dva synové jeho Hynek a Sigmund a s konce století jen Hynek z O. Po smrti jeho dědili panství synové jeho Smil a Jan Osovští z Doubravice, každý polovici. Roku 1530 zkoupil Jan z Pernštejna obě polovice a zapsal statek do desk zemských Janu

Polcarovi z Paračova, jehož synové Pavel a Erasmus se o Osové rozdělili zase. Kolem roku 1555 náleželo O. Markvartovi Rájeckému na Mírově a manželce Bohunce Bítovské z Lichtenburka, po nichž je zdědili děti Jan a Alžběta Ráječtí na Mírově. R. 1590 prodali tito O. i s celým panstvím za 15.000 zl. mor. panu Smilovi Osovskému z Doubravice, který je značně zvětšil (o bývalou ves Rohy) a byl posledním pánem „Osovským" na Osovém. R. 1594 prodal celé panství paní Aleně Meziříčské z Lomnice, jejíž dědicové je r. 1612 prodali za 22.000 zl. Janu Jiřímu Humpoleckému z Rybenska, nejvyššímu moravskému zemskému místopísaři. Tento zveličil O. r. 1617 o statek Rojetín (za 14.000 zl. od Kateřiny z Čížova), tak že obsahovalo: O., Bítišku, Borovník, Milešín, Vidonín, Březí, Křenářov, Ondrušky, Rozseč, Vlkové, Novou Ves, pusté hrady Víckov a Rysov. Pohromami války třicetileté zasaženo panství značně; píšíť „Purkrechtní knihy panství Osovského" o množství gruntů „pohořelých" a „pustých". Po vnukovi jeho Petru Pavlu rozdělily se dcery jeho r. 1662 o panství tak, že Majdalena dostala Rojetín a Marie Osové; ale za nedlouho Marie koupila Rojetín, načež r. 1693 odevzdala oba statky svému čtvrtému manželu Janu Vítovi svob. pánu Schwanefeldovi, c. k. dvornímu válečnému radovi a brněnskému hejtmanovi. R. 1708 prodáno bylo panství za 75.000 zl. r. Kateřině svob. paní z Walldorfa, jejíž vnuk Ignác hrabě Walldorf odkázal je rodině hrabat Chorinských r. 1796. František Kajetán hrabě Chorinský prodal pak r. 1797 celé panství hraběcí rodině Haugwitzů, v jejichž majetku zůstává posud jako panství allodní.

Majitelem nynějším jest Jindřich hrabě Haugwitz, c. k. komoří, dědičný člen panské sněmovny atd. Panství, jehož titul dnes jest: Osovská Bítiška a Rojetín, má výměru: polí 372·93 ha, luk 89·17 ha, pastvin 173·90 ha, lesů 862·16 ha, neobdělaných 21·56 ha; úhrnem 1519·72 ha.

Polní hospodářství, t. j. čtyři dvory (Osové 230·01 ha, Třídvory 83·44 ha, Rojetín 73·07 ha,*) Milešín 44·31 ha) a svobodných parcell 112·22 ha, jest celé pronajato.

Lesní hospodářství jest ve vlastní režii a tvoří dva revíry: Rohy 673·98 ha a Víckov 188·18 ha (bývalý hrad). Správu velkostatku má hraběcí důchodní bytem na Osovém.

---

*) Rojetín a Víckov leží severovýchodně v okrese Tišnovském.

Zámek byl v tomto století obydlen panstvem v letech 1830tých, kdy mladý Karel hrabě Haugwitz, a v letech 1870tých, kdy příbuzný hraběcí rodiny c. k. rytmistr hrabě Chamarée zde sídlili. R. 1866 byl zde zřízen lazaret onemocnělým cholerou z celého okolí, a r. 1867 ubytována zde nově založená hospodářská škola s ředitelem Všetečkou, která r. 1868 do Meziříčí byla přeložena. Nyní sídlí na zámku mladý hrabě Karel Haugwitz.

V stol. XIV. dolovalo se zde, jak svědčí jméno „Staré hamry“, v polovici stol. XVI. pěstován zde v rozsáhlé míře chmel, a počátkem stol. XIX. byla zde továrna na kůže.

Otmarov.

(25 domů, 158 obyv., gen. —a, lok. v —ě.)

Jméno vsi dle zakladatele, probošta Otmara Konrada Rajhradského, který r. 1786 zdejší klášterní dvůr poplužní zrušil a „na familie“ rozdělil. Leží skoro východně na říšské silnici k Brnu na výšině rovinaté ve výši 525 m. Osada tvoří dvě ulice, kolmo na sobě postavené, nemá návsi, a toliko před bývalým dvorem jest trochu větší prostranství. Panský dvůr v podstatě zachoval se posud; viděti v něm staré dvéře a klenutí; dnes jsou v něm 3 „familie“. Domy jsou těsně vedle sebe, a před mnohými jsou zahrádky.

Obec má jmění (pastvin) 5 jiter.

Trati: Na korytě, Mezi lesem, Na kopci, Zástavy, Na bahnech. — Z původních familiantů podnes jsou tu jména Odehnal a Filipín.

Pánov.

(9 domů,*) 88 obyv., gen. —a, lok. na —ě.)

Ves severovýchodně blíž silnice do Tišnova na výšině 510 m u lesa. Osada celá netvoří celku, nýbrž domy sem tam jsou rozestaveny, všecky průčelím k cestě.

*) Po válce třicetileté jen 1 osedlý.

Dle osady, která byla původně dvorem vládyckým, nazýval se v XIV. a XV. stol. rod zemanský; r. 1365 Ondřej z Pánova, r. 1412 Jan z Pánova a r. 1464 Vaněk z Pánova. V druhé polovici stol. XV. dostal se dvorec k Deblínu a k Brnu; neboť r. 1483 prodali jej Jan Pšenička z Račiny a Eliška z Kříže městu Brnu, u kterého zůstal až do polovice stol. XVII., kdež prodán rodině Koumalově; neboť r. 1676 byl již Bartoloměj Koumal majitelem jeho. Od té doby až do počátku XIX. stol. byl nerozdělen, patřil jedné rodině. Teprve během tohoto věku ponenáhlu (děděním) rozdělen na 6 usedlostí.

Zdejší lidé vypravují, že rodina Koumalova pochází z „frajsasů“ (freie Landsassen) v Sasku; taktéž podnes ukazují místo, kde mezi rybníky stávala prý tvrz Pánov. — Trati: Kroužek, „Stráž“, Žernať, Niva, Dlouhé, Boží, Nerátka, Kerchůvek, Vápeníček; luční: Na zahradách, U luže; lesní*): Boží, Chrástka; pastvisk: Na příhoně, Na společnici, Na březince. Jednomu kopci říkají Amerika. O trati „Kerchůvek“ vypravují, že tam byli pochováni padlí vojínové, ale kdy a odkud, neví nikdo. — Obecního jmění není.

Přibyslavice.

(56 domů,**) 419 obyv., gen. —c, lok. v —ích.)

Jméno vsi jest patrně dle jména osobního „Přibyslav“. Leží skoro východně u říšské silnice do Brna na svahu stráně ve výši 515 m. Tvoří velikou nepravidelnou náves, na níž jsou zahrady, rybník a zvonička; z návsi vycházejí dvě ulice; některé domky jsou stranou u lesa. Domy jsou průčelím na ulici, a stodoly v zahradách. Osada souvisí s Otmarovem.

Jest to ves velmi stará; neboť již r. 1048 byla s „újezdem Domášovským“ darována klášteru Rajhradskému, k němuž patří podnes. Toliko r. 1143—1156 kníže brněnský Vratislav, od husitských válek do XVI. stol. páni na Veveří a r. 1619—1625 Sigmund svob. pán z Tiefenbacha drželi ji jako v zástavě, ale vždy zase vrátila se klášteru Rajhradskému.

---

*) Lesy Pánovské musila vydati obec po dlouhém processe velkostatku Kuřímskému.

**) Počátkem XVII. stol. 16 domů, po válce třicetileté 5 osedlých, 11 pustých.

Ve středověku bývaly přifařeny do Domášova.

Již koncem minulého století byla zde škola, ovšem ne budova, nýbrž jen ústav v č. 16. V letech 1820 vystavěna byla na nejvyšším místě opatem rajhradským Augustinem Kochem jakožto patronem budova školní, která roku 1891 přestavěna a dvojnásob byla rozšířena. Staré příjmy školní byly as 200 zl. k. m. Jako učitelé zde působili: M. Hofbrucker 1800, František Kopáček 1810, František Oderský, Augustin Oderský, Jan Kolář, František Adrián, Josef Krejčí —1886, Josef Zahrádka 1886—1888, Antonín Mikyska 1888—1890, Jan Matoušek od r. 1890—1897.

Obec má jmění (polí, luk a pastvin) dohromady 27½ jitra.

Trati: Pazdernky, Padělky velké a malé, Díly, Kamenice, Pod ježovou, Pytlíky, Na širokých. — Nejdéle (přes 100 let) drží rodné domy rodiny: Limberkova, Cyprisova, Hotárkovy (několik), Božkova a Sojkova. — O samotě klášterní myslivna revíru Přibyslavického a hájovna (polit. obec Koškov).

Radňoves.

(28 domů,*) 217 obyv., gen. —vsi, lok. v —vsi.)

Ves severně v údolí, ke straně východní poněkud otevřeném, ve výši 540 m. Jmenovala se vlastně „Radina ves".**) Náves jest skoro uzavřena a podoby okrouhlé; domy jsou těsně vedle sebe, hledí průčelím na náves a mají před sebou téměř všude ode dávna zahrádky.

Radňoves jest osada dosti stará. R. 1269 daroval ji Smil z Lichtenburka klášteru Žďárskému. V polovici XIV. stol. náležela k panství Křižanovskému. R. 1365 byl jejím majitelem Jindřich z Osového, který ji prodal Hroznatovi z Cholův. Ku konci toho věku uvádějí se vládykové z Radňovsi, tak r. 1385—1407 Mikuláš a r. 1437—1447 Smil z R. R. 1455 měl Radňoves Jan Starší a r. 1480 Jan Mladší z R. s příjmím „Bradáč", po němž ji zdědila

*) Počátkem XVII. stol. 9 domů, po válce třicetileté 8 osedlých, 1 pustý.

**) Zdejší pověst vypravuje, že na „Výpustcích" (nyní samotě) stával před časy hrad, a když vystavěli pod ním vesnici, počali prý jí říkati „Hradní ves", a z toho vzniklo jméno Radňoves.

sestra jeho Kateřina, a po ní syn její Václav. R. 1589 shledáváme ji u Mitrova, kam patří podnes.

Do r. 1873 přiškolena byla R. do Heřmanova; r. 1874 založena a vystavěna zde škola. Z učitelů zde byli: Bohumil Plecháč 1875—1879, který založil školní knihovnu; nyní Jan Chvojka od r. 1896.

Obec utvořena vyloučením z Heřmanova r. 1875. — Má jmění (polí a pastvin) dohromady 10 jiter.

Trati: Horka, Klouby, Křib, Nivy, Skalky, Vůbec, Výpustky, Zmole, Žlíbky.

Radoškov.

(50 domů,*) 389 obyv., gen. —a, lok. v —ě.)

Ves východně na vyvýšeném výběžku, který způsobuje s jedné strany potok Přibyslavický a s druhé Bítiška, ve výši 474 m. Osada tvoří kratinkou toliko ulici, většina domů jest dále nepravidelně roztroušena; obráceny jsou do ulice průčelím, a grunty jsou odděleny od domkův. Stodoly jsou všecky úplně od domů odděleny. Jméno vsi dle osobního jména Radoch (Radošek).

I Radoškov patřil k „újezdu Domášovskému“, který kníže Břetislav daroval klášteru Rajhradskému r. 1048, a proto sdílel s ním všecky osudy jeho; viz „Hluboké“ a „Přibyslavice“. R. 1405 platil R. klášteru ze 16 lánů 44 kop grošův a 3 kopy slámy.

R. přifařen byl do Domášova po rok 1780.

Až do minulého století býval zde panský dvůr, který však emphyteuticky byl prodán. — Obec má jmění pouze 5 jiter polí a obecní pastoušky. Trati polní: Verkutky, Brdélka, Tabulky, Salátečky, Blatina, Lipný, U duba, Padělky; luční: Úzký, Soudník, Zátoky horní a dolní; pastvinné: Potoky, Přibyslavický, Od Bíteše; cesty: Ježová, Po lipkách, Příkrýma, Pilná, Radošovická. — Nejdéle rodné domy (přes 100 let) mají rodiny: Borkovcova, Šrámkova, Homoláčova.

Samoty: Spálený mlýn a píla, Borkovcův mlýn, a u něho hájovna.

---

*) Počátkem XVII. stol. 13 domů, po válce třicetileté 6 osedlých, 7 pustých.

Rozseč.

(26 domů,*) 180 obyv., gen. —e, lok. v - i.)

Jméno vsi pochází patrně od seče lesní. Leží severně v údolí na přítoku Haldině ve výši 480 m; tvoří nepravidelnou náves. Domy jsou nejvíce štítem na náves, a mají před sebou zahrádky. Uprostřed jest zvonička.

Ve XIV. a XV. stol. byl zde vládycký statek, jehož majitelé se jmenovali „z Rozseče". R. 1352 prodal Bedřich z R. půl dvora Mikuláši z Rožinky, a r. 1356 pustil Jan z Lomnice zdejší dvůr Ondřeji Dunajovi. R. 1451 byl majitelem zdejšího statku Ondřej z Březí, ale ku konci toho stol. uvádějí se zase pánové domácí, na př. Jan Osvitín z Rozseče. V druhé polovici XVI. stol. měl Rozseč Jan z Nové Vsi a z Radkova. Za nedlouho však ves, neznámo jakým způsobem, zpustla; neboť roku 1617 uvádí se jako nově založená a připadla se statkem Rojetínem k panství Osovskému.

Přifařena bývala R. do Heřmanova, kamž i desátek odváděn.

Obec má jmění (pastvin) 8$^1/_2$ jitra.

Trati: Vinohrady, Na myšníkách, Ve skále, Na dílech, Křiby, Žleby, Na padělcích, „Na pustým". Rybníky: Cihelník, Borek.

Tam, kde říkají nyní „na pustým", severně Rozseče, lze viděti posud rozvaliny zdí a základů; taktéž objeveny byly zbytky vodovodu. R. 1892 pak vyvrhl tam příval vodní ze stráně staré železné kopí.**) I staří lidé vypravují, že slýchávali od svých předků, na tom místě že stával hrad, který asi ve válkách (kterých, nevědí) byl ztroskotán.

Stanoviště.

(61 domů,***) 371 obyv., gen. (pl.) —išť, lok. ve —ištích.)

O původě jména vsi zachovala se zde ovšem málo hodnověrná pověst: že prý po velké bitvě někde na blízku obě vojska zde „stanula" a učinila příměří. Osada leží skoro jižně nedaleko

*) Počátkem XVII. stol. 8 domů, po válce třicetileté všecky osedlé.

**) Kopí jest nyní majetkem dp. faráře ve Březí Josefa Pávka.

***) Počátkem XVII. stol. 12 domů, po válce třicetileté 7 osedlých, 5 pustých.

silnice do Rosic v mírném údolí podélném od severu na jih, na přítoku Chvojnice ve výši 466 m. Tvoří náves podoby nepravidelného obdélníka, na koncích otevřenou; domy na návsi jsou některé od sebe (statky selské), ostatní těsně u sebe (domky), jsou buď průčelím aneb štítem na náves, a mají zahrádky před sebou. Stodoly jsou v zahradách.

Stanoviště zakusila málo změn ve svých osudech. Když r. 1327 králová Eliška založila klášter panenský na Starém Brně, darovala mu mezi jiným i Stanoviště, kterou ves zaměnila za Nosálovice Černínovi z Popic, a která od té doby nepřetržitě tam náležela až na dobu po válkách husitských, kdy král Sigmund zastavil veškero zboží klášterní. Podnes jako „statek Stanoviště“ náležejí k Starému Brnu.

R. 1864 přestaly školní děti choditi do Zbraslavě, a ve Stanovištích vystavěna škola. Starý plat učitelův činil 220 zl. 28 kr. Jako učitelé zde působili: Jos. Homola r. 1864—1877, Ant. Suchánek r. 1877—1886, Jos. Dvořák od r. 1886.

Dříve byla Stanoviště na jiném místě, než nyní; v lese „Sapouškách“ jest podnes místo zvané Stará Stanoviště, kde lze viděti zbytky obydlí lidských. Až do r. 1873 patřila S. do politické obce Zbraslavě.

Obec má jmění: polí 110 jiter, lesa 303 jitra; úhrnem 413 jiter a dva domky.

Lesy patřily, jak vypravují nejstarší pamětníci, vrchnosti a po zrušení kláštera Starobrněnského dostaly se obci, vlastně toliko usedlým, kteří sami jich užívají a za to platí obecní výlohy, tak že domkáři do obce neplatí nic. Praví se, že lesy mohly býti as o 40 jiter větší, ale když byl dělán katastr, povolali nejstaršího usedlíka Prokše, aby označil hranice lesů panských a obecních; boje se, že by sedláci nesnesli velikých daní z lesa, zašel prý daleko do obecních, a v patách za ním kladeny mezníky.

Trati polní: Tály, U vodřenýho, U dolů, Padělky, Záhumenice, V dílech, Smolnička, Babčina, Skalky, Nádavek, Příčky, Dlouhé čtvrtky, Žďáry, Oulehle, Kopaniny, Zabitá, Vysouzená, Královka, Pod jablunkou, Nad lužou, Žlíbky, Široký, V pařezu, Zbraslavská, Honky, Rybky; lesní: Zelená, Sapoušky, Březová seč, U buku, Jablunka, Močáry, Pod lipou. — Rodné domy přes 100 let mají rodiny Prokšova a Kabšova. — V některých domích viděti lze posud starožitné selské truhly.

Ještě v první polovici našeho stol. kvetlo zde velmi hrnčířství, a hrnčíři zdejší i s Březinskými patřili k cechu do Zbraslavě. V obvodě obecním jest výborná hlína hrnčířská, a místy čistý hlinovec (kaolin). Dnes vyváží se hlína hrnčířům do Bíteše.

Újezd.

(58 domů,*) 420 obyv., gen, —a, lok. v —ě.)

Jméno vsi ukazuje i na stáří osady, která leží skoro jižně na rovině 490 m vysoké mezi lesy. Půdorys osady má podobu obdélníkovou; domy jsou v jediné ulici dosti těsně při sobě a mají před sebou od nepaměti zahrádky; na západním konci jsou usedlosti, na východním, kde se říká „kolonie", podsedky. Stodoly jsou v zahradách.

Ve stol. XIV. náležel Újezd vládykům z Popovic; neboť Jan z P. pustil r. 1353 půl této vsi bratru svému Hartlibovi. R. 1378 prodána ves Divišem z Popovic (i s jinými) Bohuškovi z Ivanče, jehož vdova Dorota r. 1406 jej přepustila synu svému Dobšovi. V polovici XV. stol. držel celý statek Jan z Deblína, zvaný z Drahotuš. R. 1466 prodán Veronice z Boskovic a r. 1482 Hynkovi z Kukvic, načež krátce potom připadl ke statku Rosickému, jehož další osudy s ním sdílel. Vesnice byla r. 1620 vyplenèna.

Osada byla do r. 1789 přifařena do Popovic. Jest zde kaplička z r. 1850, zasvěcená sv. Františku.

Zdejší škola jest založena teprve r. 1889, do kteréž doby děti chodily do Zbraslavě. Jako učitel zde působí Mat. Mertens, který založil i školní knihovnu.

Obec má jmění (polí, luk a lesů) dohromady $143^{1}/_{3}$ jitra.

Trati polní: V rybkách, Nad velínkama, Žďáry, Špičatý, Čtvrtky, Kubátky, Záhumenice, Žlíbky, Zelená, Kříb, Markůvky, Nad zahradami; lesní: Příhony, Raclavice, Pěkná panna, Suchá louka, Zlatá hlinka, Černý kohout, Studená voda, Kuchyňky, U milířů, Ve Ferdinandce, V pustinách, Dlouhá louka, Včelník, Oltáříky, Brody.

Jest zde panský dvůr (kde dříve chovaly se ovce s nejjemnější vlnou), myslivna, a dva mlýny na Chvojnici, „horní

---

*) Počátkem XVII. stol. 18 domů, po válce třicetileté 8 osedlých, 10 pustých.

a dolní“ (z nichž jeden se připomíná již r. 1483). — V trati „Žďárech“ jest hojnost bílého jílu, a také za první polovice tohoto století kvetlo zde hrnčířství. — Nejzápadnější cíp osady jmenuje se „Na hrobech“, ale ani nejstarší lidé nevědí, proč.

Vidonín.

(30 domů,*) 249 obyv., gen. —a, lok. ve —ě.)

Leží severně v údolíčku, ve výši 527 m. Osada tvoří náves podoby nepravidelného čtverhranu, a toliko na jedné straně jest otevřena. Domy stojí dosti u sebe, vesměs průčelím na náves, a mají před sebou zahrádky. Stodoly jsou v zahradách, a u každého statku jest vystavěna zvláštní výměnkářská chalupa.

Za středověku byl zde zemanský statek vládyk z Vidonína; neboť také o něm a o vsi zachovaly se staré zprávy. Již r. 1354 uvádí se jako majitel dvora Jan z V. R. 1412 pustil Jaroslav z V. dvorec Janu Nichovcovi, a tento r. 1415 Vitoslavu z Rozseče, od něhož dostal se r. 1430 Matěji z V. Po smrti jeho r. 1465 koupil dvorec, s počátku století XVI. zaniklý, Matěj Zuber. Ostatní ves patřila za druhé polovice XIV. stol. Janu a Jindřichu z Meziříčí. Brzy po r. 1430 obdržel V. od Dobše z Meziříčí Viktorin ze Schönwalda a od r. 1459 dědička jeho Markéta. Po její smrti část V. spadla na krále Jiřího Poděbradského, a část koupil r. 1498 Jan Lechvický ze Zástřizel. Dědic jeho Jindřich skoupil celou ves i s dvorem a prodal ji rodu Pernšteinskému r. 1512. R. 1617 patřil V. Kateřině z Čížova, která jej prodala Janu Humpoleckému z Rybenska na Osovém, kamž přináleží dosud.

Do r. 1874 chodilo se do školy do Heřmanova.

Obec byla utvořena vyloučením z Heřmanova r. 1875. Pozemky bývalého dvora mají rozdělené tři hospodáři. — Obec má jmění (polí, luk a pastvin) dohromady $27^1/_3$ jitra.

Trati: Babí lomy, Klouby, Luk, Křibky, Padělky, Rybníčky, Strážnice, Zadní díl, Zahrady.

Samota: v malebném údolí Libochovčině mlýn Belatkův.

---

*) Počátkem XVII. stol. 10 domů, po válce třicetileté 9 osedlých, 1 pustý.

Vlkové.

(58 domů,*) 393 obyv., gen. —ho, lok. ve —ém.)

Jméno osady bylo dříve Vlkovice. Leží severozápadně v údolí na rovině u Vlkovského rybníka na silnici z Bítišky do Tišnova, ve výši 513 m. Nemá návsi, nýbrž tvoří jedinou dlouhou ulici dosti pravidelnou, uprostřed níž pěkná zvonice. Domy jsou buď průčelím anebo štítem na ulici, a některé mají před sebou zahrádky. Stodoly jsou hned za domy.

Osada tato již od XIV. stol. patřila k panství Osovskému a také sdílela majitele i osudy.

Obec byla utvořena vyloučením z Osovské Bítišky r. 1875. Má jmění (pastvin z býv. lesů) as 40 jiter.

Trati: Pivovarský rybník, Paseky, Záhumenice, Příčky, Poloudíly, Ohradisko, Krevlický díl, Královky, Vlkovský rybník, Nad mlýnem. — Rodné domy přes 100 let mají rodiny Válkova, Crhova, Koláčných a Polednova.

Záblatí.

(36 domů,**) 265 obyv., gen. v —, lok. v —.)

Jméno vsi ukazuje, že leží (z Osovské Bítišky) za blativou, močálovitou lukou; někdy se též užívá tvaru Záblať (fem.), ale jen zřídka. Leží severozápadně na pravém břehu Bítišky na návrší dosti příkrém, na jih vystupujícím ve výši 526 m, a souvisí s Osovskou Bítiškou. Osada tvoří náves podlouhlou, na severu a na jihu hodně zúženou, povrchu velmi nerovného; návsi říkají „kopeček". Domy stojí dílem průčelím, dílem štítem na náves dosti těsně při sobě, a před mnohými jsou zahrádky. Uprostřed návsi jsou 3 domky; stodoly jsou za staveními.

Ve XIV. stol. patřilo Z. pánům z Meziříčí; neboť r. 1356 obvěnil i zde Jan Starší z M. svou manželku Annu ze Šternberka a r. 1365 obvěnění značně zvýšil. S počátku stol. XV. dostalo se Z. k Náměšti; neboť již r. 1437 uvádí se tam, a od té doby sdílelo osudy s ní.

*) Počatkem XVII. stol. 21 domů, po válce třicetileté 10 osedlých, 11 pustých.
**) Počátkem XVII. stol. 21 domů, po válce třicetileté 10 osedlých, 11 pustých.

Obec vznikla vyloučením z Osovské Bítišky r. 1867; uchovala si staré pečetidlo, na němž rýč a radlice s nápisem „Dědina Záblaty". Jmění obecní jest: polí 5 jiter, luk 3 jitra, lesů 35 jiter, pastvin 57 jiter; úhrnem 100 jiter a 3 rybníky.

Trati: Záhumenice, Ouvary, Pod cestou, Kolíbky, Rybník Pelkramský, Na Pelkramích,*) Bedrovy, Hájky, U louky, „Prydel", Poloudíly, Hancály, Zadní jazírka,*) Padělky, Na honkách, Čtvrtky přední a zadní, Na Jáchymovských, Na hraničkách, Zíky, Kamenný žleb, Na zelené cestě, Na Bezděkových, Cincovnice (Činžovnice), Kameničky, Hluboký žleb, Hluboké klíny, V koutech, Obecní les, Zlámance. — Rodné domy mají přes 100 let rodiny: Kratochvílovy, Musilovy a Syslovy.

Ježto obyvatelé zdejší mají více půdy, nežli v Osovské Bítišce, živí se obchodem po světě jenom malá část, ostatní jsou rolníky. — Zdejší mlýn uvádí se již r. 1545.

Zbraslav.

(118 domů,**) 911 obyv., gen. —y, lépe Zbraslavě, lok. ve —ě.)

Jméno vsi, po Bíteši největší osady v okrese, zní jako jméno bývalého kláštera u Prahy. Leží jihovýchodně blíže silnice do Rosic v údolí, od západu na východ se sklánějícím, ve výši 445 m. Vesnice nemá návsi, ale tvoří 6 větších a menších ulic. Domy jsou v řadách u sebe prostřed velikého množství stromoví ovocného, a jsou vesměs nové a úhledně stavěny, tak že Z. činí dojem městečka. Ve vsi jsou kaplička P. Marie a sochy sv. Jana Nepomuckého z r. 1780 a sv. Vendelína z r. 1781, které jsou popsány prostonárodními verši.***) Na pahorku dosti vysokém

---

*) U těchto dvou tratí, jak vypravuje lid, strašívá, a viděti lze v noci „světýlka" a „vodníky".

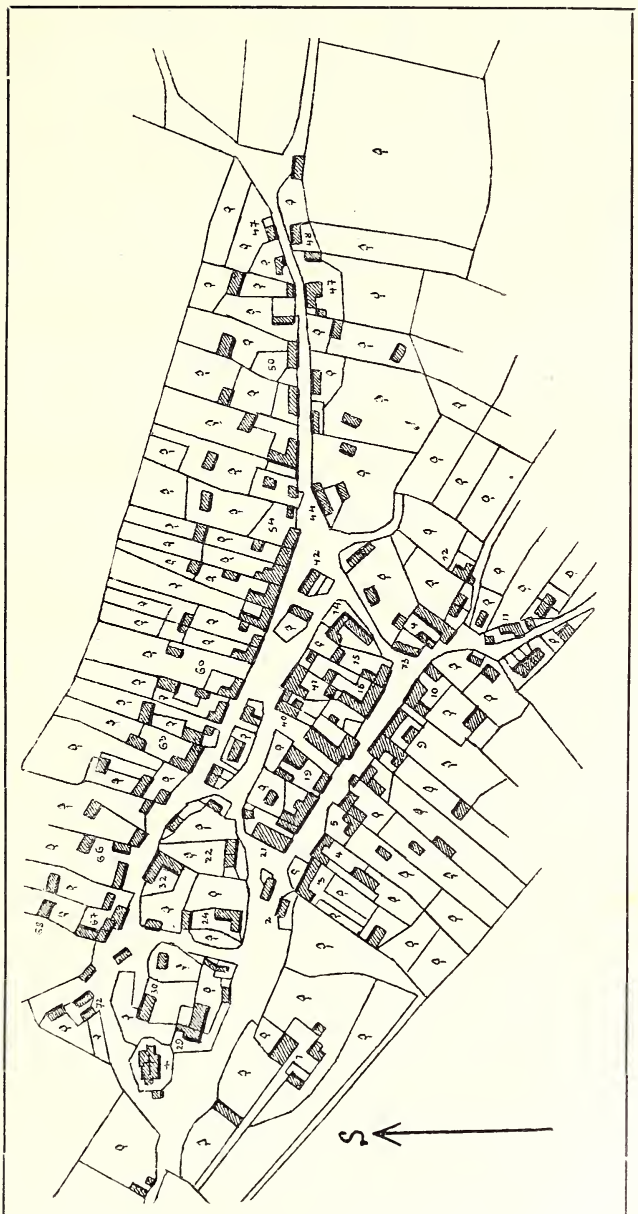
**) Počátkem XVII. stol. 17 (Staré Brno) a 18 (Rosice) domů; po válce třicetileté 12 (Staré Brno) a 8 (Rosice) osedlých, 5 (Staré Brno) a 8 (Rosice) pustých.

***) Na soše sv. Jana čteme mezi jiným:

„Varte se cti utrhání,
žádáte-li mé zastání;
neškoďte ani na statku,
Jan k vám mluví na památku."

A na soše sv. Vendelína:

„Kdo zlořečí, s ďáblem pase,
budiž povědomo chase."

Obraz 16. Půdorys Zbraslavě.

na západ vesnice stojí kostel a hřbitov. Fara a pod farou škola jsou s počátku vesnice pod kostelem.

Osada jest velmi stará; neboť již počátkem stol. XIV. měla faráře a kostel. Jest z mála vsí, které skoro od počátku přináležely dvěma rozličným pánům. V první polovici stol. XIII. byl zdejší zemanský statek ještě nerozdělen; neboť uvádí se r. 1240 Herart ze Z. a r. 1281 Trojka, vdova po Žibřidovi ze Z., jako příznivkyně kláštera Oslavanského. S počátku stol. XIV. však a ještě více v druhé polovici jeho potkáváme se již s dvěma polovicemi; tak r. 1334 přešla polovice větší i s kostelním podacím na panenský klášter Oslavanský, a s něho, když počátkem věku XVI. zanikl, na různé majitele, r. 1713 koupí na panenský klášter Starobrněnský. Menší polovici koupil r. 1374 Petr Hecht z Rosic od Svaty z Čirnína, kterou Svata obdržel kdysi od bratří Dobše a Voka z Kněžic, a r. 1380 zřekla se Anna Kuníhorská nároků na tuto ves. Od té doby sdílela tato polovice Z. osudy s panstvím Rosickým a druhá polovice s klášterem Starobrněnským.

Po prvé děje se zmínka o zdejší faře r. 1294, kdy v rozepři Bítešského faráře Petra s klášterem Tišnovským uvádí se Jindřich, Zbraslavský arcikněz, jako delegovaný kommissař. R. 1318 daroval majitel zdejšího statku Mikuláš ze Z. klášteru Oslavanskému podací kostelní ve Z., ale až po smrti faráře Zdislava. Když farář Zdislav umřel, komutoval Oslavanský farář Ondřej se Zbraslavským Bedřichem r. 1340. R. 1354 byl zde farářem Brněnský kanovník Petr. Po válkách husitských zdá se, že zde nejdříve se ujala víra pod obojí; neboť víme, že farář Jan z Habrovan, r. 1508 abatyší Oslavanskou žalovaný, byl nucen faru opustiti; víme dále, že r. 1577 farář Jan měl děti a že konečně r. 1598 Klement a r. 1628 Šebíř jako „bratří“ se uvádějí, z čehož soudíme, že katolictví ve stol. XVI. jakož i v celém okolí, vymizelo i zde. Po válce třicetileté nedostala Z. samostatného faráře; neboť náležel kostel k duchovní správě do Oslavan, fara pak byla zbořena. Teprve r. 1752 založil klášter Starobrněnský samostatnou duchovní správu, která trvá do dneška.

Kostel sv. Jiljí, stojící na obezděném bývalém hřbitově, jest úplně zmodernisován, toliko presbytář a sakristie zachovaly svou křížovou klenbu; taktéž věž čtverhranná, massivní, s vyčnívajícími okrouhlými schody ukazuje na stáří středověké. Kostel jest péčí nynějšího faráře Jana Komoráda vymalován. Na štíhlé věži jsou

3 zvony, z nichž toliko jeden, starší, jest s nápisem: „Tento zvon do Zbraslavy k zvolání slovu božímu skrze Matouše a Jakuba zvonaře, L. P. 1547.“ Vnitř jest hlavní oltář barokní s hezkým obrazem sv. Jiljí, a dva oltáře postranní P. Marie a sv. Josefa. Mimo to jsou zde slušné varhany r. 1863 postavené a některé staré korouhve cechovní. Od r. 1881 jest hřbitov za vesnicí. U kostela jest též bratrstvo literácké, založené r. 1864.

Fara, vystavěná r. 1753, jest hezký dům o poschodí, a jest před ním zahrada. Jako farářové mimo jmenované zde déle působili: Jakub Baucher 1753—1762,*) František Formann 1765—1783, Martin Kremser 1783—1804, Gabriel Röhle 1804—1814, Jan Klička 1814—1820, Martin Staněk 1826—1844, Jan Bittner 1844—1852, František Edelmann 1852—1877, Karel Volf 1877—1893; nyní Jan Komorád.

Ještě před obnovením fary r. 1753 (jak vypravovali ku konci min. století nejstarší lidé) učívaly se děti po domích. Však teprve r. 1753 řádná škola zřízena, a domek s č. 43 uprostřed vsi k tomu upraven. Jelikož domek byl velmi chatrný a často i zaplavován, vystavěna r. 1806 nová škola vedle myslivny (budova podnes stojící). Když ani tato budova nedostačovala, byla r. 1872 vystavěna nová škola na nynějším místě pod farou. Již od let 1830 byla škola dvojtřídní a od r. 1873 jest trojtřídní. Školní knihovnu založil býv. farář zdejší František Edelmann. Pamětní kniha jest zde od r. 1801. Jako správcové školní zde působili: Václav Medek 1753—1800, Josef Hladký 1801—1822, František Bezstarosti 1822—1831, Ignác Bezstarosti 1831—1862, Václav Čech 1862—1897; nyní A. Tesař. Staré příjmy učitelovy zněly na 220 zl. stř.

Zbraslav až do r. 1848 měla dvě polovice, z nichž každá měla vlastní obecní správu, svého rychtáře i purkmistra. Strana „klášterská“ byla bohatší a svobodnější, ježto již r. 1783 měla robotu na peníze změněnou, „rosická“, chudší, robotovala jako jinde. Do r. 1785 byl zde klášterský dvůr, který toho roku byl prodán, a dnes jsou z něho č. 18., 30., 48., 53., 65., 76., 95. Vůbec patřily ke straně klášterské:**) kostel, fara, škola, myslivna a 53 domovních

---

*) Loupežníky v ložnici své zavražděn.

**) Díl Starobrněnský (klášterský) měl pečeť: Sigillum Zbraslawie anno 1615.

čísel; ostatní menší polovice byla Rosická. — Obec má hromadně pozemků (polí, luk, pastvin a lesů) 168½ jitra; mimo to 2 domy, pastoušky a kovárnu.

Trati: Zádušní les, Sapoušky, Zadní čtvrtky, Líchy, Kobelnice, Na hranicích, V mešnicích, „Hradisko", Na nívkách, Za březím, Padělky, Za kostelem, Kopaniny, Horní les, U mlýna, Záhumenice, Na nivách, U žlíbku, Za habrem, Pod silnicí.

Zdejší obyvatelstvo a z okolních vesnic živí se mimo rolnictví hlavně hornictvím v blízkých uhelných dolech Rosických a v Zástavce.

Východně Z. jest výstupek skalistý, dvěma potoky obklíčený, jemuž se říká „Hradisko", a pouze od Z. lze k němu přijíti po rovině. Lid říká tam také „na zámku" a vypravuje, že předkové jejich viděli tam ještě rozvalené zdi, z nichž brali kámen na stavbu. A skutečně lze znáti podnes na kopci tom, kde byly příkopy, jež na hoře tvořily rovné prostranství. Z domu č. 18. jde prý chodba podzemní až k tomuto „zámku". — Samota: mlýn Pirochtův.

Že obec v časích válečných trpěla, ležíc dosti poblíž silnic frekventovaných, dokazuje paměť z r. 1620 o císařském lidu, po bitvě Bělohorské zle řádícím: „Ku Zbraslavy se dali. Jednu ženu starou velmi ztrápili, popálili, až jim, kde co od peněz měla, dala všecko. Druhou také trápiti počali, ale ta nikdež nic neměla. Jednoho chudinského sirotka, který jako dítě jest, zranili. Lukáši Kumzovi 350 zl. v zemi a ve zdi schovaných vzali."

Zhoř Holubí.

(39 domů,*) 258 obyv., gen. —e, lok. v—i.)

Dříve jmenovala se osada Zhoř „Holubova"; neboť rod Holubův se zachoval tu již od počátku XVI. stol.

Ves západně v mírném údolí od severu na jih na potoku Jasince ve výši 487 m. Osada tvoří nepravidelnou náves podlouhlou, na níž také několik domků jest vystavěno; ostatně jsou domy bez ladu a skladu roztroušeny. Stojí jednak průčelím, jednak štítem do ulice, a stodoly jsou v zahradách.

*) Počátkem XVII. stol. 9 domů, po válce třicetileté 5 osedlých, 4 pusté.

Za starodávna (již s počátku XIV. stol.) byly zde 4 svobodné dvory, jež zapsány byly do desk zemských. Jako nejstarší majitelé Z. se uvádějí pánové z Tasova, tak r. 1361 Znata z T. a r. 1379 Jiří z T. Ve stol. XV. byly pak svobodné dvory jen tři, jichž jména i majitelé se nám zachovali, ale nevědomo, který dům komu náležel. Byly to dvory „Vytušovský, Dědinovský

Obraz 17. Půdorys Zhoře Holubí.

a Huníkovský“, majitelé pak těch dvorů byli: Jan Cendát, svobodník Tasovský, bratři Jan a Alexandr z Chlévska, a Martin a Mikuláš ze Zhoře. R. 1572 již náležela Z. k panství Budišovskému. Od konce tohoto století známe opět 4 dvory, a to: „Raušův“, jenž r. 1595 patřil Jiřímu Dvořákovi a od polovice století XVII. Jiřímu Raušovi, a rodině jeho se zachoval podnes:

„Klementův Holubův“, jejž r. 1534 koupil Jiří Holub, a v rodině jeho zůstal podnes; „Maňkův“, patřil r. 1530 Šimonovi Kotrbovi, po němž přešel na rodinu Šabackých; „Haklův“, jenž v rodině Haklově byl v držení od r. 1802.

R. 1849 byla zdejší osada vyškolena z Tasova, a zřízena škola zatímní v domku obecním; r. 1856 stala se samostatnou, a r. 1879 vystavěna nynější hezká budova školní. Staré příjmy učitelovy byly: od zdejších rolníků 10 měřic žita, 2 m. ječmene, 10 m. bramborův a $1/2$ m. čočky, od rolníků z Březky: $5 1/4$ měřice žita; jako školní plat z dítěte 2 zl. k. m. ročně. Jako učitelé zde působili: Jakub Bartoš 1849—, Jan Chvojka od r. 1873—1896, který s nynějším děkanem v Tasově Františkem Floriánem založil školní knihovnu; nyní Václav Ždímal.

Až posud jest zde šest „svobodníků“, kteří jmenované čtyři dvory svobodné mezi sebou mají rozdělené. — Obec má majetku pouze $2 1/2$ jitra.

Trati: Záhumenice, Na kroužkách, Na křibech, Na hátě, V bravišti, Kyviny, V žabovech, Rozsocháč, „Holubka“, Ostrovka, Zástavy. — R. 1779 zhoubný požár zničil dvůr panský a velkou část dědiny.

Zhoř Zálesná.

(23 domů,*) 174 obyv., gen. atd. viz předch.)

Ves jihovýchodně na svahu mírného pahrbku ve výši 476 m. hluboko uprostřed lesů; odkud také přívlastek „Zálesná“. Netvoří návsí, nýbrž domy jsou bez ladu a skladu. Uprostřed jest kaplička sv. Jana Křtitele.

Býval zde za středověku svobodný dvůr; neboť r. 1359 prodal jej Sezema ze Zakřan jakémusi Bohuňkovi. Však během stol. XIV. anebo XV. dostala se Z. k panství Rosickému; neboť již r. 1464, když Těšínský vévoda Přemek prodával Hyncovi z Kukvic panství Rosické, čteme mezi vesnicemi také Z. A od té doby sdílela osudy panství Rosického.

Do r. 1864 byla Z. přiškolena do Zbraslavě.

---

*) Počátkem XVII. stol. 11 domů, po válce třicetileté 5 osedlých, 6 pustých.

Obec má jen 12 jiter polí. — Trati: Klínek, Panský les K spálenému, Za křížem, K Hlubokému, Záhumenice.

Zdejší osada r. 1882 vyhořela celá, a velmi mnoho trpívá krupobitím. Jest zde veliké množství třešňových stromů, které přinášejí značný užitek majitelům.

Zdejší panský dvůr jest pronajat. Z bývalé píly zřízena byla myslivna.

Prameny:

Na dotazníky odpověděli pp.: P. Josef Pávek, farář v Březí (důkladný popis celé farnosti své), Alois Matějka, řídící učitel v Bítišce Osovské (o celé farnosti Bítišské), Arnošt Šeha, řídící učitel v Heřmanově (o farnosti Heřmanovské), Josef Sicha, řídící učitel v Katově (o sedmi různých obcích), Josef Dvořák, správce školní ve Stanovištích (o farnosti Zbraslavské; o Zbraslavi samé zevrubně psal zesnulý řídící učitel Václav Čech), Jos. Kališ, správce školní v Javůrku (o této obci), Aemilian Čepl, hraběcí důchodní na Osovém, zesnulý MUDr. Josef Šebek, panský a obvodní lékař v Bíteši, Frant. Schadek, c. k. sekretář u okr. hejtmanství ve Velkém Meziříčí, Mořic Palla, c. k. listovní v Bíteši, Gustav Schindler, c. k. berní kontrolor v Bíteši, Frant. Cyrus, městský tajemník tamže, Edmund Faber, vrchní lesní v Hlubokém, Jan Chvojka, školní správce v Radňovsi, Bohumil Plecháč, bývalý správce školní v Hlubokém, a Frant. Kostelecký, řídící učitel v Jinošově. Také dp. farářové v okrese i mimo okres podali zprávy. Mimo to ovšem užito bylo obou hlavních děl Řeh. Volného, látky sebrané ředitelem Janem Tirayem, Tirayových „Dějin Velké Byteše“, Formánkovy „Květeny“, různých map, hlavně gener. mapy z c. k. voj. ústavu zeměpisného, výpisů z registratury zemské ze 17. a 18. stol., „Přírodních poměrů Moravy“ z Vlastivědy, Cod. dipl. Mor., Čas. Čes. Musea, Čas. Mat. Mor., knih půhonných, desk zemských, rukopisů Strnišťových, „obecních účtů“ Bítešských, hlavně z r. 1704, Klossovy „Knihy pamětí“ z l. 1640—1680 (chována jest v mor. archivě zemském), různých starých schematismů, Catalogu venerabilis cleri dioeceseos Brunensis na rok 1900, zpráv prof. dr. Fr. Dvorského a jiných sdělení soukromých.

Znaky šlechtické.

Znak vládyk z Bezděkova.

Znak pánů z Víckova.

Znak vládyk z Jestřebí.

Znak vládyk Koškovských.

Znak pánův Osovských z Doubravice.

Znak vládyk z Březí.

Pečeti obcí.

Pečeť městečka Bítišky Osovské.

Pečeť obce Stanovišť.

Pečeť obce Čikova.

OBSAH.

II. Jednotlivé obce.*)

Mapa okresu Bítešského, zpracoval Josef Hladík.

*) Seznam osob a míst bude na konci celé Vlastivědy.